

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER XVIII

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

V BINDS II AARG.

1924

I KOMMISSION HOS
P. HAASE (FH. LEHMANN & STAGE) KØBENHAVN
HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

IV. BIND (XIII. - XIV. - XVI. AARG.)

1919 - 1920 - 1922

HOLBÆK
HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI
1927

INDHOLD

1919 (XIII Aarg.)	Side
Henning Jensen: Nogle Erindringer fra den storpolitiske Kamptid	5
Hans Kjær: Naar kom Mennesket til Danmark?	60
J. S. Møller: Dr. phil. Folmer Dyrhund	93
J. S. Møller: Fra Kalundborg og Omegns Museum	104
I. Offerfund.	
II. En Tordensten.	
III. En Amulet.	
IV. En Opfordring.	
Karoline Graves: Om Kongens Møller og Omegn i gamle Dage	115
H. J. Hansen: Historisk Samfund	157
1920 (XIV Aarg.)	
Otto Smith: Bidrag til Holbæk Skomagerlaugs Historie	5
Henning Jensen: Fra de gamle Kirkebøger	37
J. S. Møller: Medd. fra Kalundborg og Omegns Museum	52
I. Kærestegaver.	
II. Læreklude.	
Albert Thomsen: Tre Indberetninger fra Magistraten i Holbæk 1736—44—51	78
K. Olsen: En gammel Lejekontrakt	116
Hugo Matthiessen: Vor Frue Kirke i Holbæk ...	122
Otto Smith og H. J. Hansen: Historisk Samfund i 1919 ...	126
1921 (XV Aarg.)	
Karoline Graves: Ved Halleby Aa (udsendt i Stedet for den almindelige Aarvog).	

1922 (XVI Aarg.)	Side
Christian Olsen: Fra mine Forældres Hjem og Hjemegn. Slægtsminder og Folkeminder I.	
Faders Hjem og Hjemegn	3
Anders Olsens og Karens Hjem	8
Originaler og Forbrydere paa Egnen	15
Børnene vokser op og lærer at spille	21
Fra Moders Hjem og Hjemegn	26
Hjemmets Indretning og Livet der	32
Det daglige Liv	52
Klædedragten	62
Skolegang	66
Fester og Gilder	72
Hjembæk Kildemarked	83
Om Bryllupper og Dans	85
Begravelser	95
Kartegilde	99
Sygdomme og deres Behandling.....	111
Sagn om Varulve, Marer, Nisser, Trolde, Spøgelse og Tyve	121
Afslutning paa Moders Fortællinger	127
Slægtstavler	130
Jens Nylev: H. J. Hansen	132
Marius Kristensen: P. K. Thorsen	142
Povl Hansen: Lidt fra Vallekilde	148
Villads Lunn: Kvæghold paa Knabstrup for 100 Aar siden	155
Poul Nørlund: Højby Kirkes Kalkmalerier	169
— Hørve Kirkes Kalkmalerier	176
Albert Thomsen: Historisk Samfund i 1921	181
De nye Vedtægter	189

REGISTER

OVER

STEDNAVNE OG PERSONNAVNE

I XIII—XIV—XVI AARG.

UDARBEJDET AF OTTO SMITH.

(* betegner Stedet, hvor Navnet omtales udførligt, f. Eks. en Biografi af Personen, n ved et Tal betegner, at Navnet forekommer i en Fodnote, f. efter Tallet betegner, at Navnet ogsaa findes paa den følgende Side, ff at det findes omtalt paa flere af de følgende Sider, og B ved Tallet betegner, at der paa den paagældende Side findes et Billede af Personen eller Stedet.

I. Stednavne.

Aagaard (ved Gørlev). XIII 128 ff. XVI 125. Aakalve Bro (Achale). XIV 88. Aastrup. XVI 20. St. Acheul. Amiens. XIII 63. Afrika. XIII 109. Agersø. XVI 143. Algstrup. XIII 139 f. Allerup (ved Holbæk). XVI 91. Allinge. XIII 38. Alvastra. Sverige. XIII 76. Amerika. XIII 109. „Andershvile“, Sandby. XVI 29 ff 32 B ff. Andvorskov. XIII 100. Angel. XIII 95. Asien. XIII 109. Askvad. XIII 115. Askvad Skov. XIII 124, 133. Asnæs. XVI 140. Asperup. XIII 51. Aunsø. XIII 141, 146. Aunsøgaard. XIII 146—52. Aurignac. Frankrig. XIII 64 f. Australien. XIII 109. Avedbo (Tudse Næs). XIII 100. Axelholm. Jyderup. XVI 98. Baaring. XIII 51. Babylon. XIII 109. Ballerup. XVI 146 f.	Bankehuset. Bennebo. XVI 3. Barrit. Horsens. XIII 34. Belgien. XIII 90. Beresina. Rusland. XVI 16. Berlin. XIII 71. Bjergsted. XIII 139. Bjerre Herred. XIII 57. Bjerrersø Mark. XVI 152. Boes Mølle se Strids Mølle. Bornholm. XIII 5, 70. Brabrand Sø. XIII 90. Bramsnæs Vig. XIV 88. Bregninge. XIII 147. Buerup. XIII 127, 131. XVI 117 ff. Bælum. XIII 50. Calais. XIII 90. Chelles. Frankrig. XIII 63. Cromagnon. Frankrig. XIII 67. Delhoved. XIII 138. XVI 23. Ditmarsken. XIII 117. Dragsholm. XVI 149 f. Drusebjerg Bakke. XVI 30. Dyrlundsgaarden, Hvalsø Sogn. XIII 94. Dønnerup. XIII 146. Edelsminde Skovriderbolig. XIII 132. Egholm. Hornsherred. XVI 5. Egemarke. XVI 24.

- Ellede. XIV 42, 49.
 Eriksholm. XIV 88.
 Ertebølle. Løgstør. XIII 81.
 Estland. XIII 90.
 Frankrig. XIII 90.
 Frejlev. Laaland. XIII 38.
 Fænø. XIII 57.
 Gaasetofte. Raklev Sogn.
 XIV 42.
 Gammelrand. XIII 146 f.
 Gedved Seminarium. XVI 134
 ff, 144, 146.
 Gislinge Skov. XIII 135.
 Gommelstrup (Gudmanstorp).
 XVI 39, 88 f.
 Graadyb. XIII 71.
 Gryde Mølle. XIII 139, 41.
 Grækenland. XIII 109 f.
 Guinea. XIII 111.
 Hallebygaard. XIII 118, 120,
 132.
 Hallebyore. XIII 115.
 Hallenslev. XIV 117.
 Haraldsted. XIII 44.
 Hejrebjerg Skov. XIII 135.
 Helene Kilde. Nordsjælland.
 XIII 155. XVI 147.
 Herthadalen. XIII 48.
 Hillerød. XIII 39, 81.
 Hindsgavl. XIII 57.
 Hjembæk. XIII 122, 153. XVI
 83 f.
 Holbæk. XIII 10. XIV 78—115.
 XVI 84, 136 ff. — Ahlgade
 XIV 122. — Axeltorvet XIV
 101. — Bremers Sal XVI 95.
 — Blegstræde XIV 101. —
 Frue Kirke se Labæk Kirke.
 — Helledes Stræde XIV 101.
 — Kapellanbolig XIV 102. —
 Klostret XIV 90 n. — Labæk
 XIV 123. — Labæk Kirke
 XIV 122 f. — Latinskolen
 XIV 106, 111. — Lucius (St.)
 Kirke XIV 90 n, 100, 111, 123.
 — Museet XIV 5, 7, 102. —
 Mellerupgaard XVI 93 f. —
 Natmandens Hus XIV 102. —
 Nicolaj Kirke XIV 123. —
 Nørregade XIV 101. — Olden
 XIV 108. — Præstegaarden
 XIV 102. — Raadhus XIV 90
 n, 100, 102, 112. — Riffelha-
 ven XIV 88. — Rolighed XIV
 101. — Skibsbroen XIV 89,
 94 f, 102. — Skole XIV 100.
 — Skomagerherberg XIV 32.
 — Sladderstræde XIV 101,
 122 ff. — Slot XIV 89, 123.
 — Slotsgaarden XIII 9. —
 Smedelundgade XIV 101. —
 Sprøjtehus XIV 101 f. — Stu-
 diestræde XIV 101. — Vagt
 (hus) XIV 101, 101 n. —
 Østerstræde se Sladderstræ-
 de.
 Holbæk Fjord. XIV 88.
 Holmegaards Mose. Næstved
 XIII 90.
 Horsens. XVI 146.
 Hundevaasen. XIII 135.
 Hygom Sogn. XVI 133.
 Hyrehuset. Bjergby Sogn.
 XVI 5.
 Høed (ved Jyderup). XVI 5 f.
 Højby Kirke. XVI 169—75.
 Høng. XIII 9.
 Hørve. XVI 150.
 Hørve Kirke. XVI 176 ff.
 Høve. Odsherred. XVI 134 ff.
 Illerup. Raklev Sogn. XIV
 42, 49.
 Indien. XIII 111.
 Isted. XIII 94 f.
 Italien. XIII 76.
 Japan. XIII 111.
 Jerslev. XIII 116.
 Jyderup. XIII 39. XVI 3—129.
 Jyderup Kro. XVI 14 B.
 Kallerup. XIV 41.
 Kaltredgaarden, Bregninge
 Sogn. XIII 93, 146. XVI 19.
 Kalundborg. XIII 122. XIV 92.
 XVI 84, 136, 143. — Borge
 Sogn (Raklev) XIV 38. —
 Hestehavebakke XIV 59. —
 Museet XIII 104—114. XIV
 59. — St. Olufs Kirke XIV
 40.
 Katterup. Raklev Sogn. XIV
 42, 49.
 Kattrup. XIII 118, 127 ff. XIV
 116 ff. XVI 23.
 Kilderup. Tudse Næs. XIV 22.
 Kildegaarden, Finderup Sogn.
 XIII 128, 153.
 Kirke Helsinge. XIII 88.
 Klampenborg Badehotel.
 XIII 47.
 Klovby. XIII 116.
 Knabstrup. XVI 155—68.
 Knappensøle Huse. VIII 138.

- Kolding Fjord. XIII 90.
 Kongeaaen. XVI 133.
 Kongedybet. XIII 71.
 Kongens Møller. XIII 118—156.
 Konradineslyst. XIII 128.
 Kragerup Stubmølle. XIII 136.
 Krudthuset. XIII 138.
 Kundby. XVI 64 ff.
 Kundby Smedie. XVI 126.
 Kuserup. XIII 135.
 Kvagsandhuset. Raklev.
   XIV 49.
 Kyringe. XIII 36, 44.
 København. XIII 71. — Frihav-
   nen XIII 82,89. — Frue Kir-
   ke XIII 23 ff. — Gl. Avls-
   gaard, Hotel XIII 15. — Ho-
   tel Phønix XIII 27. — Rø-
   mersgade XIII 25, 28. — Val-
   kendorfs Kollegium XVI 146.
 Langemark, Sæby Sogn. XIII
   117 f, 124, 127, 132 f.
 Lejre. XIII 6, 48.
 Lerchenborg. XIII 140, 145.
 Lerchesminde. XIII 146.
 Lillebælt. XIII 57.
 Løjtved. XIII 127.
 Løvenborg. XVI 64.
 Løvenborg Skov. XVI 140.
 Madeleine. Sydvestfrankrig.
   XIII 66.
 Maglemose, Løve Herred. XIII
   74.
 Mauer. Heidelberg. XIII 64.
 Middelfart. XIII 51, 57.
 Middelfartfortet. XIII 140 n.
 le Moustier. Dordogne. XIII 63.
 Mullerup. XIII 61, 74—92.
 Myreskoven. Haraldsted. XIII
   11.
 Nakke. Odsherred. XIV 53.
 Neanderthal. Düsseldorf. XIII
   64.
 Nordskov. Stenmagle. XIII 6.
 Norge. XIII 90.
 Nostrup. Raklev Sogn. XIV 42,
   49.
 Nykøbing, Sjælland. XIV 92.
 Nyrand. XIII 146.
 Nyrop, Raklev Sogn. XIV 42.
 Nørager. XIII 128. XVI 5.
 Obbekær. XVI 132 ff.
 Odsherred. XIII 81, 90. XVI
   135 ff, 143.
 Olstrupgaard. XIII 146.
 Omø. XVI 143.
 Ondløse. XIV. 22.
 Ourø. XIV 88.
 Ousted. XIV 5 ff.
 Ousted Kro. XVI 28.
 Paris. XIII 48.
 Pedersker, Bornholm. XVI 145.
 Polen. XIII 90.
 Pollekildebanken. XIII 133.
 Pommern. XIII 70.
 „Præstesnaven“, Hørve. XVI
   150.
 Raadbjerg. XVI 12.
 Raklev. XVI 38—51.
 Rangle Mølle. XIII 136—38.
 Regstrup Skov. XIII 138.
 Reerslev. XVI 114, 117 f.
 Rersø. XIII 135.
 Ribe. XVI 133.
 Ribe Aa. XVI 132.
 Rom. XIII 109 f.
 Roskilde. XIII 39. XIV 43. —
   Prinsen XIII 13 f.
 Rødkilde, Møen. XIII 9.
 Rørby. XIII 104. XVI 96.
 Rørvig. XIV 89, 94, 109 f.
 Saltbæk, Raklev Sogn. XIV 42,
   49.
 Saltbæk Vig. XIII 147.
 Samsø. XIII 70. XIV 59.
 Sandvaadhus (ved Gryde Møl-
   le). XIII 147.
 Schweiz. XIII 76.
 Sejerø. XIII 109. XVI 142 ff,
   148.
 Selchausdal. XIII 127, 135, 148,
   150.
 Skamstrup Kirke. XVI 172.
 Skarritsø. XIII 139. XVI 23.
 Skarritsø, Hotel. XVI 9,25.
 Skee. XIII, 9 36.
 Skotland. XIII 76.
 Skottemarke, Lolland. XIII 90.
 Skuerup, Stenlille Sogn.
   XIII 7.
 Skuldelev, Horns Herred. XVI
   142.
 Slagelse. XIII 122.
 Slangstrup. XIV 40.
 „Snurren“ (ved Bregninge
   Aa). XIII 148.
 Solutrè, Østfrankrig. XIII 65.
 Sorø. XIII 42.
 Sorø Akademi. XIII 48.
 Stenlille. XIII 5—27.
 Stenmagle. XIII 5—27.
 Stenrand Plantage. XIII 146.

- Stevns. XIII 17.
 Store Fuglede. XIII 150.
 Storehedinge. XIII 19.
 Strids Mølle. XIII 127, 141—44.
 Stubbekøbing Kirke. XVI 174.
 Stumpeskov. XIII 155.
 Svallerup. XIII 111.
 Svebølle. XIII 116, 145.
 Svenstrup, Raklev Sogn. XIV 42, 49.
 Svinninge. XIV 35, 79 f.
 Svinningegaarden. XVI 109.
 Sværdborg Mose, Lundby. XIII 90.
 Sæbygaard. XIII 135, 141, 149.
 Søborg Mose, Nordsjælland. XIII 81.
 Sønderjylland. XIII 70. XIV 59.
 Sønderup. XIII 11.
 Sønderød, Rerslev Sogn. XIII 117.
 St. Søren's Kilde, Holmstrup. XIII 153.
 Tanderup, Sønderjylland. XVI 134.
 Thisted. XIII 37.
 Tissø. XIII 133 f.
 Tjørnelunde (ved Høng). XIII 116, 132, 136.
 Torpegaard. XIII 98, 112 f.
 Tranebjerg, Samsø. XIII 14.
 Trustrup Skov. XIII 134, 152.
 Tudse Mølleaa (Hagested Aa). XIV 88.
 Tudsens. XIV 88.
 Tune. XIII 9.
 Tyske Mølle (Kongens Mølle). XIII 138 f.
 Tyskland. XIII 90.
 „Tyvekrog“, Trustrup Skov. XIII 152.
 Tølløse. XIII 6.
 Udby, Tudse Næs. XIV 22.
 Uggerløse. XIII 104.
 Uglerup. XIII 127.
 Vallekilde. XVI 148—54.
 Vejle Bro, Viskinde Mark. XIII 142.
 Veile (Vellerup) Vig. XIV 88.
 Vendsyssel. XIII 70.
 Vesterballe. XVI 146.
 Vesterbygaard. XIII 146, 155.
 Viborg. XIII 37.
 Vig. XVI 179 f.
 Vindehelsinge. XIII 123, 132.
 Visby, Gotland. XIV 74.
 Vollerup, Raklev Sogn. XIV 42, 49 f.
 Vommevad, Sdr. Jernløse Sogn. XIII 8, 36, 44.
 Ægypten. XIII 84.
 Øland. XIII 90.
 Øresø Mølle. XIII 140, 144—46.
 Østerballe. XVI 146.
 Østersøen. XIII 69 f.

II. PERSONNAVNE

- Aamann, Blikkenslagersvend. XIII 95, 95 n.
 Adeler, Frederik, Amtmand. XIV 80, 80 n ff.
 Alberti, d. æ., Folketingsmand. XIII 42, 51.
 Albrektsen, Slagelse, XVI 25.
 Anders Møller, Gryde Mølle. XIII 141.
 Andersen, Etatsraad, Søholm. XIII 54.
 Andersen, Provst, Ringsted. XIII 26 ff.
 Andersen, Anders, Gmd., Syvendekøb. XVI 3.
 Andersen, F. V. Provst, Ringsted. XIII 9.
 Andersen, Lars, Gmd., Jyderup. XVI 7.
 Andersen, Ole, Bennebo. XVI 3 f.
 Andersen, P., Folketingsmand, Jydstrup. XIII 36, 50.
 Ane Iversdatter. XIV 64.
 Ane Johansdatter. XVI 3.
 Anna Eriksdatter. XIV 58 f.
 Anning Petersen, Oberst. XIII 98.
 Artwed, Jens, Tobaksfabrikør, Holbæk. XIV 95.

- Asmussen, Thomas, Indbrudstyv. XVI 18.
 Bache, Præst, Jyderup. XVI 8, 14.
 Baden, Jacob, Overformynder, Holbæk. XIV 104.
 Bagger, Erich, Raadmand, Holbæk. XIV 19.
 Balle, N. E., Biskop. XIV 50. XVI 151.
 Balle, S V. A. XVI 151.
 Bang, Gustav. XIV 45, 48.
 Barfod, Kaptajn, Holbæk. XIV 108.
 Barner, Joachim, Stiftamtmand. XIV 28. XVI 150.
 Barnucka, Skomager, Holbæk. XIV 29.
 Bauer, Juliane. XVI 6, 12.
 Beck, Vilh., Præst, Ørslev. XIII 7, 12.
 Beck, Præst, Tranebjerg. XIII 12, 14.
 Bentsen, Andreas, Bygmester. XVI 153.
 Bentsen, Ivar, Arkitekt. XVI 153.
 Berg, Christen, Politiker. XIII 52.
 Berntsen, Klaus, Politiker. XIII 58.
 Berthelsen, Eske, Præst, Højby. XVI 169.
 Bille, M., Admiral, Holbæk. XIV 108.
 Birkedal, Lorens. XVI 135.
 Birthe Lydersdatter. XVI 26.
 Bjørnson, Bergliot. XIII 47.
 Bjørnson, Bjørnstjerne. XIII 45 ff.
 Bjørnson, Karoline. XIII 47.
 Bjørup, Musiker, Næstved. XVI 24.
 Blinde David, Visesanger. XIII 123.
 Blinkenberg, Professor. XVI 147.
 Blume, exam. juris, Holbæk. XIV 32.
 Bojsen, Emil, Redaktør, Horsens. XIII 34.
 Bojsen, P., Højskoleforstander. XVI 134.
 Bonnevie, Honoratus, Præst, Vallekilde. XVI 151.
 Bonnevie, Regine. XVI 152.
 Borchardt Gel(giesser), Klokke- og Kanonstøber. XIV 51.
 Borneth, Lærer, Buerup. XIII 127.
 Brohe, Steffen, til Knudstrup. XIV 51.
 Brandes, Edv., Dr. phil. XIII 55.
 Brandt, C. J., Præst, Vartov. XIII 12, 15 f.
 Bredenberg, A., Provst, Holbæk. XIV 105.
 Brochenhuus-Schack, Greve, Amtmand. XIII 56 f.
 Brücker, Præst, Aagaard. XIII 30.
 Budde-Lund, Præst, Nidløse. XIII 7.
 Busk, E. F., Bestyrer, Bælum. XIII 50.
 Busk, Jens, Politiker. XIII 15 f.
 Byskov, Seminarieforstander. XVI 143, 146.
 Bødtcher, Folketingsmand. XIII 16.
 Carlsen, Jens, Indsiddler, Bjergby. XIV 29.
 Caroline Amalie, Enkedronning. XVI 21.
 Cavling, H., Journalist. XIII 17.
 Christensen, Hattemager, Folketingsmand. XIV 31.
 Christensen, Prokurator, Holbæk. XIV 22, 24 f.
 Christensen, Ellen, XVI 5 f.
 Christensen, Ellen Kirstine. XVI 67.
 Christensen, H., Musiker, Gmd., Vinstrup. XVI 94.
 Christensen, Hans, Gmd., Høed. XVI 5 f.
 Christensen, Hans, Musiker, Højbjerg. XVI 24.
 Christensen, J. C., Konsejlspræsident. XIII 27.
 Christensen, Jacob. XVI 67, 126.
 Christensen, Jens Peder, Hmd., Kattrup. XIV 117.
 Christensen, Johs., Prokurator, Holbæk. XIV 105.
 Christian III. XIII 146.
 Christian IV. XIII 146. XIV 19, 51.
 Christian (X), Prins. XIII 97.
 Christian Pranger, Jyderup. XVI 3.

- Christiane Marie Jørgensdatter. XVI 3, 5.
 Christiani, Præst, Nysted. XIII 39.
 Christoffersen, Niels, Hmd., Katstrup. XIV 117.
 Chrystalsiin, Albert, Præst, Vig. XVI 179 f.
 Chrystalsiin, Andreas, Præst, Egebjerg. XVI 179.
 Clausen, Johannes, Præst. XIII 7.
 Clerque, Adolf de, Holbæk. XIV 111.
 Cornelia Clausdatter. XIV 46.
 Daa, Claus, til Krængerup. XIV 51.
 Dagobert, Konge, Frankrig. XVI 173.
 Dahlerup, Verner, Professor. XIII 98, 101.
 Dam, Præst, Rønnebæk. XIII 12.
 Dengh, Mons, Kirkeværg, Holbæk. XIV 123.
 Dithmer, Sergent. XVI 15.
 Ditzel, Hans, Raadmand, Holbæk. XIV 21.
 Doss, C. V., Klokker, Helsingør. XIII 98.
 Doss, Michelle Vilhelmine Andrea. XIII 98.
 Doss, Michelle Georgine Christine. XIII 98.
 Dreyer, Læge, Nørre Aaby. XIII 57.
 Dyrland, Folmer, Dr. phil. XIII 93—103, 112 ff. XIV 30 n. XVI 147.
 Dyrland, Marie Lucie Frederikke, f. Taarning. XIII 94.
 Dyrland, Niels, Propr., Kaltredsgaarden. XIII 93.
 Eggers, Didrik, Raadmand, Holbæk. XIV 19.
 Eggers, Johan, Raadmand, Holbæk. XIV 19.
 Eggerts, Ridefoged, Vindekilde. XVI 149 f.
 Eisenberg, Frederik, Præst, Raklev. XIV 41.
 Erichsen, E. E., Skomager, Holbæk. XIV 33.
 Eriksen, Peder, Gmd., Kidserup. XIV 22.
 Erntsen, H. P., Lærer, Rørby. XIII 104.
 Estrup, Konsejlspræsident. XIII 11, 18—53*
 Faber, Christian. XIV 109.
 Fabricius, L. S. H., Præst, Raklev. XIV 45 f.
 Falbe-Hansen, Ida. XVI 146.
 Fikenov, Nils Jacobsen (Russere), Kannik, Roskilde. XVI 170 n.
 Fog, Biskop. XIII 27 f.
 Fogh, Lærer, Kundby. XVI 69 f.
 Formann, Provst, Kundby. XVI 71, 128.
 Forman, Emil. XVI 128.
 Frandsen, Præst, Haraldsted. XIII 9, 11 f.
 Frederik II. XIII 146. XVI 123.
 Frederiksen, Anders, Gmd., Vielsted. XIII 44.
 Frederiksen, Carl, Tostrup. XIV 31.
 Frederiksen, Niels, Tyv. XVI 19 ff.
 Friendessen, Jep., Holbæk. XIV 124.
 Friis, Provst. XVI 151.
 Friis-Johansen, Dr. phil. XIII 90 n.
 From, H. Chr., Kapellan, Viborg. XVI 151.
 Fux, Felix, Klokkestøber. XIV 51.
 Fæster, Hans, Raadmand, Holbæk. XIV 21, 82, 103.
 Gad, Præst, Højerup-Stevns. XIII 12.
 Gal-Stine. XVI 11.
 Gangøe, Beate Marie Hansdatter. XIV 41.
 Gassmann, Kirurg, Holbæk. XIV 106.
 Geersdorff, Amtmand. XIV 21.
 Glahn, Præst, Sorø. XIII 12.
 Gravlund, Thorkild. XIII 116.
 Graves, Laura Karoline. XIII 115*—156.
 Graves, Søren Peter, Træskomand. XIII 116.
 Gregersen, Jens, Kundby. XVI 122.
 Grotum, H. H., Borgmester, Aalborg. XIV 111.

- Grundtvig, Ane Cathrine. XVI 151.
- Grundtvig, Anna Margrethe, f. Jensen. XVI 151.
- Grundtvig, Anne Rasmusdatter. XVI 149.
- Grundtvig, Christiane. XVI 151.
- Grundtvig, F. L., Præst. XVI 151.
- Grundtvig, Frederik Kristian, Præst. XVI 149.
- Grundtvig, Frederikke Severine. XVI 151.
- Grundtvig, Jørgen, Præst, Sejrsø. XVI 149, 151.
- Grundtvig, Kristian, Degn, Vallekilde. XVI 149, 151.
- Grundtvig, Otto, Præst, Vallekilde. XVI 148 ff.
- Gæbel, H. H., Hmd., Ondløse. XIV 22.
- Götsche, Præst, Jyderup. XVI 6.
- Hans von Sagen, Schlesien. XIV 6.
- Hansen, Birthe. XVI 12.
- Hansen, Christen, Gmd., Høed. XVI 6.
- Hansen, Frederik, Boelsmand, Skee. XIII 9.
- Hansen, H. J., Redaktør, Holbæk. XVI 132—141*.
- Hansen, Hans. XVI 12.
- Hansen, Hans. XVI 26, 28 ff, 38 B.
- Hansen, Hans, Folketingsmand. XIII 50 f.
- Hansen, Hans, Gmd., Frendrup. XIII 44.
- Hansen, Hans, Kværkeby. XVI 26.
- Hansen, Jacob. XVI 26 ff, 52.
- Hansen, Jens Jacob. XVI 52 f, 66, 112, 117 f, 127.
- Hansen, Johanne. XVI 26.
- Hansen, Johanne Marie. XVI 25 ff, 94 B ff, 127 B.
- Hansen, Karen. XVI 7, 8 B, 9 ff.
- Hansen, Karen Marie. XVI 17.
- Hansen, Kristen, Gmd., Tjørntved. XIII 7.
- Hansen, Lars. XVI 26, 28.
- Hansen, Lisbeth. XVI 34, 40 ff, 85 f, 87 B ff, 113.
- Hansen, Lyder. XVI 26.
- Hansen, Michel, Præst, Hørve. XVI 176.
- Hansen, Octavius. XIII 34.
- Hansen, P., Møller, Vielsted. XIII 44.
- Hansen, Søren. XVI 26.
- Harald Haarderaade. XVI 172.
- Harbo, Biskop. XVI 149.
- Harder, Jfr., Lærerinde. XVI 21.
- Hedenskog, I. J., Skomager, Holbæk. XIV 33.
- Heiberg, Præst, Vemmeløv. XIII 12.
- Henckel, V., Ingeniør. XIII 104, 107.
- Henrichsen, Mads, Købmand, Holbæk. XIV 22.
- Henriksen, Møller. XIII 107.
- Herløv, Kristen Kristensen, Præst, Raklev. XIV 40.
- Herløv, Mette Clausdatter. XIV 40 f.
- Hermansen, Købmand, Holbæk. XIV 26.
- Hertel, Kaptajn. XIII 98.
- Heylschow, Klokker, Holbæk. XIV 106.
- Hoff, Præst, Uubberup. XIII 12.
- Hoff, V. J. Kapellan, Vallekilde. XVI 153.
- Holm, Proprietær, Kaltetgaard. XVI 20.
- Holm, Villads, Rigsdagsmand. XIII 15.
- Holst, Jernbaneembedsmand. XIII 14.
- Holstein, Greve. XIII 52 f.
- Hornemann, G., Landsarkivar. XIV 37.
- Hviid, Iver, Konsumptionsforpagter, Holbæk. XIV 109 f.
- Høgsbro, Politiker. XIII 52.
- Hørup, Politiker. XIII 16, 18 f, 48.
- Ibsen, Sigurd. XIII 47.
- Ingerslev, Indenrigsminister. XIII 56.
- Jakob d. æ., Apostel. XVI 175.
- Jakobsen, Jens, Bødker. XIII 117.
- Jensen, Proprietær, Skrillinggaarden. XIII 51.
- Jensen, Chr., Gmd., Hellestrup. XVI 35.

- Jensen, Chr. Axel, Museumsinspektør. XIV 62, 70.
- Jessen, E. J., Sekretær. XIV 79 f.
- Jensen, Hans, Skomager, Holbæk. XIV 27.
- Jensen, Hans, Jyderup. XVI 128.
- Jensen, Harald, Landstingsmand. XIII 56.
- Jensen, Henning, Præst. XIII 5—59.
- Jensen, Jacob, Missionsleder. XIII 7.
- Jensen, Jacob, Tømrer. XIII 115, 117 ff.
- Jensen, Jens, Hmd., Sandby. XVI 29.
- Jensen, Lars, Hmd., Katstrup. XIV 117 ff.
- Jensen, Maren Sofie, f. Jacobsen. XIII 115.
- Jensen, Niels, Træskomand, Jyderup. XVI 17.
- Jensen, Peder, Føllesløv. XIV 75.
- Jensen, Peter, Gmd., Mogenstrup. XIII 9.
- Jeypzen, Mattis, Holbæk. XIV 123.
- Johansen, Niels, Jyderup. XVI 119.
- Juel, Herman, Lensmand, Kallundborg. XIII 141.
- Jungersen, Præst. XVI 19.
- St. Jørgen. XVI 173, 177 f.
- Jørgensen, Hans, Gmd., Axelholm. XVI 5.
- Jørgensen, Lorens, Billedskærer, Holbæk. XVI 169.
- Kaas, Generalløjtnant. XIV 109.
- Karen Jensdatter. XVI 6.
- Karen Pedersdatter. XIV 45.
- Kierkegaard, Søren. XIII 23.
- K'sling, Sadelmager, Halleby. XIII 134.
- Kjær, Søren, Rigsdagsmand. XIII 15.
- Knegge, Oluf, Klokkestøber. XVI 176.
- Knud Lavard. XIII 11.
- Knudsen, Rasmus, Gmd., Baaring. XIII 57.
- Koch, Lauge. XIII 75.
- Koch, Nicolai, Skomager, Holbæk. XIV 21.
- Kold, Christen, Højskolemand. XVI 134.
- Kornerup, Jacob, Professor. XVI 176.
- Krag, Præst, Kornerup. XIII 12.
- Kransmark, Musiker, Sorø. XVI 22.
- Kristensen, Marius, Dr. phil. XIII 97 ff.
- Kristensen, Martin, Højskolelærer. XVI 134, 144.
- Kristensen-Randers, J. P., Højskoleforstander. XIII 33 f.
- Langeland, Peder, Handelsmand. XIV 22 ff.
- Larsen, Florian, Højesteretsassessor. XIII 54.
- Larsen, Jens, Hmd., Katstrup. XIV 117.
- Larsen, Niels, Gmd., Thorslund. XVI 125.
- Lassen, Præst, Asperup. XIII 51.
- Lauffrissen, Peder, Holbæk. XIV 124.
- Laurits Møller, Kongens Mølle. XIII 141.
- Lauridsen, Je. K., Politiker. XIII 57 f.
- Lauridsen, P., Skomager, Holbæk. XIII 7.
- St. Laurentius. XVI 172.
- Lehmann, Orla. XIII 94.
- Lente-Adeler, Theodor, Amtmand. XIV 80.
- Leth, Andreas, Præst, Middelfart. XIII 28 f, 51, 57.
- Lidøe, Anna, Elisabeth Torbensdatter. XIV 42.
- Lind, Amtsforvalter. XIV 109.
- Lind, Niels, Prokurator, Kallundborg. XIV 22.
- Linde, J. L., Apoteker, Holbæk. XIV 106.
- Lindenow, Elisabeth Augusta. XIV 51.
- Lindenow, Hans, til Gaunø. XIV 51.
- Lindenow, Sophie Amalie. XIV 51.
- Lindhardt, Præst. XVI 18.
- Lohmann, Chr., Gmd. XIII 58.
- Lorentzen, Peder Hiort. XIII 94.

- St. Loye (Elegius). XVI 173 f.
 Lund, Friskolelærer, Skee.
 XIII 9.
 Lund, J. J., Skomager, København. XIV 29 f.
 Lund, Jens, Grosserer, Kbh.
 XVI 154.
 Lund, Jens, Svendborg. XIII 34.
 Lundbye, J. T., Kunstmaler.
 XVI 152.
 Lunn, Major, Knabstrup. XVI 155.
 Lunn, Sigismund, Godsejer, Knabstrup. XVI 155.
 Lunn, Villars, Proprietær, Frederikshøj. XVI 155 ff.
 Lyngby, S. J. XIII 101.
 Løppenthin, Selchausdal. XIII 143.
 Madsen, Laurits, Præst, Holbæk. XIV 124.
 Mathiassen, M. J., Lærer, Mulderup. XIII 74.
 Mathiassen, Terkel. XIII 75.
 Meinert, Herredsfoged, Holbæk. XIII 45.
 Meinert, Præst, Tostrup. XIII 10.
 Meinertsen, Lars, Musikant. XVI 90.
 Melchior, Præst, Kalundborg. XIV 38 f.
 Melchiorsen, Jesper, Præst. Raklev. XIV 40.
 Merchel, Niels, Degn, Raklev. XIV 42.
 Mette Viladsdatter, Røsnæs. XIV 59.
 Meyling, Præst, Roskilde. XIII 12.
 Mogensøn, Johannes, Skomager, Korsør. XIV 22, 24.
 Moltke, Greve, Aagaard. XIII 128.
 Monrad, Biskop. XIII 51.
 Monrad, norsk Præst. XIII 49.
 Monrad, J. H., Præst, Køge. XIII 12, 29.
 Mortensen, Niels, Præst, Holbæk. XIV 124.
 Mortensen, Rasmus, Raadmand, Holbæk. XIV 124.
 Mortensen, Rasmus, Tornved. XVI 126.
 Movitsen, Michel, Ellede. XIV 51.
 Munk, Kirstine. XIV 51.
 Mylius, J. C. v., Katstrup. XIV 118 ff.
 Møller, Præst, Stenmagle. XIII 6.
 Møller, Anders, Storemøllen, Holbæk. XIV 26.
 Møller, Christen, Biskop, Aalborg. XIII 6.
 Møller, Kristian, Gryde Mølle. XIII 140.
 Møller, Peder Gerhard, Præst, Raklev. XIV 42 ff.
 Møller, Poul Martin, Forfatter. XIV 60,62.
 Müller, P. C., Borgmester, Holbæk. XIV 32.
 Napoleon I. XVI 16.
 Neergaard, C. Inspektør. XIII 75.
 Neergaard, N., Folketingsmand. XIII 33.
 Nielsen, Skovrider, Hallebyore. XIII 132.
 Nielsen, Anders, Morder. XVI 17 f.
 Nielsen, Anders, Nostrup. XIV 51.
 Nielsen, Anton, Forfatter. XVI 23, 114.
 Nielsen, Chr., Bøgebjerggaard. XVI 40.
 Nielsen, Henrik, Præst, Raklev. XIV 40.
 Nielsen, J., Skomager, Holbæk. XIV 30.
 Nielsen, Jens, Værtshusholder, Holbæk. XIV 32.
 Nielsen, Jørgen, Boelsmand, Sandby. XVI 120.
 Nielsen, O., Skomager, Holbæk. XIII 6.
 Nielsen, Peder, Skomagerdreng. XIII 7.
 Nielsen, Poul, Karlshøjgaard. XIII 17.
 Nielsen, Rasmus, Herning. XIII 16.
 Nielsen, Thomas, Rigsdagsmand. XIII 15.
 Nyborg, Præst, Stenmagle. XIII 40.
 Nyegaard, Hans, Præst, Højby. XVI 169.
 Nøhr, Folketingsmand. XIII 16.
 Olaf den Hellige. XVI 172.

- Ollendorff, Købmand, Holbæk. XIV 35. XVI 61.
- Ollessen, Per, Kirkeværge, Hørve. XVI 176.
- Olrik, Axel. XIII 96 ff, 116.
- Olsen, Møller, Tyskemøllen. XIII 139.
- Olsen, Anders, XVI 5, 7, 8 B, 9 ff, 84.
- Olsen, Bernhard, Direktør. XIV 62.
- Olsen, Christian. XVI 3—131.
- Olsen, Christiane. XVI 12, 22, 128.
- Olsen, Jens Christian. XVI 12, 21 f, 24 B, 127 f.
- Olsen, Jens, Gmd., Nyrop. XIII 7.
- Olsen, Johanne. XVI 12.
- Olsen, Karen Marie. XVI. 12, 21 f.
- Olsen, Lars Peter. XVI 12.
- Olsen, Ole. XVI 12, 22 ff, 84, 129.
- Ostermann, Kalundborg. XIII 140.
- Palladius, Peder, Biskop. XIV 39.
- Pax, C. v. Festenberg, Lensmand, Holbæk. XIV 123.
- Peder Møller, Øresø Mølle. XIII 141.
- Pedersen, Anders, „Andershvile“. XVI 30.
- Pedersen, Jørgen, Gmd., Jyderup. XVI 18 f.
- Pedersen, Jørgen, Landstingsmand. XIII 58.
- Pedersen, Karen Marie. XVI 30, 35 f, 38 B ff.
- Pedersen, Kr., Prof., Kapelmusikus. XVI 84.
- Pedersen, Lisbeth. XVI 30.
- Pedersen, Niels, Kundby. XVI 122.
- Pedersen, Peder, Købmand, Holbæk. XIV 110 f.
- Pedersøn, Anders, Kromand, Kidserup. XIV 22.
- Persen, Oluf, Alsthied. XVI 176.
- Petersen, Professor. XVI 145.
- Petersen, Cathrine Nielsedatter. XVI 28 f, 30.
- Petersen, Fr., Gmd., Ubby. XIII 155.
- Petersen, Kirstine. XVI 86.
- Petersen, Marie. XVI 25.
- Petersen, N. M. XIII 94.
- Petersen, Niels, Gmd., Sandby. XVI 28 f.
- Petersen, N. F. XVI 24.
- Petersen, Niels Frederik, Bøgebjerggaard. XVI 85 f, 87 B ff, 128.
- Petersen, Regner, Redaktør, Næstved. XIII 50.
- Petersdatter, Bodil. XVI 35.
- Pingel, Dr. phil., Overlærer, København. XIII 14, 54.
- Plomand, Jepp, Holbæk. XIV 123.
- Quist, Niels Berthelsen, Degn, Raklev. XIV 43 f.
- Rasmussen, Bo, Strids Mølle. XIII 143.
- Rasmussen, Jørgen, Karetmager, Torbenfeldt. XVI 3.
- Rasmussen, Karen Marie. XVI 39 f.
- Rasmussen, Per, Bøgebjerggaard. XVI 39.
- Ravn, Marinemister. XIII 52.
- Rejstrup, Lars, Værtshusholder. XIV 26, 36.
- Reventlow, Greve, Stiftsbefalingsmand. XIV 27, 99, 105.
- Roed, Holger. XVI 154.
- Roed, Jørgen, Professor. XVI 154.
- Rosendal, Lærer, Høve. XVI 135.
- Rostgaard, Fr. XVI 148.
- Rothe, Eigil, Figurmaler. XVI 169.
- Rothe, General, Aggersvold. XVI 7.
- Rugaard, Gæstgiver, Roskildes Hvide. XVI 4.
- Ruhe, G. L., Degn, Holbæk. XIV 106.
- Rupinius, Musikant, Holbæk. XIV 106.
- Rønne, Karl, Præst, Høve. XIII 12.
- Rønne, Peter, Provst, Sønderrup. XIII 11 ff, 32.
- Rørdam, Præst, Kornerup. XIII 11.
- Rørdam, Præst, Ondløse. XIII 11, 20, 26.
- Rørdam, Holger, Dr. phil. XIV 40.

- Rørdam, Skat, Præst. XIV 12, 27 f.
- Rørdam, Thomas, Præst, Veilø. XIII 12, 20 ff, 28 f, 32.
- Røber, Karen. XIV 40.
- Røber, Morten Pedersen, Præst, Raklev. XIV 40.
- Saaby, Præst, Kundby. XVI 126.
- Salmonsens, Rasmus, Holbæk. XIV 20 ff.
- Sarauw, G., Assistent. XIII 75.
- Scavenius, Jacob, Gjorslev. XIII 18, 20, 25, 34, 36, 47.
- Scavenius, Otto, Basnæs. XIII 54.
- Scheel, Greve, Rygaard. XIII 39 ff.
- Schjørring, Jens, Præst, Ørslev. XIII 12, 31 f.
- Schmidt, J., Skomager, Holbæk. XIV 33.
- Schnack, Chr., Gmd., Merløse. XIII 9.
- Schnack, Claus, Gmd., Klarupgaard. XIII 9.
- Schnack, Otto, Forpagter. XIII 5.
- Schougaard, Jacob. XIV 91 f.
- Schougaard, Joachim, Borgm., Holbæk. XIV 21, 82, 91 f, 99, 114.
- Schow, Kontrollør, Holbæk. XIV 109.
- Schrøder, Forvalter, Katstrup. XVI 23 f.
- Schytte, Præst, Vallekilde. XVI 148 f.
- Scult, Anders, Borgm., Holbæk. XIV 19.
- Selmer, Præst, Fensmark. XIII 12.
- Simon af Kyrene. XVI 177.
- Sir, Folketingsmand. XIII 16
- Skoning, Mattis, Holbæk. XIV 124.
- Skonning, Oluf, Borgmester, Holbæk. XIV 124.
- Skovgaard, Joachim. XVI 153 f.
- Slengerik, Politiker. XIII 58.
- Smith, Peter, Præst, Holbæk. XIV 105 f.
- Spend, Hans Jensen, Præst, Raklev. XIV 41 ff.
- Spend, Marie Elisabeth Mortensdatter. XIV 41.
- Splittoft, Møllere, Rangle Mølle. XIII 136 ff.
- Splittoft, Emil, Rangle Mølle. XIII 138.
- Stampe, Lærer, Kyringe. XIII 44.
- Stampe, L., Byfoged, Holbæk. XIV 20, 22, 28.
- Steenersen, Præst, Udby. XIV 22.
- St. Stefan. XVI 174.
- Stefanius, Johannes, Professor. XIV 40.
- Stenstrup, Præst, Raklev. XIV 48.
- Strøe, Frantz, Degn, Vig. XVI 179 f.
- Sjøborg, Chr. XIV 121.
- Sørensen, Kaptajn, Historikør. XIII 47.
- Sørensen, Anders. XIV 121.
- Sørensen, Jens, Vitved. XIII 16.
- Sørensen, Jep., Kirkeværge, Hørve. XVI 176.
- Sørensen, S., Skomager, Holbæk. XIV 34.
- Sørensen, S. K., Seminarist. XVI 144.
- Svarre, Søren, Redaktør, Køge. XIII 18.
- Taarning, Proprietær, Torpegaard. XIII 100 ff, 112.
- Taarning, Sognefoged, Buttrup. XIII 94.
- Taarning, N. P. Degn, Buttrup. XIII 100.
- Tandrup, Farver, Holbæk. XIV 106.
- Tang, Seminarieforstander. XIII 57 f.
- Teilmann, Anna, Kristensdatter. XIV 41.
- Termansen, N. J., Landstingsmand. XIII 14.
- Theil, Præst, Stenmagle. XIII 6.
- Thielo, Organist, Holbæk. XIV 106.
- Thomassen, Hans. XVI 26 ff, 35.
- Thomassen, Hans, Selvejer, Kværkeby. XVI 26.
- Thor, Tordengud. XIII 109.
- Thorsen, P. K., Sprogforsker. XVI 142—47.
- Tidemand, Købmand, Holbæk. XVI 61.

- Tofte, W., Buntmager, Holbæk.
 XIV 29 f.
 Trier, Ernst. XVI 153.
 Trier, H., Vallekilde. XIII 7, 9,
 39.
 Trolde-Karen. XVI 11.
 Tyske Mutter, Landstrygerske.
 XVI 15, 16 B.
 Wad, Præst, Korsør. XIII 12.
 Wedel, Marie Elisabeth, XIV 41.
 Wedel, Morten Jensen, Præst,
 Raklev. XIV 41.
 Wedelstoft, Jørgen, Præst,
 Raklev. XIV 50.
 Viborg, Præst, Slagelse. XIII
 12.
 Wiinblad, Redaktør. XIII 48.
- Wimmer, Ludvig, Professor.
 XIII 98 f.
 Winge, Herluf, Viceinspektør.
 XIII 78 n.
 Winter, Niels, Igelsø. XVI 25,
 95.
 With, Amtsforvalter. XIV 89 n.
 Wittrup, Svinningegaarden.
 XVI 109.
 Witzten, Christen, Skomager,
 Holbæk. XIV 21.
 Vollquart, Skomager, Køben-
 havn. XIV 29 f.
 Worm, Biskop. XIV 43.
 Zytphen-Adeler, Dragsholm.
 XVI 149.
 Øvre, Læge, Langemark. XIII
 132.
-

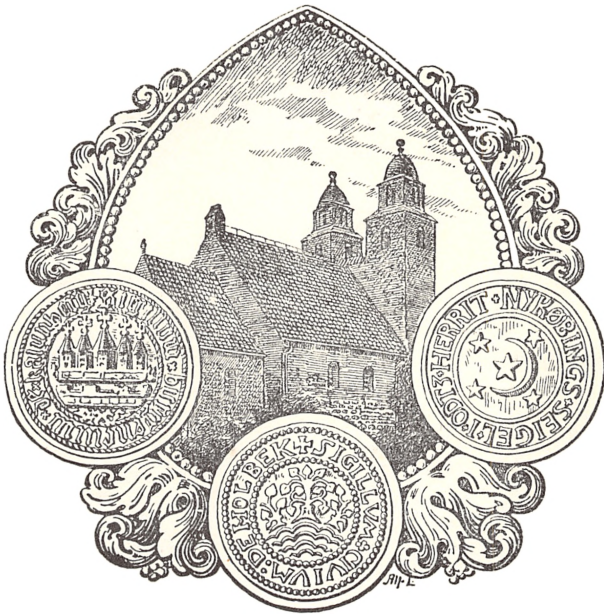
FRA HOLBÆK AMT

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

III BIND (VIII–IX–X AARG.)

1914–15–16

HOLBÆK

HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

1923

INDHOLD.

1914 (VIII Aarg.)	Side
Hugo Mathiesen: En middelalderlig Kirketomt i Holbæk	5
Erindringer fra Krigen 1864 (ved J. P. Jensen)	39
Bødker Jens Larsen, Asmindrup	40
Sognefoged Lars Pedersen, Herslev	47
Havemand Hans Jensen, Høng	51
Minder fra 1864 (ved H. P. Gjevsnøe)	56
Fra 64 (ved P. H. Petersen)	70
J. S. Møller: Boligskik i Kalundborgegnen i ældre Tid I	76
Indledn. (Dansk Boligskik gennem Tiderne)	
Gaardtypen i Kalundborgegnen , ...	85
Stuehuset 97, Forstuen 100, Røsnæs Skik	102
Henry Larsen: Skamstrup Kirke , ...	109
J. P. Jensen: Kundby Bønder. II Hans Jensen	149
H. J. Hansen: Hist. Samfunds Virksomhed i 1913	196
 1915 (IX Aarg.)	
J. S. Møller: Boligskik i Kalundborgegnen II	5
Dagligstuen fra Egnen Øst for Kalundborg	5
Køkkenet	16
Bryggerset	22
Spisekammeret	28
Øverstestuen	30
Udlængerne	34
Haven	41
F. Fenger: Forvaltergaarden i Kvarmløse	45
J. P. Jensen: Kundby Bønder III. Hans Jensen	70
Hugo Mathiesen: Gamle Gader og Gaarde i Holbæk	109
Lars Dinesen: En vestsjæll. Bondegaards Drift for ca. 70 Aar siden	137
H. J. Hansen: Hist. Samfund i 1914	150

1916 (X Aarg.).	Side
Henning Jensen: Fra den gamle Soderup Præstegaard	. 5
H. P. H. Gjevnø: En Grevinge Præst (Th. Rasmussen)	37
F. Petersen=Blidstrup: Skolelærer N. B. Schouw, Grevinge, og Landvæsensskolen paa Frenderupgaard. 1839—49	74
H. J. Hansen: Hist. Samfund i 1915	113

REGISTER

OVER

STEDNAVNE OG PERSONNAVNE

I VIII—X AARG.

(* betyder Stedet, hvor Navnet omtales udførligt,
n ved et Tal betegner, at Oplysninger findes i en Fodnote.)

I. Stednavne.

- Aastrup. X 9.
Asdal, Vendsyssel. X 6.
Asmindrup. VIII 96.
»Baarup Kirke«. X 23.
Ballerup Kirke. VIII 125 n,
138 n.
Bjergsted. VIII 87.
Boglund. VIII 41.
Bredstengaard, Jerslev. VIII 95.
IX 7, 10, 41.
Christiansborg Slotsbrand 1794.
X 7.
Draaby Kirke. VIII 137 n.
»Dronning Marie«, Logiskib.
VIII 51.
Dybbøl (Kampene 17. og 18.
April 1864). VIII 44—47.
Dybbøl Mølle. VIII 43, 73.
Eckernförde. VIII 58.
Ellede. VIII 87, 94 ff, 101.
IX 29.
Ellingsted. VIII 48.
Elverdam. X 9.
Faubogaards Agerbrugsskole.
IX 95.
Floda Kirke, Södermanland.
VIII 125.
»Folkegave«, Amalievej 5,
Frederiksberg. IX 80.
Fredericia. VIII 50.
Frederiksborg Slot. IX 99.
Frenderup. X 80.
Frenderupgaard. X 74, 86—112.
Fuglede. IX 8, 13.
Gaasetofte. IX 5.
Grevinge X 40 ff. Fattighuset
X 47. Præstegaarden X
42 ff. Skolen X 77 ff, 88.
»Grynterne« (Grøntved Ore-
drev). X 10.
»Heimdals«, Korvet. VIII 52—54.
Herlev Kirke. VIII 138 n.
Herrestrup Skole. X 45 f.
Hindholm Højskole. VIII 156.
Holbæk. IX 109—136.
Ahlgade VIII 26 f. IX 113 f,
120. — Banegaarden VIII 28.
— Blegstræde IX 118. — Bleg-
pladsen IX 116. — Bysøen
IX 116 f. — Bysøstræde IX
117. — Brolæggerstræde IX
120. — Dampbrænderigaarden
IX 76. — Fattigbøsse IX 130 f.
— Fogedmarken VIII 28. —

- Gaarde: Ahlgade 1 IX 129 f, Ahlgade 50 IX 132, Ahlgade 30 IX 132, Ahlgade 63 IX 128, Klosterstræde 16 IX 125 f, Nygade 4 IX 131, Smedelundsgade 22 IX 126 ff 133. — Hattemagergaarden IX 133. — — Havnegade IX 113. — Hellede Bakke IX 118. — Helvede IX 118. — Kirkebjerg VIII 28. — Kirkebakken VIII 23. — København IX 118. — Labæk Kirke VIII 5—38. — Lowsøre VIII 30 f. — St. Lucius Kirke VIII 25 f IX 111. — Mellerupgaard IX 76. — St. Nicolai Kirke VIII 25 f. IX 111. — Nygade VIII 26. — Nørregade IX 113. — Pølsekrogen IX 122. — Rakkerkullen og Rakkerens Hus VIII 23. — Rakkerstrædet IX 121. — Rolighed[ssstræde] IX 118, 120. — Rolighedshaverne VIII 22. — Skibsbroen IX 131. — Sladderstræde VIII 22 f. IX 120. — Slottet VIII 27 f. IX 111. — Slotsbakken VIII 28. — Smedelundsgade X 113. — Sortebrødrekloster IX 111. — Stuediæstræde IX 118. — Søstræde IX 118, 120. — Torvegade VIII 25. IX 113. — Vagten IX 132 f. — Vimmelskaftet IX 118, 120. — Voldplads IX 111. — Østerstræde (Sladderstr.) IX 111.
- Hvalsø. X 8.
- Højby Kirke. VIII 124 n.
- St. Jago de Compostella i Spanien. VIII 14.
- Jernedalsbakken, Hvalsø. X 34.
- Jyderup Kirke. VIII 140.
- Kalundborg. IX 151.
- Kongstrup. VIII 97, 99. IX 27, 35, 37.
- Kulaasskoven, Dragsholm. IX 89.
- Kulby Mark, Finderup Sogn. IX 137 ff.
- Kundby. VIII 151. IX 70—108. — Kirken VIII 111. — Lundebjergfesterne IX 89—93.
- Kvarmløse. IX 45—69.
- Linkøping. VIII 131 n.
- Lyngby. VIII 162.
- Lyngby, Museet og Højskolen. VIII 197.
- Lynge Kirke. VIII 139.
- Lysabild. VIII 74.
- Marke. VIII 154 f.
- St. Mortens Kirke, Næstved. VIII 139 n.
- Mysunde. VIII 41, 57 ff.
- Nischaugaard, Angel. X 5.
- Nyborg Latinskole. X 6.
- Nyborg Toldbod. X 6 f.
- Odstrup. X 82.
- Ousted. X 12.
- Oversø. VIII 49.
- Oversø Skov. VIII 43.
- St. Pietro in Vicoli. VIII 130.
- Raklev. VIII 102. IX 5.
- Risinge Kirke, Østergötland VIII 125 n.
- Roskilde Domkirke. VIII 138 n.
- Roskilde Latinskole. X 39 f.
- Røsnæs. VIII 87, 95, 97, 102. IX 6, 16, 28, 33 ff, 40 f.
- Sejerø. VIII 95.
- Skamstrup Kirke. VIII 109—148.
- Slesvig. VIII 40 f.
- Soderup X 9. — Degneboligen X 25 ff. — Hospitalet X 27. — »Jeppes Krog« X 22. — Kirken X 27. — Præstegaarden X 5—36.
- Sparretorn X 6.

- Stedstrup, Eskildstrup Sogn. IX 17.
 X 17.
 Svendstrup, Raklev Sogn. IX 17.
 Svinninge. VIII 162, 174, 187.
 — Kroen VIII 163.
 Sønderborg Ladegaard. VIII 49.
 Thingsted Kirke. VIII 140.
 Thorslunde Skole. VIII 158 f.
 Tølløse. X 8.
 Tømmerup. IX 5.
 Ubby. IX 13.
- Ubberup. IX 16, 19.
 Ubberup Højskole. VIII 196 f.
 Ulkestrup. VIII 156.
 Ulkestrup Banke. IX 89.
 Ulstrup. VIII 87,
 Vallekilde Højskole. VIII 156 f.
 Vallensbæk Kirke. VIII 124 n,
 139 n.
 Vedbysønder. IX 37.
 Vognstrup Enge. VIII 153.

II. Personnavne.

- Abrahamsen, Kammerherre. X 78.
 Achonius, Niels, Holbæk. VIII 25.
 Alberti, C., Politiker. IX 82, 86, 88, 94.
 Andersen Blæsing, Korporal. VIII 48.
 Andersen, H. J., Kjærby. IX 15, 25, 30, 32.
 Andersen, H. P., Gislinge. VIII 186.
 Andersen, J., Hmd. Frenderup. X 85.
 Andersen, J. Røgter. X 89.
 Andersen, Lars, Dyrland. IX 85.
 Andersen, O. Gmd. Hastrup. IX 94.
 Anderssön, Oluf, Kremmer, Holbæk. VIII 25.
 Ane Hansdatter, Thorslunde. VIII 153 f,
 Anker, Løjtnant. VIII 63.
 Bang, Birkedommer. X 89.
 Bang, Direktør, Minister. X 110.
 Bang, Laurits, Præst, Grevinge. X 51, 91, 94.
 Bartholin, Skolebestyrer. X 33.
 Bartholin, Marie. IX 64.
 Bech, Lauge, Lensmand paa Holbæk. VIII 31.
 Becker, Provst, Soderup. X 36.
 Bentsen, N., Gaardbestyrer, Frenderup. X 83 f.
 Bernbom, Sergent. VIII 47.
 Bie, Madsen. X 48.
 Biilmann, Præst, Grevinge. X 77.
 Biilmann, Justine Marie. X 78.
 Bjerring, Løjtnant. VIII 42.

- Blauchain, Augusta. VIII 145.
 Blyetingen, Gartner. X 15.
 Borch, A. Købm., Holbæk. IX 132.
 Borup, J. T., Præst i Skamstrup. VIII 146.
 Brabrandt, Præst, Hvalsø. X 8 f.
 Bremsz, Jep, Holbæk. VIII 25.
 Busck, G., Præst i Bjergby. VIII 147.
 Bøgh, N. S., Præst i Skamstrup. VIII 146.
 Christensen, Balthazar. VIII 170, 175.
 Christensen, J., Øster Stillinge. IX 94.
 Christiane Nielsdatter, Gudmanstrup. VIII 156, *157,
 160 f.
 Clausen, Degn, Soderup. X 17.
 Clausen, H. V., mag. art. VIII 198. IX 155. X 114 ff.
 Clausen, Juliane, Soderup. IX 55.
 Clemmensen, Arkitekt. VIII 114.
 Collin, Konferentsraad. X 83, 105, 109.
 Conradsen, H. Atterup Huse. X 90.
 Cruse, Anders, Degn, Grevinge. X 45,
 Dedenroth, Møller, Høng. IX 78.
 van Deurs, Kammerherre. VIII 110.
 Dinesen, L., Folketingsmand. X 113 f.
 Discher, Provst. X 107.
 Dons P. VIII 146 f.
 Dorte Nielsdatter, Buttrup Præstegaard. VIII 145.
 Dorthe Soldats, Holbæk. IX 119.
 Dyringer, Major. X 13.
 Eberlin, Birkedommer. IX 81 f.
 Else Larsdatter, Kundby. VIII 152.
 Else Peder Ludsesen, Holbæk. IX 119.
 v. Enden, Johanne Catharine. VIII 145.
 Erasmi, Tage, Guinea. X 45 ff.
 Eriksholm, A. J., Forfatter. VIII 196 f. IX 151.
 X 115.
 Eylardi, Juvelér. X 7.
 Festenberg, Christoffer v. (Pax). VIII 25, 27.
 Fibiger, Løjtnant. VIII 49 f.
 Flor, Jomfru, Lærerinde. X 25.
 Foermann, J. K., Præst, Kundby. VIII 158 f.
 IX 96 f. X 29.
 Fog, Lærer i Kundby. VIII 158, 163.
 Gallus, romersk Kejser. VIII 133.
 Gjevnøe, Præst, Grevinge. IX 152. X 115,
 Glerup, Lærer. IX 72 ff, 93.

- Graves, Karoline. IX 43.
 Gregersen, Jens. VIII 151, 162 f. IX 72, 96, 100, 107.
 Grundtvig, N. F. S. VIII 169.
 Grønbeck, Kancelliraad. X 29.
 Gøtsche, Præst, Faarevejle. X 94.
 Haar, Kapellan, Soderup. X 33 f.
 Hans Spillemand. IX 119.
 Hansen, Forpagter, Aastrup. X 15, 29.
 Hansen, Konferensraad, Frydendal. VIII 109.
 Hansen, Lærer, Gl. Hagedsted. IX 77.
 Hansen, Aleth, Provst. IX 55.
 Hansen, Chr. Sognefoged, Gundestrup. X 90.
 Hansen, H. Gdr., Grevinge. X 81.
 Hansen, H. Hmd., Odstrup. X 84 f.
 Hansen, H. J., Redaktør, Holbæk. VIII 196. X 115.
 Hansen, H. P., Lærer, Asmindrup. IX 73 f, 77.
 Hansen, H. P. K., Provst. IX 55 ff, 63.
 Hansen, J. A., Redaktør. VIII 162, 175. IX 70–100.
 Hansen, Jens, Gaardejer, Sandby. VIII 186.
 Hansen, Jens, Skomager, Kundby. VIII 163.
 Hansen, M., Degn, Grevinge. X 77.
 Hansen, Marie. X 29.
 Hansen, N. E., Borgmester. VIII 196 f. IX 151. X 115.
 Hansen, Orla Lehmann. IX 81 f.
 Hansen, P., Gmd., Asnæs. X 110.
 Hansen, Povl, Højskoleforstander. VIII 197. IX 43,
 151. X 115.
 Hansen, Theodor, Adjunkt, Sorø. X 55, 59, 61.
 Harbou, General. VIII 192.
 Hasle, Th., Proprietær, Hesselberggaard. IX 84 f.
 X 92, 98.
 Hassel, Skoleholder, Stedstrup. X 18.
 Helle Bagere, Holbæk. VIII 25.
 Hennings, Aug., Dr. jur. IX 37.
 Hippolyt, Kongelig Foged. VIII 135 ff.
 Holm, Forpagter, Lerchenfeld. IX 152. X 115.
 Holm, Gusta, Gouvernante. IX 51.
 Holm, H. H., Cancelliraad, Kvartermester. VIII 145.
 Holst, Lærer, Mørkøv. IX 81 ff.
 Holtendorff, Caroline Frederikke Lovise. IX 48,
 52, 56 f, 64 ff.
 Holtendorff, D. M. A., f. Voigts. IX 47–54, 64.
 Holtendorff, J. F. V., Godsforvalter. IX 46–48*.
 X 15, 29.

- Holtendorff, Marie. IX 48, 53 f, 58, 64 ff.
 Hostrup, C., Digter. VIII 191 f.
 Humlegaard, Provst, Egebjerg. X 49.
 Humlegaard, Anna Dorthea. X 38.
 Hveberg, Oberst. VIII 73.
 Ivertsen, Jens, Gmd., Kundby. VIII 163.
 St. Jacob d. æ (St. Ib.). VIII 14.
 Jacobi, Alex., Krigsraad. X 93 f.
 Jacobsen, Anders, Kundby. IX 89.
 Jensen, C., Forpagter af Sparretorn. X 5 f.
 Jensen, Chr., Gmd., Gurede. IX 77.
 Jensen, Chr., Præst, Saaby. X 29.
 Jensen, Else Kathrine. IX 63.
 Jensen, Frederikke. X 27, 31 f.
 Jensen, H. Knabstrup. VIII 70—75.
 Jensen, H. Konsistorialraad. X 5 ff.
 Jensen, H. H., Ellinge. X 111.
 Jensen, Hans, Havemand i Høng. VIII 51.
 Jensen, Hans, Kundby. VIII *151—195. IX *70—108.
 *Jensen, Hans, Løvegaard. VIII 149 f.
 Jensen, Henning, Konsistorialraad. IX 63. X *5—36.
 Jensen, J., Gmd., Prejlerup. X 110.
 Jensen, J. Chr., Præst. Ousted. IX 63. X 5, 18 ff, 30.
 Jensen, J. P., Lærer i Høng. VIII 39.
 Jensen, Marie. X 31, 33.
 Jensen, Niels, Husmand i Kundby. VIII 152.
 Jensen, Peter, Landmand. IX 64. X 31.
 Jensen, Signe, Kundby. IX 100.
 Jensen, Thomasine. IX 63. X 24, 26, 31 f.
 Jensen, Trine. X 30 ff.
 Jespersen, N. F., cand. theol. X 29.
 Johansen, H., Hmd. Atterup. X 85.
 Juul, Landinspektør. X 43.
 St. Jørgen. VIII 139.
 Jørgensen, L., Hmd. Plejerup. X 84.
 Jørgensen, P., Nøkkentved. IX 78.
 Jørgensen, Tømrermester i Holbæk. VIII 5.
 Kayser, Professor. VIII 162.
 Kierkegaard, Søren. IX 66.
 Kirstine Hansdatter, Kvarmløse. IX 48, 56.
 Klubien, Højesteretsadvokat. IX 86.
 Kofoed; Etatsraadinde, Aastrup. X 15, 17, 30.
 Kofoed, Skibskaptajn. X 17.
 Kofoed-Hansen, Stiftsprøvt. X 29.

- Korn, Niels, Bogholder, Kbhvn. IX 50, 50 n.
 Lange, J. N., Præst, Kbhvn. IX 47, 51 n, 55 ff,
 64 f.
 Lange, Thor, Statsraad. IX 50 n, 65 f.
 Lange, Thor Næve, Landmand. IX 55.
 Larsen, Anders, Aftægtsmand, Atterup. VIII 56—58.
 Larsen, Jens, Bødker i Asmindrup. VIII 40.
 Larsen, J. H., Dr. Præst i Holbæk. VIII 31, 109 f.
 Larsen, L. Hmd., Herrestrup. X 84.
 Larsen, Niels, Gdr. Frenderup, X 82.
 Lassen, Præst, Tølløse. X 29.
 St. Laurentius. VIII 126, 130, 138.
 Lauritz Konge, Holbæk. IX 119.
 Lindbæk, Dr. phil., Stiftsskriver. IX 151.
 Lund, Kaptajnløjtnant. VIII 52.
 Luplau-Janssen, Maler. VIII 146.
 Niels Lavritzön i Skamstrup. VIII 142.
 Lysholm, Professor, Rektor. X 39.
 Lytken, Emilie. IX 50 f 53, 58.
 Mackeprang, E., Præst. IX 64 f. X 33.
 Madsen, Kammeraad, Trollesminde. X 89, 91.
 Madsen, Ole, Gmd., Viskinde. IX 14, 24, 30 f.
 Madsen, P. Direktør. VIII 197.
 Marcussen, Christiane Bolette, f, Schow. X 77.
 Marcussen, J. A., Præst i Asnæs. X 77.
 de Meza, General. VIII 47.
 Mogensen, Oluf, Syvendekøb. VIII 142.
 Moldenhawer, Professor. X 7.
 Moltke, Kaptajn. VIII 48.
 Møller, Præst, Stenmagle. IX 54.
 Møller, Smed i Bildsø. VIII 51.
 Møller, Christen, Biskop, Aalborg. IX 54.
 Møller, J. S., Læge, Kalundborg. VIII 196. X 151 f.
 Müller, Elisabeth. X 40.
 Müller, Henriette Louise, f. Rasmussen. X 42.
 Müller, Tage, Biskop. X 42, 48 f.
 Neergaard, Provst, Faxe. IX 64.
 Nielsen, A. Hmd., Herrestrup. X 84.
 Nielsen, Chr., Gmd., Prejlerup. X 110,
 Nielsen, Chr., Løjtnant, Højskoleforstander. VIII 56,
 58, 59, 62—64.
 Nielsen, F. R., Savskærer. X 75.
 Nielsen, H., Maler, Asnæs. IX 152. X 115.
 Nielsen, J., Gaardejer, Frenderup. X 84, 87.

- Nielsen, Jens, Sogneforstander i Kundby. VIII *153 f.
 Nielsen, Niels, Gdr., Grevinge. X 79.
 Nielsen, N., Gaardfæster, Rørbye. IX 15, 24, 31.
 *Nielsen, Niels, Sognefoged i Kundby. VIII 152.
 Nielsen, Peder, Bmd., Kvarmløse. IX 49.
 Nylev, J., Forstander. VIII 196. X 115.
 Oldeland, Løjtnant. X 14.
 Ortved, S. R., Domprovst. X 77.
 Parsberg, Enevold, Lensmand. VIII 148.
 Pedersen, Lærer, Hornsherred. IX 85.
 Pedersen, J., Lægprædikant, Vejleby. IX 104.
 Pedersen, Jens (Kru^sJens). X 23.
 Pedersen, Jens, Gmd., Ubberup. IX 14, 24.
 Pedersen, Kr., Sandby. IX 102.
 Pedersen, Lars, Sognefoged i Herslev. VIII 47—51.
 Pedersen, N., Gmd. i Kundby. VIII 159 f.
 Perssøn, Knud, Holbæk. VIII 25.
 Petersen, Degn, Soderup. X 17.
 Petersen, Justitsraad, Godsinspektør. X 83, 91.
 Petersen, Smed, Ruds Vedby. IX 139.
 Petersen, Hans, Husmand i Sneglerup. VIII 62, 65—68.
 Petersen, Niels, Parcellist i Frenderup. VIII 56, 58—69.
 du Plat, General. VIII 68.
 Poulsen, Ritmester. X 14.
 Povlsen, Præst, Nidløse. X 91 f.
 Prytz, Præst. VIII 197.
 Rasmussen, Anna Margrethe Dorothea. X 41.
 Rasmussen, Elisabeth Margrethe, f. Müller. X 37,
 40 f.
 Rasmussen, Frederik, Præst, Roholte. X 38.
 Rasmussen, Knud, Bmd., Nørre Eskildstrup. IX 48.
 Rasmussen, Th., Provst, Grevinge. X 37—73.
 Reingaard, Anna Margrethe. X 10,
 Reingaard, Frederikke. IX 55, 68.
 Reingaard, Jens (Jørgen?), Præst, Sdr. Jernløse.
 IX 68. X 10 f 29.
 Risbrigh, Professor. X 7.
 Romanus, Ridder. VIII 135 f,
 Rosendal, H., Højskoleforstander. VIII 197.
 Rotbøll, Friis, Etatsraad. X 40 f. 44 f.
 Rothe, Eigil, Figurmaler. VIII 117.
 Rørdam, T. S., Præst, Ondløse. X 10.
 Rørdam, Præst, Tølløse. X 29.
 Saxtorph, Mag., Conrektor. X 39.

- Schaffalitzky, Baronesse, Odense. VIII 75.
 Schonning, Præst i Skamstrup. VIII 110.
 Schou, Læge, Holbæk. VIII 196.
 Schow, N. B., Lærer, Grevinge. X 48, 74—112*.
 Schow, N. N., Provst. X 75.
 Schreiber, Provst, Soderup. X 9.
 Schurmann, cand. theol. X 32.
 Schæffer, Forstraad. X 77.
 Sejer Vangevogter, Holbæk. IX 119.
 Simon og Perpetua. VIII 131.
 Sixtus II, Biskop. VIII 133.
 Store Jacob, Avlskarl. X 20, 26, 31.
 Suenson, Orlogskaptajn. VIII 52.
 Swane, Kaptajn ved 5.¹/₃. Regiment. VIII 60.
 Svane, Provst, Følleslev. X 78.
 Sørensen, Skoleholder, Stedstrup. X 18.
 Søren Smed, Husmand. X 22.
 Thaarup, Th., Digter. VIII 150 f.
 Thomsen, Dines, Gaardejer. IX 138—149.
 Teilmann, Præst, Tølløse. X 10, 23, 29.
 Torselt, Gustav. IX 50 f.
 Torst, Godsforvalter, Løvenborg. IX 64.
 Torst, Christian, Proprietær. IX 64 f, 69 n.
 Tram, Nikolaj, Væver. VIII 40.
 Trier, Ernst, Højskoleforstander. VIII 156.
 Tscherning, A. F., Oberst. VIII 162—195. IX 92.
 Tscherning, Eleonore. VIII 192 f.
 Wandstad, M. N., Præst i Skamstrup. VIII 144, 148.
 Weyle, Degn, Soderup. X 16 f.
 Weyle, Madam. X 25.
 Weyse, C. E. F., Komponist. IX 59 ff.
 Withusen, Professor. X 33.
 Wortziger, Lærer, Tingerup. X 18.
 Zahle, P. C., Folketingsmand. VIII 190 f,
 Zeuthen, Etatsraad, Tølløse. X 7 f, 30.
 Zytphen Adeler, Lensbaron. X 94 f.

*

FRA HOLBÆK AMT

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

II. RÆKKE (V—VII BD.)

1911—1912—1913

HOLBÆK
HOLBÆK-POSTENS BOGTRYKKERI

INDHOLD

1911 (V Bd.):

	Side.
Hans Kjær: De forhistoriske Mindesmærker og Fund	5
A. J. Eriksholm: Holbæk gamle Stadsret	42
O. Lund: Af Livet i den gamle Købmandsgaard II.	50
J. P. Jensen: Mere om den gudelige Forsamlingsbevægelse	106
G. Knudsen: Præstegaarden i Nykøbing	134
H. J. Hansen: Hist. Samfund i 1910 m. m.	145

1912 (VI Bd.):

Johns. Lindbæk: En Bonde fra Fr. 6. Tid (Søren Larsen, Svallerup)	5
Andr. Bentsen: Minder og Oplevelser	28
J. P. Jensen: Fra Bøndernes første Kampaar i Holbæk Amt	52
Lars Dinesen: Fra Hoveritiden	90
Chr. Ax. Jensen: Fra Holbæk gamle Kirke og Kloster.	97
A. J. Eriksholm: Den gamle Kaptajn (F. Buchwald)	108
Karoline Graves: Almuesliv i Hoveriets Tid	117
H. J. Hansen: Hist. Samfund i 1911 m. m.	143

1913 (VII Bd.):

Chr. Ax. Jensen: Holbæk Sortebrødrekloster	5
Lars Dinesen: Erindringer om ældre Tider	20
J. P. Jensen: Kundby Bønder i Bondebevægelsens første Kampaar	30
Hans Kjær: Om Stenstrup Troldestuer og andre Minde- desmærker i Højby Sogn	83
Andr. Bentsen: Om Idræt, Dans og Gæstebud i ældre Tider	109
Povl Hansen: Lidt om vore Skove i ældre Tid	116
— Den gamle Landsby . . . . . i	120
H. J. Hansen: Historisk Samfund i 1912; Vedtægter m. m.	129

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

I. RÆKKE (I—IV BD.)

1907—1908—1909—1910

HOLBÆK
HOLBÆK-POSTENS BOGTRYKKERI

INDHOLD

1907 (I Bd.)

Side.

H. J. Hansen: Historisk Samfund for Holbæk Amt . . .	5
J. Nylev: Svenskerne paa Kalundborgegnen 1658—60. . .	13
A. J. Eriksholm: En Degn i Havrebjerg (Africanus) . . .	32
— Kirkelige Tilstande i Trediverne (Om Dr. J. H. Larsen i Holbæk)	50
H. Nutzhorn: Fæstebonden Peter Smed i Bukkerup . . .	62
En Begravelsesanordning for Nykøbing 1683.	108
Medlemsliste	112

1908 (II Bd.)

H. Rosendal: Kampen ved Sjællands Odde.	5
H. P. H. Gjevnøe: En gammel Præstekone fra Grevinge. (Elisabeth Margr. Rasmussen)	28
Thorkild Gravlund: Rids af Reersøs Historie.	48
A. J. Eriksholm: En Embedsmand under Frederik d. 6. (Byfoged Bierfreund i Holbæk)	76
C. M. Smidt: Fra det gamle Kalundborg	113
Fr. Christensen: En Udlægsforretning	134
H. J. Hansen: Historisk Samfunds Virksomhed	146
Medlemsliste; Regnskab	151

1909 (III Bd.)

A. J. Eriksholm: En gammel Herregaard (Knabstrup). . .	5
Thomas B. Bang: St. Søren's Holmstrup.	34
J. Nylev: Minder fra Reersø.	45

J. P. Jensen: Om den gudelige Forsamlingsbevægelse paa Tissøegnen	56
Chr. Ax. Jensen: Fra Holbæk gamle Kirke	104
Th. Kornerup: Postvæsenets Udvikling	117
Johs. Høirup: Det gamle Bomhus (v. Holbæk)	131
A. J. Eriksholm: Jernløsegaard	139
H. J. Hansen: Historisk Samfund. — Medlemsliste . . .	150

1910 (IV Bd.)

Chr. Ax. Jensen: Lorents Jørgensen Billedsnider	5
Soph. Müller: Solbilledet fra Trundholm	21
Ole Lund: Af Livet i den gamle Købmandsgaard I (Karlundborg)	39
A. J. Eriksholm: Holbæk Bys Grundtakst 1682	77
J. Andersen og H. P. H. Gjevnø: En kristelig Vækelse i det sydlige Odsherred	92
H. J. Hansen: Dansk historisk Fællesforening	133
— Hist. Samfunds Virksomhed	147

Register

over

Stednavne og Personnavne i V—VII Bd.

Udarbejdet af **Otto Smith.**

Begge Register er udarbejdede paa Grundlag af de i Oberst Harboe:
»Om Personnavne« (pag. 18 f.) angivne Regler.

(* betyder Stedet, hvor Navnet omtales udførligt, n ved et Tal
betegner, at Oplysningen findes i en Fodnote.)

I. Stednavne.

Aagerup Bro V 26.
Aggersvold VII 44 f.
Anneberggaard v. Højby VI 110—116.

Bennebo VII 119.
Bramsnæs (Bugt) VI 47 f.
Bredskiftet. Ager i Stenstrup VII 98.
Brofelde VI 30, 34.
Bæks Kro ved Tissø VII 40.

Dejligheden, Rye Sogn VI 47.
Dovtesbakke, Rye Sogn VI 47.
Dæklidehuset ved Kulby VII 27.

Forsinge V 11 ff.
Frankerup V 10 ff. 40.

Gisseløre V 67, 77 ff.
Glüchstadt (Glygstad) VI 8.
Grevinge Sogn (Oldtidsfund) VII 87.
Gubbestenen ved Frankerup V 40.

Havsbjerg ved Stenstrup VII 101.
Holbæk V 42—49. — Amtssygehus
VI 48. — Borgervæbning VI 62,
VII 51. — Brand 1287 VI 102. —
Fredskorset V 43. — Kloster VI
101 f, VII 5—19. — Ladegaarden
VI 34. — Lowsøre V 48 f. — Old
V 48 f. — Slot VII 15 f. — Sorte
brødrekloster VII 5—9. — St. Lu
cius Kirke VI 97—107. — St. Nico
lai Kirke VI 99 fn. — Thorgaden
V 45.

Holbæk Amt VII 60.
Holbæk—Kalundborg Landevej VI
34.
Holbæk—Kvanløse Landevej VI 34.
Høng VII 26 f.
Højby By (Oldtidsminder) VII 96 f.

İgelsø VI 30, 34.

Jenskærbakke ved Stenstrup VII 98.
Jyderup VII 119.

Kalundborg V 50—105. — Batteriet
»Glisman« V 67, 69 f. — Borger-
skole V 51. — Borgervæbning
V 73—82. — Fugleskydningsse-
lskab V 67—70. — Teater V 97 ff,
102.

Kjelleklinte V 11 ff.

Klouby V 11 ff.

Korsstenene, Stenstrup, VII 90 f.

Kulaas Skov ved Vejrhøj VII 80.

Kulby VII 21 ff.

Kundby Banker VII 117.

Kundby Sogn 1848 VII 62 ff.

Kvanløse VI 28—46.

Kvanløse Kirke VI 28 ff.

Kvarmløse VII 124.

Lammefjord VII 116.

Lysthøj, Uby Sogn V 36.

Mogenstrup VI 34.

Naboløs, Mark i Finderup Sogn
VII 21 f.

Nordvestsjælland (Skove) VII 116.

Ny Bakkegaard (Ny Carlsberg) V 54.

Nykro (ved Kvanløse) VI 30.

Nykøbing Sj. Grønnehavegaard V
143. — Grønnehavestræde V 143.
— Hebbilsgaard V 137 f, 143. —
Præstegaard V 134—144. — St.
Annas Have V 137.

Odsherred VII 83 ff.

Ravnevold, Ager i Højby Sogn VII
97.

Ringholmen, Nykøbing Sj. VII 88.

Røde-Huse ved Bramsnæs VI 47.

Sejerøfjorden VII 101.

Sexhøjgaard (Stendysse) VII 93 f.

Starreklintlund VII 117.

Stenstrup Troldestuer VII 89—108.

»Steensbjerg« (Højby) VII 97.

Stiliden, Vej ved Kulby VII 27.

Svallerup VI 5—27.

Tornved VII 119.

Troldestueager ved Stenstrup VII
99 f.

Tvede Kro VII 67.

Tudse Næs VII 39.

Uby Sogn, Arts Herred V 5—41.

Ulkestrup (Folkefest ⁸/₇ 1849) VI 41.

Ulkestrup Banker VII 56.

Vig Sogn (Oldtidsfund) VII 87.

Vinstrup VI 34 f.

II. Personnavne.

- Aarøe, Kaptajn V 86, 89, 91 ff.
Ahrends, Præst i Nykøbing Sj. V 143.
Alsing (til Falkenhøj), Prokurator VI 58.
Appeldorn, Præst i Bakkendrup V 108—112, 129.
Arctander, Holger Nielsen, Sognepræst V 140, 142.
- Bakkehuset V 52 f., 61.
Bang, Jacob. Hansen, Sognepræst V 143.
Bang, Klavs, Byfoged i Nykøbing VI 57.
Barchman, Hans, Sognepræst V 140.
Barfod, Frederik VI 41.
Basse, Olaf, Raadmand, Nykøbing Sj. 1493 V 135.
Bayer, Apoteker VI 57.
Beck, J. Ph. H., Provst V *5, 28, 37.
Bentsen, Andreas, Tømterm., VI 28—51, VII 109—115.
Bentsen, Philip, Lærer VI 28, 35 ff, 46.
Bertelsen, Boghandler i Holbæk VI 57.
Berthelsen, Præst i Nykøbing Sj. V 143.
Bjerg, Rasmus, Gaardmand paa Langeland VII 58 f.
Bodilsen, Peder, Byskriver i Nykøbing Sj. V 134, 138.
Brochdorff, Præst i Nr. Jernløse VII 92.
Buchwald, Fr. v., Kammerherre, Anneberggaard. VI
64 ff, 119, VI 108*—116.
- Chiewitz, Professor V 66.
Christensen, Baltazar, Prokurator VII 37, 54 f, 71 f.
— Christen, Gaardmand i Svinninge VII 49.
Christian VIII (Prins Chr.) VI 114 f.
- Dedenroth, A., af Juelsbjerg, Stænderdeputeret VI 75.
Dinesen, Lars VI 90.

Dorchaus, Major, Postmester V 101.
 Drewsen, J. K., Kammerraad VI 64 f, VII 37, 54, 67 f.
 Drøysen, Jacob, Borgmester i Nykøbing Sj. V 135.

Edsberg, Præst i Svallerup V 117.
 Eger, Lars, Præst i Svallerup VI 16.
 Esmann, Kompagnikommandør ved Aarøes Korps V 87.
 Eykens, Madam, Bæks Kro VI 95.

Flindt, Carl L. H., Ritmester VI 10 n.
 Flindt, Louise, Kammerherreinde VI 11 n.
 Foermand, Provst i Kundby VII 76.
 Fog, Skolelærer i Kundby VII 62.
 Fraas, Proprietær VI 18.
 From, Frk., Fotograf i Holbæk VI 98.
 Fyhn, Præst i Kvanløse VI 45.

Gleerup, A. K., Lærer i Udby VI 36, 41, 81, 88, VII
 46, 51, 59 ff, 74 ff. *
 Gregersen, Jens, Hørby VII 30–82.*
 Gyldenstjerne, Peder Eriksen, til Nybo V 136.
 Gyllich, Hans Christensen, Kapellan i Nykøbing Sj.
 V 140.

Hans Persen, Prior i Holbæk VII 10.
 Hansen, J. A. VII 74 f.
 — Peder, Husmand i Lundby VII 38 ff.
 Haven, v., Sognepræst V 143.
 Hebbil Lykkesdatter V 134, 136.
 Hermind Skræder, Raadmand i Nykøbing Sj. 1493. V 135.
 Hertugen af Augustenborg VII 64.
 Holm, Alexander, Præst i Nykøbing Sj. V 143.
 Holst, Frits, Kompagnikommandør ved Aarøes Korps
 V 87.
 Holst, Louise, f. Carpenter, Skuespillerinde V 88.
 Hækkerup, Lars, Boelsmand i Veterslev VII 58, 61.

Jacob Degn, Nykøbing Sj. V 135.
 Jensdotter, Cise, Nykøbing Sj. 1493. V 135.
 Jensen, Bertil, Byfoged i Nykøbing Sj. 1676 V 138.
 — J., af Skullerup, Stænderdeputeret VI 69.
 Jens Suder, Nykøbing Sj., 1493. V 135.
 Jepssen, Olaf, Kapellan i Nykøbing Sj. V 135.

- Jespersen, N. F., Kaptajn, Stænderdeputeret VI 69 ff,
76, 80 f, VII 63.
- Jørgensen, C., af Ulkestrup, Gaardfæster VI 76.
— Peder, Stænderdeputeret VI 58 ff.
- Kierkegaard, Peter, Biskop V 51, 53.
— Søren V 51, 53.
- Kilde, Frøken V 53.
- Kirck, Skibsklarerer i Helsingør VI 57.
- Kristoffersen, Niels, Gaardmand i Torpe (Rudkøbing)
VII 59.
- Larsen, Chr. Dalby, Hindsgavl VII 65.
— Henrik, af Veddinge, Stænderdeputeret VI 63 ff.
— J., Kirke Værløse, Lægprædikant VII 76.
— Søren VI 5—21.
- Lund, Chr., Ejer af Bregningegaard V 51, 52 n.
— Ferdinand, Etatsraad V 52 n.
— F., Justitsraad V 51.
— Jette V 51 n.
— O. H., Justitsraad V 52 n.
— P. S., cand. theol., V 51, 52 n, 58 f, 94.
— Troels, Prof., Historiker V 52 n.
— Troels, Teatermaler, V 56, 60.
— V., Ejer af Annissegaard V 51 n.
- Lunn, Willars, Major VI 108.
- Lusetroels, Nykøbing Sj. 1493. V 135.
- Lynge, Justitsraad, Holbæk VII 46 ff.
- Madsen, Proprietær, Daurupgaard VI 58.
- Manthey, Herredsfoged (Løve Herred) VI 58.
- Mantzius, Kr., Skuespiller V 97—101.
- Meldahl, Godsejer, Vedbygaard VI 94 f.
- Müller, Henrik, Rentemester VI 110.
- Münter, Fr., Biskop V 5.
- Nielsen, Holger, Præst i Nykøbing Sj. V 141.
— N. H., af Løsserup, Stænderdeputeret VI 67 f.
- Næsted, Prokurator i Holbæk VI 56.
- Ostermann, H., Kaptajn V 82 n.
— N. D., Landmand V 82 n, 94.
— Simon, Proprietær V 83.

- Pedersen, Christen, Gaardejer i Kulby VII 21 f.
 — P. Nyrup, Lægprædikant VII 76.
- Perssen, Abraham, Raadmand i Nykøbing Sj. V 135.
- Ponsaing, Prøvst V 143.
- Poulsen, J. P. F., Major VI 10 n.
 — Justitsraad, Stænderdeputeret VI 72 f.
 — Præst i Uggerløse V 118.
- Quistgaard, Borgmester i Kalundborg V 62.
- Rothe, General, Ejer af Aggersvold VII 43 n, 45.
- Rørbye, Landtinspektør VI 16.
- Sandersen, Niels, Byfoged i Nykøbing Sj. V 134.
- Schulsted, Gæstgiver i Holbæk VII 56.
- Schultz, Christian, Husmand i Hjembæk VII 42 ff.
- Simonsen, N. J., Kammersanger V 87.
- Stenstrup, Jap., Arkæolog V 63, 66.
- Sørensen, P. C. H., Skomager, Lægprædikant V 107—133.
 — Rasmus, Skolelærer VII 56.
- Thomsen, Dines, Kulby Mark VI 90 ff.
- Toftegaard, Ane Sofie VII 32.
- Tscherning, Oberst VII 69 f.
 — Eleonore VII 69 31 f.
- Wegener, Kammerherre, Holbæk VI 68 f.
- Zinck, L. H. O., Arkæolog, Lærer* V 7* f, 58, 63, 66.
 — Otto, Skuespiller V 72, 98, 104.
- Østrup, Præst i Slagelse V 108.
-

FRA HOLBÆK AMT

HISTORISKE AARBØGER XVIII

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

V BINDS II AARG.

1924

I KOMMISSION HOS
P. HAASE (FH. LEHMANN & STAGE) KØBENHAVN

HOLBÆK AMTSTIDENDES BOGTRYKKERI

HISTORISK SAMFUNDS STYRELSE

Kmhr., Greve **A. Brockenhuus-Schack**, Bjergbygaard, Formand; Kredslæge **J. S. Møller**, Kalundborg, Næstformand; Kommuelærer **Albert Thomsen**, Holbæk, Sekretær, Kasserer; Højskoleforstander **Povl Hansen**, Vallekilde, Forstander **J. Nylev**, Uby; Højskolelærer **J. P. Jensen**, Høng; Forfatter **Thorkild Gravlund**, Reersø; Læge **E. Tulinius**, Snertinge.

Aarbogens Redaktion: Kommuelærer **Thomsen**, Fmd., Kredslæge **Møller**, Forstander **Povl Hansen** og Højskolelærer **Jensen**.

Hist. Samfunds Telefon (Kommuelærer **Thomsen**)
Holbæk Nr. 598 (sikrest 7—8 Aften).

I N D H O L D

	Side
Mag. art. Hans Jensen: Bidrag til Holbæk Amts Historie i det 19. Aarhundrede (fortsat fra Aar- bogen 1923)	5
III. Landkommunalordningen af 1814	5
IV. Almuevennen og dens Agitation	11
V. Husmandssagen	25
VI. Adresserne fra Holbæk Amt i 1844	32
VII. Peder Hansens Agitation i Holbæk Amt	35
Ferd. P. Blidstrup: Præst og Menighed; et Tids- billede fra Sønder Jernløse for 150 Aar siden	46
Dr. phil. Vilh. Lorenzen: Hvor laa det ældste Kal- lundborg Slot?	53
Højskolelærer J. P. Jensen: Ruds Vedby Kredens Historie	66
I. Asmund Chr. Glerup	70
II. Mikkel Rasmussen	78
III. Søren Jensen	85
IV. Lars Dinesen	101
V. Tauber	113
VI. Hans Jørgensen	120
VII. Søren Svendsen	128
Kredslæge J. S. Møller: Kalundborg Kirke	128
Prmlt. Otto Smith: Holbæk Skibsbro	136
*	
Borgmester N. E. Hansen (ved A. T.)	186
Bøger (Anmeldelser ved H. Grüner-Nielsen og A. T.)	189
Historisk Samfund i 1923, ved Albert Thomsen	195

BIDRAG TIL HOLBÆK AMTS HISTORIE I DET 19. AARHUNDREDE

Af Mag. art. Hans Jensen.

III. Landkommunalordningen af 1841.

1839 lukkede Frederik VI sine landsfaderlige Øjne. Straks efter kom det til stærke Udslag af den liberale Bevægelse, der var vokset frem i Landet siden 1830. Efterfølgeren, Kristian VIII, blev overvældet med Henvendelser om, at han skulde give en fri Forfatning. Han gav imidlertid ingen hverken nu eller senere. Hans Regeringstid blev en Tid, der var opfyldt af Brydninger mellem gammelt og nyt. Men alle fremskuende maatte dog i disse Aar betragte det som et blot Tidsspørgsmaal, naar Enevældens skrøbelige Bolværk vilde give efter for den demokratiske Bølge, der havde rejst sig i Folket.

Betragter man Stænderforfatningen som det første Skridt henimod det, der kaldes folkeligt Selvstyre, saa var de nye Kommunallove, der blev givet omkring 1840, det næste store betydningsfulde Skridt. 1837 kom den Lov, der gav Købstæderne valgte Borgerrepræsentantskaber (svarende til, hvad der fra 1868 kaldes Byraad). 1841 kom Vendepunktet for Sogne- og Amtskommunernes Vedkommende.

Hidtil havde der paa Landet været trukket meget snævre Grænser for Kommunallivet. I ethvert Pastorat havde der været en Skole- og en

Fattigkommission efter Regler fra Aarhundredets Begyndelse. Fattigkommissionen bestod af Sognepræsten som Formand, Lodsejere med over 12 Tdr. Htk. som Skolepatroner, samt endelig to af de hæderligste Bønder, der blev udnævnt — men altsaa ikke valgt — til at være Sogneforstandere. I Amtets Fattigdirektion blev to Landmænd, der sikkert aldrig var Bønder, udnævnt til at sidde ved Siden af Amtmand, Amtsforvalter og samtlige Præster i Amtet. Det øverste Skolestyre for Herredet og Amtet blev helt besørget af Amtmand og Præster uden nogen Medvirken fra Ikke-Embedsmænd.¹⁾

Det var altsaa ikke megen Indflydelse, den almindelige Landbefolkning i de første Aartier af Aarhundredet havde paa Kommunalstyrelsen (paa et Omraade som Vejvæsenet slet ingen). En valgt Repræsentation savnedes ganske. Men naar det var Embedsmænd, der næsten helt havde Magten, saa var dette næppe saa urimelig en Ordning efter Befolkningens daværende Trin, og f. Eks. det nye Landsbyskolevæsen har nydt godt deraf. Mange af Datidens Præster var ivrige Skolemænd, medens Befolkningen tit overfor baade Skole og Skolelærer viste en Mangel paa Forstaaelse, som Præsten kun takket være den Magt, Loven gav ham, var i Stand til at overvinde.

Det vil imidlertid forstaas, hvilken Forandring det betød, da Landkommunalordningen af 13. August 1841 indførte baade Sogneforstanderskaber og Amsraad.

I et Sogneforstanderskab blev der følgende selvskrevne Medlemmer: Sognepræsten, Lodsejere

---

¹⁾ Jfr. J. P. Jørgensen: Landsogdenes Forvaltning fra 1660 til vore Dage.

med 32 Tdr. Htk., endvidere vedkommende Birke-dommer eller Herredsfoged, saa ofte han fandt Anledning til at give Møde. Præsten blev ikke selvskreven Formand, men det bestemtes dog, at han mellem Forstanderskabsmøderne skulde besørge alt vedrørende Fattig- og Skolevæsen, og han skulde foredrage disse Sager i Raadet, selv om en anden var Formand. Men selvfølgelig maatte det under disse Vilkaar være det mest naturlige at vælge Præsten til Formand. Det skulde fremdeles paahvile Præsten at føre Regnskab for Fattigvæsenet, en af de større Lodsejere for Skolevæsenet. Man havde altsaa villet skabe en læmpelig Overgang fra den ældre Tilstand og sørget for Hjælp og Vejledning for de fra 4 til 9 almindelige »Sogneforstandere«, der skulde vælges efter en udstrakt Valgret, hvori alle Gaardmænd i vid Forstand fik Del. Der fordredes blot for at være Vælger, at man havde mindst 1 Td. Htk. i Eje eller Fæste. Sogneforstanderskabet blev saaledes en temmelig »demokratisk« Indretning.

Derimod blev Amtsraadet ret »aristokratisk« sammensat. Det skulde foruden af Amtmanden bestaa af 2 Lensbesiddere som selvskrevne Medlemmer, en af Amtets Præster som udnævnt af Regeringen, endelig af 6 valgte Medlemmer, hvoraf de 3 skulde vælges af de store Godsejere (Sædegaardsejerne), og de øvrige, der kun blev et lille Mindretal af det samlede Raad, af Sogneforstanderskaberne.

De første Kommunalvalg efter disse Regler fandt Sted allerede inden Udgangen af 1841. Rundt om i Holbæk Amts Sogne møder Vælgerne flittig frem — ligesom ved Stændervalgene —, og de nye

Sogneforstandere bliver gennemgaaende udpeget med ret høje Stemmetal.²⁾)

I det første Amtsraad til Holbæk Amt fik følgende Sæde: de to Lensbesiddere Grev Danne-skjold-Samsø og Baron Løvenskjold til Løvenborg, Provst for Arts og Skippinge Herreder, Sognepræst for Udby ved Kalundborg J. P. H. Beck, Godsejerne Etatsraad, Dr. phil. Estrup, Kongsdal (tidligere Direktør for Sorø Akademi, kendt som Historiker, Fader til den senere Minister), Bornemann, Bjergbygaard, Gehejmekonferensraad C. Moltke, Aagaard (en tidligere Diplomat; han var ligesom Estrup ogsaa Medlem af Roskilde Stænderforsamling), endelig som Repræsentanter for Sogneforstanderskabene Kaptajn Jespersen, Grønnebjerggaard, Forpagter Rothe, Lerchenfelt, Sognefoged J. Christensen, St. Fuglede. Sidstnævnte blev altsaa den eneste Bonde i Amtsraadet.³⁾) Amtmand over Holbæk Amt var paa denne Tid Grev M. W. Moltke (fra 1831 til 1850).

Man kan gaa ud fra som ret givet, at der ikke i noget af Amtets Sogneforstanderskaber er blevet valgt nogen egentlig Bonde til Formand i første Omgang. Højskolelærer J. P. Jensen fortæller om det Postyr, det vakte, da Hans Jensen, Kundby, 1851 som den første Bonde blev valgt til Formand i sit Sogns Forstanderskab. Præst og Godsejer vilde ikke finde sig deri, der blev klaget til Amtet, og der blev foranstaltet Omvalg, hvorved dog Hans Jensen atter fik de fleste Stemmer. Hvad der her har fundet Sted af Larm og Opstandelse, er typisk for de

---

²⁾ Indberetninger til Holbæk Amt om Valg til Sogneforstanderskaber 1841 (Landsarkivet).

³⁾ Se Hof- og Statskalenderen 1848.

Tilfælde, hvor en Samfundsklasse gør Fremstød af denne Art i det offentlige Liv.⁴⁾

Gaardmændene havde i Sogneforstanderskaberne en naturlig Opgave i at hævde sig overfor Præsterne og Godsejerne. Helt saa let en Sag har det ikke altid været til at begynde med, især ikke naar Præsten var af den gammeldags myndige Slags, der helst vilde behandle sine Sognebørn, som en Lærer behandler virkelige Børn. Et Eksempel har man i, hvad Pastor Vilhelm Beck fortæller om sin Fader, den ovennævnte Provst, der kom ind i det første Holbæk Amtsraad, hvad der jo vidner om den Anseelse, han nød for administrativ Dygtighed.

Han var, berettes det, meget agtet, men ikke meget elsket af Præsterne, der kaldte ham for »Prælaten«. I sit Sogn var han Enevoldsherre. Folk bøjede sig med Ærefrygt for hans Myndighed. Som Formand i Sogneforstanderskabet plejede han at sætte de andre Medlemmer ind i den Sag, der forelaa, men sluttede saa med at sige: »Dette er nu den eneste Maade at afgøre den Sag paa.« Og derefter kunde den føres til Protokols, idet Medlemmerne nøjedes med at sige ja eller ingenting. Selv efter 1849 vedblev det at gaa saaledes til. Vilh. Beck mindedes kun engang at have hørt et Medlem gøre en Indvending. Han fik straks dette Svar fra Provsten: »Hvad er det for noget forbandet Sludder, du kommer med — hold du bare din Kæft!« Hvad vedkommende saa gjorde.⁵⁾

Denne Præst har været en særlig udpræget Tidstype. Han har følt sig mere som en Folkets

---

⁴⁾ Fra Holbæk Amt 1914, S. 15, jfr. »Sjællandske Bønder«.

⁵⁾ Vilh. Beck: Erindringer om mit Liv. S. 2.

Formynder end som Sjælesørger. Noget vist mærkeligt kan der jo være i, at hans Søn skulde blive Indre Missions Høvding. Som Præst i Ørslev (1818—40) var han selv nidkært gaaet Biskop Mynsters Ærinde i Forfølgelsen af de gudelige Forsamlinger. Væsentlige Egenskaber var dog vist alligevel fælles for Fader og Søn. Der var jo da ogsaa baade Herskerlyst og Herskerevne hos Vilh. Beck, allerede i den unge Alder, da han slog Lægmandsoprøret indenfor Indre Mission ned og med kraftig Haand bandt hele Bevægelsen fast til Folkekirkens Rammer. Det var Prælatens Myndighed, der blot efter de forandrede Tidsforhold fandt Anvendelse paa en ny Maade og for et nyt Formaal. — Provst Beck var Præst i Udby ved Kalundborg fra 1840 til 1865.

— Landkommunalordningen af 1841, der var i Kraft indtil 1867, fik en Betydning for vor Bondestand, der allerede afspejler sig stærkt i Fyrrernes sociale og politiske Bevægelse. Rundt om i Amterne stiftes Landkommunalforeninger, der ved i første Række at kalde paa Sansen for det kommunale vil samle Bønderne om langt videre Maal, om Varetagelse af almindelige Standsinteresser og om Deltagelse i hele det offentlige Liv. 1843 stiftedes paa Foranledning af Gaardfæster Casper Jørgensen, Ulkestrup, Holbæk Amts Landkommunalforening, hvis første Formand blev Jespersen, Grønnebjerggaard. Denne Mand har haft ikke ringe Betydning for Amtets Landbostand⁶⁾, skønt han maaske ikke var personlig udrustet med Handlekraft og Vove-mod. Han var en idealistisk Natur, rigtig i Fyrrernes nationalliberale Stil. Ved et Møde i For-

---

⁶⁾ Fra Holbæk Amt 1912. S. 69.

eningen underrettede han »Forsamlingen om Thorvaldsens Død og Begravelse og knyttede dertil nogle Betragtninger over det glædelige og opmuntrende, der ligger i den Velsignelse, Forsynet især har skænket vor Tid, at den ufortrødne Flid, forenet med Talent og Duelighed, kan bryde sig en Bane, langt hæderligere og rigere paa Held for sig selv, sine Medmennesker og sin Samtid end den Glans, som fornem Fødsel eller Rigdom kan give.«⁷⁾

Landkommunalforeningen blev sikkert den første Forening i Amtet, der fandt Tilslutning i nævneværdig Grad fra Bondestanden. Den blev, som Tanken med den var, en virkelig Bondeforening. Den blev et Arnested for det Røre, der mere og mere skulde brede sig i Amtet, og kom til at gøre en Indsats af stor Betydning i Danmarks politiske Udvikling.

IV. »Almuevennen« og dens Agitation.

Det første politiske Blad for Bondestanden i Danmark knyttede sig ogsaa nær til Landkommunalordningen. Ved Nytaar 1842 begyndte Ugebladet »Almuevennen« at udkomme. Et af de allerførste Emner, som dette Blad behandlede i en Artikelrække, var »Vort nye Landkommunalvæsen«. Fremdeles bragte det til flere af sine Numre et særligt Tillæg, der var betitlet »Københavns Amts Landkommunaltidende«, og hvor man kunde følge det landkommunale Liv, som det rørte sig i Hovedstadens Omegn. Men som for Landkommunalforeningerne var det kommunale for »Almuevennen« mere et Middel end et Maal. Det er ikke som en Sogneraadstidende, dette Blad nu bliver erindret.

⁷⁾ »Almuevennen« 1844, Nr. 48—49, jfr. om Foreningen i det hele J. P. Jensen: Fra Holbæk Amt 1912. S. 75.

Der var tidligere gjort nogle Forsøg paa at udgive Blade for Bønder. Det mest vellykkede havde været Pastor C. L. Børresens »Den danske Bondeven«, der udkom fra 1836 og betegnede sig selv som »et Ugeblad til Nytte og Fornøjelse«. Det bragte et utvivlsomt meget vel redigeret Stof, en passende Blanding af Underholdning og populær Belæring. Det har ogsaa naaet ud til mange Bønders Hjem og her vakt mange slumrende Interesser til Live. Fra Holbæk Amt har man et Vidnesbyrd fra den afdøde Politiker Lars Dinesen, der har berettet om den Betydning, »Bondevennen« havde for hans Hjem og ham selv i hans Barndom.⁸⁾ Men politisk vækkende var ikke det, som dette Blad vilde være. Det stillede sig tværtimod som bevidst Maal at virke ikke agiterende, men beroligende. Det var i de store politiske Sprøgsmaal konservativt og havde ogsaa en gammeldags Forestilling om Bondestandens Plads i Samfundet: Bønderne skulde ikke stræbe efter at gøre sig alt for selvstændig gældende, og de havde navnlig ingen Anledning til at komme i Modsætning til Godsejerne, hvis lovmæssige Rettigheder »Bondevennen« gerne vil betone og forsvare. Pastor Børresen fik til sit Blads Udgivelse Understøttelse fra Landhusholdningsselskabet. Han skrev for Bønderne i den forsigtige, pædagogiske Aand, som dette Selskab kunde vedkende sig.

Et ganske andet Præg fik »Almuevennen«. Det var et Blad, der utrætteligt og hensynsløst hamrede paa een bestemt Kile: at Bondestanden udgjorde den forurettede, tilsidesatte Almueklasse, for hvilken Tiden dog nu var kommet til, at den for Alvor skulde tage sig sammen og ved egen Kraft

---

⁸⁾ Sorø Amtstidende 1915 Nr. 1.

hævde sin Ret overfor Godsejere og Embedsmænd, kort sagt overfor »alle store«, der enten vilde hundse Bonden eller se ned paa ham.

»Almuevennen« vilde oprindeligt ogsaa henvende sig til Købstædernes Haandværkere. Der var fra først af to Udgivere, den forhenværende Skomager J. A. Hansen og Skolelærer Rasmus Sørensen, og det var Meningen, at den første skulde skrive for Haandværkere og den sidste for Bønder. Imidlertid viste det sig snart, at det eneste Publikum for Bladet var at finde paa Landet. Derefter maatte saa selvfølgelig dets Stof indrettes. Fra Februar 1843 frattraadte Rasmus Sørensen Udgivelsen, som derefter alene tilfaldt J. A. Hansen, der viste, at han godt paa egen Haand kunde magte Redaktionen af et rent Landboblad. Han formaaede, med sin skarpe Forstand, at sætte sig udmærket ind i alle Spørgsmaal, der vedrørte Landboforhold.

J. A. Hansen som Personlighed forstaar man gennem hans Livshistorie, som han selv har nedskrevet¹⁾. Den Tone af Bitterhed, der gik gennem hans politiske Virké, forklares ved de Livsvilkaar, han her har skildret. Han var født i Odense 1806 som Søn af en Skomager. Allerede 1807 kom han med sine Forældre til Rudkøbing. Her blev han selv efterhaanden Skomagerlærling, Svend og Medbestyrer af sin Faders Værksted. 1838 slog han sig ned som Skomagermester i Slagelse. Hans Forhold var bestandig trange og fattige, i enhver Henseende kun lidt opmuntrende. Til det økonomiske Tryk knyttede sig Følelsen af at tilhøre en overset Stand. Efter sine medfødte Anlæg var han en Skomager, der higede bort fra sin Læst. Han var tidlig grebet

¹⁾ J. A. Hansen: Mit Livs Historie og Gerning.

af stor Læse- og Skrivelyst. Han købte Bøger og skrev Digte i Avisen. Den særlige Trang, der boede i ham, fik første Gang Afløb paa det kirkelige Omraade. Det var den Form for offentligt Liv, som dengang nærmest frembød sig for den jævne Mand. Fra 1833 begyndte han at give trykte Indlæg i den Kirkekamp, der var rejst af Grundtvig, og som vakte Opmærksomhed rundt om i Landet. Snart efter fik han dog ogsaa Lejlighed til at optræde som en Slags Fører for Haandværkerne i forskellige Byer, da de rejste Protestbevægelse mod Landhaandværkernes Konkurrence, som syntes at gaa ud over, hvad der var lovlig tilladt efter den gældende Lavsordning. Bevægelsen førte i øvrigt ikke til noget — allerede et Varsel om, at det ikke var som Fører for sine smaaborgerlige Standsfæller, at J. A. Hansen skulde naa en politisk Stilling.

Interessen for det kirkelige Liv dyrkede han ogsaa i Slagelse som Deltager i gudelige Forsamlinger, som Kirkegænger hos grundtvigske Præster og som Forfatter af nye religiøse Stridsskrifter. 1841 søgte han Kancelliet om Tilladelse til at blive Skolelærer efter privat Forberedelse, men fik til sin Skuffelse Afslag. 1842 flyttede han til Fredericia. I de første Numre af »Almuevennen« nævnes han derfor som »Borger i Fredericia«. I April 1842 fik han imidlertid Bopæl i København, hvor han ved Siden af at redigere »Almuevennen« blev Bud paa »Fædrelandet«s Kontor, medens hans Kone passede Huset for dette Blads tre ugifte Redaktører (Gjødvad, Orla Lehmann og Carl Ploug).

I Slagelse havde J. A. Hansen truffet Rasmus Sørensen, der var Skolelærer i Venslev ved Fuglebjerg. Han var ligesom J. A. Hansen en ivrig Del-

tager i den gudelige Bevægelse. Da disse to Mænd slog sig sammen om at udgive »Almuevennen«, betød det altsaa, at de begge, med Benyttelse af Tidens ny Muligheder, vendte sig fra den religiøse Agitation til den sociale og politiske.

Rasmus Sørensen²⁾ var en jysk Gaardmandssøn, født i Jellinge 1799. Han blev uddannet til Lærer paa det Seminarium, som Chr. D. Reventlow havde oprettet i Vesterborg paa Laaland. Senere fik han et Embede paa Reventlows Gods, hvorfra han 1827 blev kaldet af Grev F. A. Holstein til Venslev paa Holsteinborg Gods. De to Navne Reventlow og Holstein giver Betegnelsen for den Aandsretning, hvori Rasmus Sørensen havde sit Udspring. Han bundede som menneskelig Type helt i det 18. Aarhundredes Slutningstid, hvis bedste Idéaler havde baaret begge hans fornemme Beskytteres Livsværk. Rasmus Sørensen var Filantrop, Menneskeven. Hans kirkelige Standpunkt havde bevæget sig bort fra Rationalismen, men hans Kristendom vedblev at være en praktisk Kristendom. I hans Skrifter kan Formen virke besynderlig, naivt og snurrig gammeldags; der findes mange Udtryk for en næsten komisk Selvfølelse og Tro paa egen Betydning, men tillige mange, der vidner om den mest inderlige Samfølelse med alle de smaa og svage og lidende. Der bankede et ædelt Hjerte i Rasmus Sørensens Bryst.

I virkelig Samfundsforstaaelse stod han imidlertid langt tilbage for J. A. Hansen. Det viser sig f. Eks. tydelig overfor Spørgsmaalet om Enevælde eller fri Forfatning. Her forstod J. A. Hansen, hvorhen Udviklingen havde drejet sig, og gjorde sig i »Almuevennen« til Talsmand for den politiske Liberalismes

²⁾ Se især hans egen Biografi, »Mit Levnedsløb« (1847).

Idéer. Derimod var Rasmus Sørensen ogsaa paa dette Punkt gammeldags; han stoledede først og fremmest paa Kongemagten og mente, at det var den, der skulde gennemføre de sociale og humane Fremskridt, som han kæmpede for. Det var dog ikke blot denne Sag, der i det lange Løb umuliggjorde Samarbejdet med ham for J. A. Hansen og andre. Rasmus Sørensen havde i det hele alt for mange »Kanter« og var alt for egenraadig. Der var desuden noget underlig uroligt og rastløst over ham. Det laa saa godt for ham at rejse omkring som Agitator, men hans Egenskaber medførte en mærkelig Begrænsning. Han forstod den Kunst at sætte noget igang, men han forstod ikke den Kunst at holde noget gaaende; hans Foretagender gled, naar de først var rejst, snart over i Hænderne paa andre, og han blev selv skudt til Side — det var ogsaa dette, man fik at se under hans Virksomhed i Holbæk Amt.

— Den Aand, der for en væsentlig Del gik gennem »Almuevennen«, afspejler sig i Artikeloverskrifter som disse: »Et Billede af en Godsforvalter«, »Et Vidnesbyrd om Scavenius' Venskab for Bonden«, »Et Eksempel paa, hvorledes en Godsejer behandler sine Fæstebønder«, »Et Bidrag til Bedømmelse af Amtmand Neergaards »Billighed og Læmpelse« mod sine Fæstere«, »Om den Ringeagt, Embedsmænd saa ofte viser Bonden«, »Om det militære Pryglevæsen«, »Misbrug af Bondens Tid og Kraft«. Det maa dog bemærkes, at Bladet ikke alene holdt sig til det mere negative at paavise, hvorledes Folk af andre Stænder bar sig uretfærdig ad overfor Bondestanden. Det indeholder ogsaa velmente Formaninger til Bønderne om, at de skulde stræbe

fremad mod større Oplysning og Dannelse. Det er ogsaa præget af Fyrrernes folkelige Idealisme.

Al Agitation har jo en Tilbøjelighed til at skyde over Maalet, og det var selvfølgelig ikke alle de Misbrug, hvorom »Almuevennen« bragte Efterretning, der havde fundet Sted netop i den haarrejsende Form, hvori de blev fremstillet.

I »Almuevennen« for 1845 berettes der f. Eks. om en »Hustugtscene« fra Holbæk. Det er Gaardmand Hans Jensen i Faarevejle, der rejser en alvorlig Anklage mod Avlsforvalter Møller paa Adlersborg (Dragsholm). Det paastaas, at han har pryglet en lille 9 Aars Dreng, der under Mergelkørsel har begaaet en ubetydelig Forseelse, »saa ubarmhjertig med sin Pisk, at han, da den tynde Ende gaar itu, vender den om og bruger den tykke Ende, og uden at ynkes over den arme lille Dreng, der synker til Jorden under de frygteligste Skrig, vedbliver uafbrudt med Prygl og Slag, indtil Drengen bliver liggende som død uden enten at kunne skriges eller vende sig«. Det fortælles, hvorledes Drengen derefter kom under Lægebehandling, og hvorledes der blev konstateret et Broktilfælde; der blev klaget til Baron Zytphen-Adeler, men denne foretog sig intet; Forældrene var Arbejdsfolk og Indsiddere og turde ikke røre paa sig for ikke at blive opsagt fra Hus og Arbejde.

Gaardmanden fra Faarevejle betoner, at naar han fremsætter denne offentlige Klage, saa er det »dels paa Sognets Vegne for om muligt at faa ham (Forvalteren) dømt til Erstatning for Drengens Brokskade og øvrige Helbredstab, da Sognets Fattigvæsen jo ellers er nødt til at opholde Drengen for hans hele Levetid, forsaaavidt han i Tiden ikke bli-

ver istand til at ernære sig selv, og det er dels paa Retfærdighedens og Menneskehedens Vegne« (man lægger dog Mærke til, at det sidste Hensyn nævnes efter Hensynet til Faarevejle Fattigkasse).

I et senere Indlæg beklager Hans Jensen sig over, at Egnens Beboere, efter at han er fremtraadt offentlig i denne Sag, betragter ham som en halv Forbryder. Han finder heri et sørgeligt Vidnesbyrd om, hvor demoraliseret Bondestanden er. Det kunde dog maaske ogsaa være opfattet som et Bevis paa, at hans hele Holdning overfor denne Sag har haft noget ved sig, som maatte frastøde forsigtige Bønders Sans for, hvad der var rigtigt og billigt.

Der var Lov og Ret i Danmark, ogsaa i 1845, og selv for en lille, fattig Husmandsdreng. Klageren fik dog den Tilfredsstillelse, at hans Opræden satte Øvrigheden i Bevægelse. Paa Dragsholms Birks Kontor holdt Birkedommer Bang et omstændeligt Forhør for at faa fastslaaet, hvad der virkelig var sket med den omhandlede Dreng, Peder Madsen ved Navn. Baade Drengen selv, hans Forældre, Avlsforvalteren og flere Vidner blev afhørt. Som Resultat kunde fastslaaes, at Forvalteren havde forløbet sig i Hidsighed over, at Drengen trods gentagne Advarsler havde kørt for stærkt med sin Mergelvogn. Der var utvivlsomt blevet slaaet alt for haardt paa Drengen, og han var bagefter blevet tilset af en Læge, som Baronnen havde sendt til ham. Men varigt Mæn havde han ikke lidt.

Hele Sagen, der vakte Opsigt i de københavnske Aviser, endte med, at det kgl. danske Kancelli tilskrev Drengen Peder Madsens Forældre, at man ikke fandt Anledning til at sagsøge Forvalter Møller fra det offentliges Side, men de kunde selv faa fri

Proces (dette sidste Tilbud kunde det jo imidlertid sikkert nok frembyde sin Vanskelighed for disse af Godset afhængige Arbejdsfolk at benytte sig af).³⁾

Det er maaske egnet til at vække en vis Forundring, at der i 1845 kunde blive sat saa meget i Bevægelse for en pryglet Tjenestedrenghs Skyld. Det er vistnok en gængs Forestilling, at i de Tider raadede Stokken for ikke at sige »Hundepisken« ret uindskrænket paa de danske Herregaarde. Der kan jo heller ikke være Tvivl om, at der fandtes baade brutale Forvaltere og mindre humane Godsejere. Det er ogsaa givet, at Folk tit dengang maatte underkaste sig en Behandling under Arbejdet, som ikke nu vilde finde Sted. Tidens hele Tone mellem overordnede og underordnede var en anden. Rent juridisk gjaldt Hustugtsretten dengang ogsaa overfor de voksne Tjenestefolk. Men det er dog et betegnende Træk, naar Skolelærerforfatteren Anton Nielsens Fader, »Gamle Nielsen«, kan berette om, hvorledes for 100 Aar siden de unge Karle ved dristigt Sammenhold fik forhindret, at der blev øvet Hustugt under Hovarbejdet paa Lerchenborg.⁴⁾

»Almuevennen« er sikkert en Kilde, der maa benyttes med Forsigtighed. Den brugte de stærke Farver og saa kun en Sag fra een Side. Hvad den — gennem Eksempler, der i øvrigt ikke er særlig talrige — beretter om en oprørende Behandling af Arbejdsfolk, virker ikke stort mere grelt, end hvad visse Blade i vore Dage somme Tider har ment at kunne fremdrage om et eller andet Magtmisbrug paa en Bonde- eller Herregaard.

³⁾ »Almuevennen« 1845, S. 238, 277, 311 og 391, Politiprotokol for Dragsholm Birk 1844—45, S. 273.

⁴⁾ »Gamle Nielsen«, udg. af Anton Nielsen, S. 35.

— I al Almindelighed tør man ikke gaa ud fra, at Misfornøjelse paa et Gods altid skyldtes, at Ejeren var en tyrannisk eller uretfærdig Natur. Et Eksempel paa, at dette ikke behøvede at være Tilfældet, giver netop Adellersborg, hvorfra »Almuevennen« ved særlig meget at berette om Modsætninger mellem Baronen og hans Gaardmænd og Husmænd, og hvor, som vi senere skal se, Agitationen fandt en gunstig Jordbund.

Den da levende Baron Zytphen-Adeler var i Virkeligheden en Mand med betydelig social Sans, hvad han fik rig Lejlighed til at vise gennem sit usædvanlig virksomme Liv. Men naar man læser om hans Optræden som Godsejer, forstaar man alligevel, at han kunde komme i Konflikt med sine Bønder.

Zytphen-Adeler⁵⁾ var som Landmand uhyre energisk, en udpræget Foregangsmand. 1843 overtog han som 27-aarig Gardeofficer Baroniet Adellersborg, som han havde arvet gennem sin Hustru, født Løvenskjold. Baroniet, baade Hovedgaard og Bøndergods, var da i en elendig Forfatning. Af de 136 hele Bøndergaarde var der i 1839 kun 7, der havde Helbrak; Jorden var utilstrækkelig gødet, der blev benyttet gammeldags Hjulplov med 4 Hestes Forspand, og der blev aldrig saaet Kløver. Der ydedes kun smaa Indfæstninger; de aarlige Afgifter var smaa, og de blev desuden ikke indbetalt regelmæssig. Den tidligere Besidder, Geheimeraadinde Adeler, tillod Bønderne at have store Restancer, og saaledes sank de dybere og dybere i Gæld.

I denne Slendrian greb Zytphen-Adeler ind med stor Fasthed og Maalbevidsthed. Restancerne

⁵⁾ Se J. J. Nielsen: Lensbaron Zytphen-Adeler (1910).

blev delvis eftergivet, men den Rest, der blev tilbage, forlangte han til Gengæld virkelig betalt. 6 mindre duelige Bønder maatte derfor gaa fra Gaardene, der blev bortfæstet til 6 unge Mænd, der, som det betegnende hedder, kom fra Steder udenfor Baroniet og medbragte saavel Driftskapital som bedre Indsigt i Landbruget. »Det er en Selvfølge«, har Zytphen-Adeler selv udtalt, »at jeg sørgede for de 6 Mænd, der kom fra Gaardene, nogle af dem fik Huse, og andre, i mere fremrykket Alder, erholdt Aftægt, saaledes at de kom til at leve roligere og langt mere tilfredse end tilforn i deres fattige og fortrykte Stilling som Gaardfæstere«.

Der kan næppe være Tvivl om, at de Bestræbelser, Zytphen-Adeler udfoldede, i det hele var til stor Gavn for hans Gods' Fæstebønder. Hoveriet havde hidtil paa Adellersborg været en betydelig Plage, og J. P. Jensen har berettet, hvorledes det for en Gaardmandsfamilie kunde føles som et meget betydeligt Fremskridt at flytte fra dette Gods ind paa det hoverifri odsherredske Krongods.⁶⁾ Men Zytphen-Adeler fik Hoveriet først delvis, siden helt afskaffet, en Foranstaltning, der var i en Godsejers velforstaaede Interesse. For Husmænd indførte han Fæsteforholdet i Stedet for det usikre Lejeforhold. Paa sine ældre Dage, 1873, grundede han paa Hovedgaarden en helt ny Arbejdsordning, en Slags Andelsdrift, hvorved de arbejdende skulde have deres forholdsmæssige Part i Udbyttet, en Ordning altsaa som den, der i vore Dage er blevet krævet indenfor Industrien, og et i vort Landbrugs Historie vistnok enestaaende Forsøg paa at skabe In-

⁶⁾ J. P. Jensen: Asmund Gleerup, S. 14.

teressefællesskab mellem Arbejdsgiver og Arbejdere.

I det politiske Liv vilde Zytphen-Adeler ogsaa tilpasse sig efter sin Tid. Han indmeldte sig 1846 i Bondevennernes Selskab. Han blev 1865 ledende i »Oktoberforeningen«s Forsøg paa at sammensmelte »store og smaa Bønder«.

Zytphen-Adeler har da sikkert aldrig paa noget Tidspunkt af sit Liv været en Fjende eller Undertrykker af Bondestanden. Han har imidlertid som ung Godsejer været ret ivrig for at søge Regeringen om Tilladelse til at lægge Bøndergaarde sammen til større Avlsgaarde. Der har i det hele over hans stormende Fremskridtsiver, hans voldsomme Brud med gamle Vaner været noget, hvorved Bønderne følte sig truet og stødt. Der har rimeligvis til at begynde med ikke været nogen rigtig Tillid til hans Hensigter, og enkelte Mænd har han selvfølgelig ikke kunnet undgaa at komme virkelig paa tværs. Det har ogsaa i dette Tilfælde vist sig, at det gamle Godsforhold var en utilstrækkelig Ramme om Fremskridtet; det skabte alt for ømtaalelige Tilstande og, netop naar der skulde udrettes noget indenfor Landbruget, en bestandig Kilde til Splid.

— Fyrrernes Bondebevægelse var ikke en Rejsning af undertrykte mod Undertrykkere, men en Bevægelse, der fremforalt bundede i Misfornøjelse med en Besiddelsesform for Jord, der ikke mere følte som tidssvarende. Det maa her indskydes, at Fæstevæsenet i den daværende Form ikke sikrede Fæsterne Erstatning for Forbedringer, og desuden var, som det ofte blev sagt, et Lotterispil, da intet af Indfæstningen blev betalt tilbage til Familien, selvom Fæsteforholdet paa Grund af Dødsfald varede meget kort.

Paa træffende Maade karakteriserede Rasmus Sørensen i de første Numre af »Almuevennen« den dybe Forskel mellem en Selvejerbonde og en Fæstebonde: »En Fæstebonde, som kan staa sig og er i Fremgang, forbedrer aarlig sin Gaard og Jord til hans eget Bedste, saa længe han lever, og til Bedste efter hans Død for hans Herskab, som arver Frugterne af hans Flid paa Gaard og Jord. En Selvejer, som kan staa sig og er i Fremgang, forbedrer aarlig sin Gaard og Jord derimod ikke alene til Bedste for ham selv saa længe han lever, men til Bedste efter hans Død for hans Børn og Efterslægt, der alene arver Frugten af al hans Flid. Fæstebonden er lige saa afhængig af Herskabet og dets Skriverstue og dertil bunden med Sjæl, Sind og Tanker i Underdanighedsfølelse og indre Forhold, som Selvejerbonden er uafhængig, ubunden og aandelig fri for alt Hensyn, hvad et Godsherskab med dets Forvalter og Skrivestue vil sige og dømme om ham og hans Forhold samt om hans Børns og Arvingers tilkommende Stilling, som altsammen er noget, hvormed Godsherskaberne intet har at skaffe«. Det kan ikke nægtes, at en Fæster, der har Hjælp og Undervisning af sit Herskab, kan være bedre hjulpen end den Selvejer, der ikke formaar paa egen Haand at drive sin Gaard med Forstand. Et godt Herskab varer imidlertid sjældent mere end to Slægtled. En ganske anden Garanti har Selvejeren for Frugten af sin Flid og for sin Efterslægts Kaar.⁷⁾

Ord som disse maatte have Betingelse for at finde en god Jordbund i Holbæk Amt, Fæsteramtet mere end noget Amt. Den voksende Spænding mel-

---

⁷⁾ »Almuevennen« 1842, Nr. 1 og 2.

lem Godsejere og Fæstere fik paa denne Tid et Udtryk i de saakaldte Fæsteauktioner, d. v. s., at i Lighed med almindelige Ejendomssalg ledige Fæstegaarde blev bortfæstet til den højest bydende, hvorved en Godsejer jo kunde sikre sig den størst mulige Indfæstning. Fra Holbæk Amts Landkommunalforening rejses der paa Bøndernes Vegne en Protest mod denne Fremgangsmaade.

Heller ikke Godsejerne kunde i Virkeligheden være tilfredse med Fæstevæsenet i dets hidtidige Form. Men fra et Godsejerstandpunkt betragtede man trods alle de gamle Indskrænkninger i Besiddelsesretten Fæstejorden som Godsejernes fulde Ejendom. Skulde Fæstebaandet løses, vilde man derfor have det løst paa den Maade, at Jorden blev helt overgivet til Godsejerens fri Raadighed. Derimod ønskede Bønderne, at Staten ved et Magtbud skulde fremtvinge Fæstejordens Overgang til deres frie Ejendom. Den store Modsætning drejede sig ikke om, hvorvidt Fæstevæsenet overhovedet skulde afvikles, men om, hvorledes Afviklingen skulde foregaa.

For Bondestandens Vedkommende maatte Fæstespørgsmaalet naturligvis blive knyttet sammen med den almindelige Misfornøjelse, der kunde være med Standens Undtagelsesstilling i Samfundet, ganske særlig dette, at Værnepligten udelukkende hvilede paa Bønderkarlene, og med andre økonomiske Spørgsmaal som især den ulige Beskatning af Jorden.

Det var fra Gaardmændenes Klasse, Bondebevægelsen skulde udgaa. Men til den øvrige »Bondesag« knyttedes dog ogsaa i Fyrrerne et meget diskuteret Spørgsmaal vedrørende Husmændene, »Husmands-

sagen«, der ikke mindst fik Betydning for Holbæk Amt.

V. Husmandssagen.

Den tidligere omtalte »Gamle Nielsen« var en Husmandssøn fra Kalundborgegnen. Han kunde fra sin Barndom i Aarhundredets Begyndelse huske, hvorledes det flere Gange var sket, at en stor Gaardmand var kommet »ganske slukøret« til hans Fader, Husmanden, for at laane et Par Rigsdaler¹⁾. Dette Træk peger jo tilbage mod en Tilstand, hvor en Husmand godt kunde være den økonomisk overlegne overfor en Gaardmand.

En saadan Tilstand var ikke saa unaturlig i Tider, hvor det at have en Bondegaard først og fremmest betød Pligten til at bære en Række Byrder, men kun ringe Udsigt til noget Overskud i Penge.

Det siger sig selv, at der maatte være i hvert Fald en vis Lighed mellem Gaardmænd og Husmænd under Forhold, hvor en Gaard svarede sig daarlig. Landbrugskrisen fra 1818 til 1828 har frembudt en sidste Periode, hvor det kunde være tvivlsomt, om det var mest fordelagtigt at være Gaardmand eller Husmand, men derefter gik Udviklingen i absolut anden Retning.²⁾ Den følgende Opgang blev en langt større Opgang for Gaardmændene end for Husmændene. Selvom disses Løn ogsaa steg, steg den dog ikke saa stærkt som Gaardmændenes Indtægter, og Afstanden mellem de to Klasser forøgedes meget. Husmanden maatte paa denne Baggrund føle desto mere det Tryk, som i Kraft af forskellige Forhold hvilede paa deres hele Stilling.

¹⁾ »Gamle Nielsen«. S. 2.

²⁾ Jfr. herom Falbe-Hansen: Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne II.

Det er et vigtigt Træk af Landboreformerne i Slutningen af det 18. Aarhundrede, at de ikke skabte den samme Forbedring i Husmændenes Vilkaar som i Gaardmændenes. I Reformtiden var Husmændenes Tal blevet omtrent fordoblet. Der var nu meget mere Brug for Husmænd paa Grund af de nye Driftsmaader i Landbruget og paa Grund af Indskrænkningen i Gaardmændenes Hoveri. Men den saa stærkt forøgede Stands Arbejdskaar blev ikke gode. Netop fra denne Tid blev det en udbredt Skik, at Herremænd overlod Husmænd deres Huse ikke i Fæste, men blot i Leje. Som en Del af Afgiften for sit Hus maatte Husmanden i Reglen forrette et Pligtarbejde, der paa Herregaardene til Dels var at betragte som en Erstatning for Gaardmændenes gamle »Hoveri«.

Husmændene var ligesom blevet »glemt« under Reformerne i det 18. Aarhundrede, men i det 19. Aarhundrede blev deres Stilling et stort socialt Spørgsmaal af stadig voksende Betydning og Vægt.

De Gaardmænd, der sad i Roskilde Stænderforsamling, viste sig interesserede i, at Lovgivningen skulde gøre noget for at forbedre Husmændenes Kaar, og førte gentagne Gange deres Sag frem i Stænderforsamlingen. Først i Samlingen 1842 kom det dog til en udførlig Drøftelse af »Husmandssagen«, og herunder erklærede A. S. Ørsted paa Regeringens Vegne det praktisk talt for umuligt at gøre noget virkeligt for Husmændene. Han fandt i dette Standpunkt Tilslutning fra alle dem, hvis Røst betød noget i Forsamlingen, endogsaa fra Bondevennen Drewsen.³⁾

Saa meget førte dog Sagens Behandling i Ros-

---

³⁾ Se Roskilde Stændertidende 1842.

kilde til, at Regeringen optog en omstændelig Undersøgelse af Husmændenes Tilstand omkring i Landet ved at lade de forskellige Amtsraad afgive Erklæring herom. Amtsraadenes Erklæringer blev udarbejdet paa Grundlag af Meddelelser fra Sogneforstanderskabene, der altsaa straks i deres første Tid fik den Opgave at tjene som Vejledere i en stor social Sag.

Holbæk Amtsraad afgav sin Erklæring 8. Marts 1844. Den indeholdt følgende Hovedpunkter:

I Løbet af 6 Aar har der kun i een Vinter paa Grund af knap Fortjeneste ved Tærsken og høje Kornpriser i Holbæk Amt været Tale om Nød i Arbejderklassen; det kan overhovedet antages, at der i Forhold til Nutidens Priser paa Grund, Jord og Arbejde ikke er paalagt Husmændene i Holbæk Amt større Afgifter og Byrder, end de kan eller kunde bære, saafremt iøvrig de moralske, retslige og borgerlige Forhold var, som de burde være — den sidste Tilføjelse kommer unægtelig med en vis orakelmæssig Forsigtighed. I visse Egne som f. Eks. i Ods herred eller paa Sejro maa Husmændenes Kaar endog anses for at være heldige. Men omend saaledes Husmandsstandens Kaar og Arbejdsklassens Vilkaar her i Amtet for Tiden er taalelig gode, saa maa det dog indrømmes, at den danner en Folkemasse — i Holbæk Amt ikke mindre end 29,000 eller $\frac{3}{7}$ af hele Amtets Population —, som ifølge deres i Almindelighed prekære Stilling under forandrede Omstændigheder let vil kunne bringes over Armodens Grænse, og Raadet maa derfor allerede med Hensyn hertil og for at sikre denne talrige Klasses fremtidige Forhold anse det for Statsbestyrelsens Pligt at komme dem til Hjælp ved ethvert Middel, der ikke strider mod andres velbegrundede Rettig-

heder. Hvad angaar de Midler, hvorved den arbejdende Klasses Kaar kan forbedres, saa vil der først være Hensyn at tage til Lejesystemet, der er saa udbredt paa Sjælland i det hele og ogsaa i Holbæk Amt; dette, at en Husmand kun har sit Hus til Leje, kvæler »den gode Aand, Kraft og Vindskibelighed og truer med at kaste en alt for betydelig Del af Landalmuen over paa Fattigvæsenet. Det er klart, at Lejehusmænd, der sidder paa $\frac{1}{4}$ eller $\frac{1}{2}$ Aars Opsigelse, ikke med allermindste Sikkerhed kan anvende Kapital paa Hus og Jord, men meget lever i en Usikkerhed, som fører til Ligegyldighed og mest til Ladhed og Laster, og det synes at maatte være Ejerens egen Interesse, at der gives Brugerne den Sikkerhed, som betinger Ejendommenes Forbedring under Brugernes Haand. Derfor og uagtet Indfæstning beror paa en Hasardkontrakt, svækker eller tilintetgør Brugernes Driftskapital og derved er skadelig for Fæsteren og hæmmende for Agerbruget, maa Raadet tillægge Livsfæste et umaadeligt Fortrin for det omhandlede Lejesystem.«

Amtsraadet peger her paa den ejendommelige Dobbeltthed, som gør sig gældende med Hensyn til Fæstevæsenets Stilling i Tiden: det maatte anses som noget nær en Velfærdssag for Landet, at man kom bort fra denne Besiddelsesform for Bøndergaardenes Vedkommende, men det maatte betragtes som et væsentligt Fremskridt, om den kunde blive indført for saa mange som muligt af de Husmandslodder, som Husmændene ikke selv ejede.

Amtsraadet mener dog ikke, man ad Lovgivningens Vej kan gaa videre end at indføre Fæstetvang for Huse med mere end 1 Td. Land, der er opført paa Bondejord — hvor jo Fæstetvangen blev opret-

holdt, saasnart Jorden var lagt under Gaarde; men med sin Respekt for bestaaende Rettigheder mener Raadet altsaa ikke, at nogen saadan Tvang vilde være paa sin Plads for Huse paa gammel Herregaardsjord, som Ejerne efter Lovgivningens Princip raadede helt frit over. Iøvrigt ønsker man Regler for det Fæste, man vil have indført, som kan gøre det lettere muligt for en Ejer at blive af med en udelig Fæster end efter den bestaaende Lovgivning.

Om Husmændenes Pligtarbejde mener Amtsraadet, at det ikke kan afløses mod en Pengeafgift, »før den fysiske og tekniske Kultur paa Landet har faaet større Opsving«. Ejeren vilde være bedre tjent med en Afløsningssum, men den maatte være saa uhyre ringe, hvis Husmanden skulde være i Stand til at svare den. »Ganske at udelukke Naturalarbejde af Landbokontrakter vilde ogsaa dels være et farligt Indgreb i Kontraktfrihed og derhos skade de store Avlsgaardes Drift, især i Høstens Tid, dels unyttigt, da Forbudet let vilde kunne omgaaes.« Men der burde indføres fast Arbejdstid (14 Timer om Sommeren, hvorimellem 2 Hviletimer, 11 Timer om Vinteren, hvorimellem 1 Hviletime). Det burde nøje bestemmes, paa hvilke Ugedage Arbejdet skulde foregaa og paa hvilke Betingelser (om med eller uden Kost, om med eller uden Redskaber). »Endelig maa Raadet anse det for en Selvfølge, at Hustugten ikke bør kunne anvendes paa den frie Arbejder, der selv er Husfader« (her røres ved et meget omtalt Punkt i »Husmandssagen«; uden tilstrækkelig Hjemmel i Lovgivningen vilde man nemlig i Almindelighed gaa ud fra, at det var tilladt at anvende Hustugt mod ogsaa den gifte Husmand og hans Kone under Udøvelse af Pligtarbejdet).

Amtsraadet undlader heller ikke at anstille de moralske Betragtninger, der regelmæssig blev skudt stærkt frem under den Tids Behandling af sociale Spørgsmaal, og som vel i det hele, naar de anvendes med Forkærlighed, tyder paa, at et Samfund endnu ikke er istand til virkelig at løse foreliggende Spørgsmaal af denne Art: »Forsaavidt det iøvrigt ikke kan nægtes, at den arbejdende Klasses uheldige Stilling for en væsentlig Del har sin første Rod i Usædelighed, Umaadelighed og Ladhed, da maa denne Rod som umoralsk vel nærmest søges udryddet ved moralske Midler, understøttede af et virksomt Sædelighedspoliti.« Men — hedder det videre, idet Amtsrådet igen stiger lidt ned fra den høje moralske Domstol — da et af de vigtigste Befordringsmidler for disse Onder dog tillige er de alt for mange jordløse Huse, henstilles det, at det maa blive forhindret en Jordejer at oprette saadanne Huse til sin egen øjeblikkelige Fordel uden forudgaaende Tilladelse fra vedkommende Kommunalbestyrelse. »Amtsrådet har endelig ej troet at burde lade uanført dets Formening om, at det tvungne Fattigvæsen ikke lidet har bidraget til at fremkalde den Umoralitet og Mangel paa Erhvervslyst, som findes i de arbejdende Klasser.« Et Middel til Forbedring vilde ogsaa være mere Husflid, og det var ønskeligt, om Regeringen vilde opføre Haandgerningsskoler.

»Endelig maa Amtsrådet tilføje, at det antager Arvefæste eller Selvejendoms Indførelse for at være af særdeles Indflydelse til at befordre Landalmuens og navnlig den arbejdende Klasses Tarv, og derfor formenes det særdeles ønskeligt, om de Midler, som i Slutningen af forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede blev brugt for at befordre Arvefæstes eller

Selvejendoms Udbredelse, atter maatte blive bragt til Anvendelse« (der sigtes herved til Købelaan fra Staten og til særlige Begunstigelser for de Godsejere, der frasolgte deres Bøndergaarde).⁴⁾

— Man maa jo huske, hvorledes Amtsraadet var sammensat, og at Husmandsstanden heller ikke var det mindste repræsenteret i de Sogneforstanderskaber, hvis Erklæringer laa til Grund for Amtsraadets. Efter Omstændighederne var der da fra Amtets kommunale Repræsentation vist et fordomsfrit Blik for det Tryk, der hvilede paa den store Arbejdsklasse rundt om i Landsognene. Bemærkelsesværdigt er det, at man i Bønderjordens Overgang til Arvefæste og Selvejendom ser en Betingelse for, at ogsaa Husmændene kan faa det bedre. Det første Amtsraad for Holbæk Amt har været præget af et vist Frisind og en vis Forstaaelse af Tidens Krav.

Forskellige positive Oplysninger om Tidens Forhold kan tjene til at udfylde de almene Betragtninger, som Amtsraadet holder sig til. Hasle oplyser i sin Amtsbeskrivelse, at Daglejen i Holbæk Amt i disse Aar var fra 20 Skilling til 3 Mark (for en Arbejdskarl angives Lønnen til 30—33 Rigsdaler, for en Avlskarl til 40—50, for en Pige til 8—12; Bønderne giver mindre, men lønner tillige med Vadmel, Lærred, Strømper m. m.)⁵⁾ For Sjælland som Helhed regner man, at en Landarbejders Fortjeneste i Aarene 1840—49 var gennemsnitlig 220 Kroner om Aaret, hvoraf de 136 $\frac{3}{4}$ medgik til de mest uundværlige Fødemidler.⁶⁾ Det var en Fremgang, maalt med Tredivernes Forhold, hvad der altsaa vil sige, at Fyr-

⁴⁾ Amtsraadenes Erklæringer om Husmandssagen 1844—45 (i Rentekammerets Arkiv, Rigsarkivet).

⁵⁾ Amtsbeskrivelsen S. 199.

⁶⁾ Falbe Hansen anf. Sted. S. 116.

ernes Husmandssag ligesom »Bondesagen« i det hele fremtræder som Krav, der udspringer ikke fra en forværret, men fra en forbedret økonomisk Tilstand.

VI. Adresserne fra Holbæk Amt i 1844.

Paa Landkommunalforeningens Møde i Holbæk Nykro den 2. April 1844 blev der nedsat et Udvalg til at forfatte et Udkast til en Ansøgning, hvori man vilde andrage Kongen og Stænderne om Foranstaltninger til Fremme af Arvefæste og Selvejendom.¹⁾ Efter at Udkastet var gjort færdigt og anerkendt af Foreningen, blev der agiteret kraftig for at skaffe det saa mange Underskrifter som muligt. I Juni 1844 var man saa vidt, at Adressen kunde indsendes med i alt 1930 Underskrifter, der alle stammede fra »Indvaanere i Holbæk Amt«. Det var til Roskilde Stænderforsamling, Adressen gik, og den begyndte saaledes:

»Undertegnede Gaardbrugere og Husmænd fra Holbæks Amt henvender os herved til den højtærede Stænderforsamling for underdanig at anholde om Stændernes Medvirkning til Foranstaltninger, sigtende til Selvejendoms eller frit Arvefæstes større Udbredelse i Bondestanden.«

Der dvæles udførligt ved, hvad C. F. Wegener i sin »liden Krønike om Kong Frederik og den danske Bonde« har udviklet til Fordel for Selvejendom frem for Fæstevæsen: »De Grunde, den lærde Forfatter deri fremfører for Selvejendom, forekommer os at være saa stærke og hans Fremstilling saa simpel og fattelig, at vi tror, at Bondekrønikens Ord i denne Henseende ret egentlig har deres Plads i et Andragende fra danske Bønder om Selvejendoms Fremme.«

¹⁾ Jfr. Fra Holbæk Amt 1912. S. 77 fl.

»Den danske Fæstebonde« — hedder det fremdeles — »staar endnu i et utilbørligt Afhængighedsforhold og kan ikke føle sig rigtig som fri Mand, der kun har Gud, Kongen og Loven over sig, saa længe han ved, at hans Efterladtes og tildels ogsaa hans eget Ve og Vel saa væsentlig kan blive afhængig af Godsejerens, ja vel endog af dennes simple Betjentes Gunst og Naade. Fæsteren savner endnu »Lod og Odel paa Danmarks Sletter« og derved tillige den opmanende Følelse, som Lod og Odel giver — han savner endnu sin Del af Fædrelandet.«

Adressen munder ud i det Krav, at Forsamlingen i sin Visdom vil ansøge hos Hans Majestæt Kongen om, at »Allerhøjstsamme i sin Visdom vil træffe Foranstaltninger, hvorved Fæste- og Lejegendets Overgang til Selvejendom eller frit Arvefæste kan fremmes og lettes.« Det tilføjes sluttelig, hvorfor man vælger at gaa til Stænderne og ikke direkte til Kongen: »Stænderne er Baandet mellem Nation og Regering; og hvorledes kan Folket derfor tryggere og med større Tillid henvende sig til sin Konge end gennem sine valgte Mænd, og paa hvad Maade kan Kongen bedre og tilforladeligere lære sit Folks Trang og Ønsker at kende end igennem dets Repræsentanter.«

I denne sidste Betragtning møder der os en moderne politisk, »parlamentarisk« Tankegang, der sikkert ikke er udsprunget fra de mange jævne Gaardmænd eller Husmænd, der har underskrevet Adressen enten med egen uøvet og ubehjælpesom Haand eller »med ført Pen«. Det er Gleeerups Aand, der taler herigennem saavel som gennem det veltalende og poetiske Sving, der er over hele Adressen. Skolelærer Asmund Gleeerup fra Udby paa Tudse

Næs ved Holbæk var allerede paa denne Tid et meget virksomt Medlem af Landkommunalforeningen, omend endnu ikke dens Formand. Han var sammen med 4 Bønder Medlem af det Udvalg, der skulde udarbejde Adressen, og det var ham, der kom til at skrive den.

Ikke længe efter denne Adresse indkom der til Stænderne en anden Adresse fra Holbæk Amt. Den havde 1430 Underskrifter og gik ud paa lige Beskatning af privilegeret og uprivilegeret Hartkorn — dog saaledes, at det privilegerede skulde have Erstatning for det Privilegium, der skulde tages fra det.

Disse to Andragender gav Anledning til en meget lang og lidenskabelig Forhandling under Roskilde Stænders Samling 1844. Her havde Drewsen og Balth. Christensen først foreslaaet, at der skulde nedsættes en Kommission til almindelig Undersøgelse af Landboforholdene, men dette Forslag blev efter en Debat forkastet. Til Udvalgsbehandling og udførlig Drøftelse kom derimod de to Andragender fra Holbæk, og herved kom Bølgerne til at gaa saa højt, som de endnu aldrig havde gjort i Roskilde Stænderforsamling. Det kom til det voldsomste Opjør mellem Herremandsinteresser og Bondeinteresser. »I de foregaaende Stændermøder«, skriver »Almuevennen«, »har enkelte Forpostfægtninger og Skærmydsler ladet ane, at det snart maatte komme til et Hovedslag, og et saadant har nu fundet Sted, saa det runger i hver Vraa i Landet.«²⁾

Det var altsaa Holbæk Amt, der havde sat Gnisten til denne Krudttønde, men hele den opsigtsvækkende Eksplosion fik dog ikke større Følger, end at Forsamlingen vedtog en meget moderat Indstilling

²⁾ Almuevennen 1845 Nr. 1.

til Kongen, i hvilken man androg om, at de Krav, det drejede sig om, blev imødekommet gennem forsigtige og begrænsede Foranstaltninger.

Naar Lidenskaberne var kommet saa stærkt i Bevægelse, skyldtes det imidlertid netop, at man fra »samfundsbevarende« Side i Stænderne bag de Krav, der blev stillet, stadig havde den »Agitation« for Øje, som var begyndt ude i Befolkningen, og som syntes at bevæge sig langt ud over det lovmedholdelige og at kunne blive virkelig truende for Statens Fred og Orden — og for de besiddendes rolige Nydelse af deres Besiddelse!

Ud fra en ærlig Harme brød i disse Forhandlinger A. S. Ørsted Staven over »de fule Folkeforførere«, medens Bondeføreren Drewsen paa den anden Side dristig citerede de Ord, som Jens Gregersen, Kundby, den fremmeligste af Bønderne i Holbæk Amt, havde sagt til ham: »Ja, Hr. Kammerraad, gøres der ikke noget for Bondestanden, saa frygter jeg for, at Postelinet vil blive slaet itu.«³⁾

VII. Peder Hansens Agitation i Holbæk Amt.

I den sjællandske Landbostands politiske Historie er to Navne tæt knyttet sammen: Skolelærer Rasmus Sørensen og Husmand Peder Hansen, Lundby.

1844 opgav Rs. Sørensen sit Embede i Venslev for helt at vi sig til Bondeagitationen. Efter Opfordring fra langelandske Bønder udarbejdede han en Adresse med følgende 4 Punkter: 1) at almindelig Værnepligt skulde indføres, 2) at Hartkornsbeskatningen skulde gøres lige, men uden Erstatning til det hidtil pri-

³⁾ Om Forhandlingerne i Roskilde se Stændertidende 1844 Sp. 1077—1146, 1221—1260, 2847—3077, 3369—3558, LXX—LXXIX, Jens Gregersens Udtalelse Sp. 3494.

vilegerede Hartkorn, 3) at der skulde gives enhver Fæstegaardmand saavel som enhver Fæste- eller Lejehusmand Adgang til at blive Ejer af sin Bedrift eller sit Hjem til Priser, som skulde fastsættes af en særlig Kommission, 4) at Tienden skulde afløses, men saaledes, at de tiendefri Ejendomme skulde være med til at betale Afløsningssummen. — Formen for disse Krav, hvor der stadig var Tale om, at Herremændene skulde gøre Afstaaelser, der ikke var frivillige eller mod fuld Erstatning, maatte naturligvis skræmme Statens Vogtere som fuldkommen revolutionære. Iøvrigt var de baaret af Rasmus Sørensen's ejendommelige Tro paa Enevælden. Adressen henvender sig til Landsfaderen personlig og forudsætter en Slags kongelig Overejendomsret til al Landets Jord.

Men andre Planer optog samtidig den utrættelige Sørensen. Der var bl. a. en Plan, hvorved Bønderne skulde blive istand til at hjælpe sig selv uden Statens Hjælp: der skulde oprettes en stor Aktieforening, hvis Formaal skulde være at opkøbe Herregaarde og gennem Udstykning af disse at skabe mange ny, selvstændige Bondehjem. Sørensen troede, at Tidens Konjunkturer gav de bedste Muligheder for denne Tanke: »Ved Bøndernes forenede Penge-magt i Nutiden kan Herregaardene igen fortrænges fra deres Leje og forvandles igen til Bondested og Bondegaard.« Naar der var tegnet 2000 Aktier à 25 Daler, skulde Foreningen træde i Virksomhed, hvilket aldrig kom til at finde Sted, og det havde nok heller ikke været saa let at gennemføre denne Plan.¹⁾

Rs. Sørensen bogstavelig talt gik som Agitator gennem hele Landet. Paa endeløse Fodture besøgte

¹⁾ Jfr. Historisk Tidsskrift 1921. S. 176.

han baade sjællandske, fynske og jydsk Sogne. Paa Sjælland havde han imidlertid som sin værdifuldeste Hjælper Peder Hansen, Lundby, den første politiske Agitator i Danmark, som var direkte udgaaet fra Landalmuen. Peder Hansen var dog i sit hele offentlige Virke betydelig mere end en andens Hjælper. Han var en ejendommelig og selvstændig virkende Kraft.

I sin lille friske Bog, »Den danske Husmand«, har fhv. Statsminister Zahle givet en Skildring af Peder Hansen, Lundby. Den er ikke anlagt efter det Princip, at Lys og Skygge bør fordeles med Varsomhed i et historisk Billede; men den Glans, hvormed den vil omgive Mindet om den lille, mærkelige Husmand fra Lundby ved Præstø, er dog næppe saa urimelig og ufortjent. Peder Hansen var født 1801, og man kan vist sige, at om Skæbnen havde villet lade ham fødes et halvt Aarhundrede senere, vilde han have haft gode Muligheder for at naa frem til en Ministertaburet. Han var udrustet med stor Naturbegavelse og viste sig, da han begyndte sin agitatoriske Virksomhed, i Besiddelse af forholdsvis gode Kundskaber og en aldeles mærkelig Evne til at føre Pennen. Fra 1840 begyndte han at indrykke Artikler i den sjællandske Presse, og han blev en af de Skribenter, der kom til at sætte Præg paa »Almuevennen«. Talrige var her hans Angreb paa Herremænd, og Artiklerne fra hans Haand hører utvivlsomt til Bladets skarpeste og mest karakteristiske Indhold.

Det var dog som mundtlig Agitator, Peder Hansen især fik Betydning, og det var ogsaa som saadan, han især kom til at vække Anstød, Forargelse og Frygt hos Tidens Autoriteter og »Aristokrater«.

Under Forhandlingerne i Roskilde 1844 blev hans Navn særlig fremdraget. Han blev stemplet som en af de farligste Agitatorer; det viste sig, at han ligefrem havde vakt Skræk mellem Godsejerne, og Drewsen kunde med berettiget Ironi tale om »Peer Hansen, som forstyrrer Godsejernes Nattero.«²⁾

Ved en Skrivelse fra 13 Gaardmænd i Kundby — Skrivelsen bærer iøvrigt Præg af at være udarbejdet af en Ikke-Bonde, af Gleerup eller af Jespersen — blev Peder Hansen indbudt til at deltage i det Møde, som Landkommunalforeningen afholdt i Holbæk den 2. April, og hvor det blev vedtaget at udarbejde det ovenfor omtalte Andragende til Stænderne. Peder Hansen fik Lejlighed til at oplæse et lignende Andragende, men da han ikke boede i Amtet, og man — som det betegnende hedder — heller ikke kunde godkende alle de Udtryk, Peder Hansen brugte, blev hans Oplæsning betragtet som en aldeles privat Sag, som man altsaa nøjedes med at tage til Efterretning og ellers ikke drøftede videre.³⁾ Peder Hansens naturlige Udtryksform var utvivlsomt en anden end den, Folk som Gleerup og Jespersen fandt mest tjenlig. Af alle den første Bondeagitations Mænd er Peder Hansen den, der er mest revolutionært anlagt. Denne Husmand fra Præstøegnen bærer i sin Bevidsthed Fantasier om den franske Revolutions Tilstande. Han havde let ved at tænke sig et sjællandsk Landskab, hvor Herregaardene stod i Brand, antændte af Gaardmænd og Husmænd, der søgte den retfærdige Hævn. Men man tør jo nok sige, at med de Tanker stod han alene i sin Tid.⁴⁾

---

²⁾ Stændertidende 1844, Sp. 3491.

³⁾ Jfr. Fra Holbæk Amt 1912, S. 78, og 1913, S. 38.

⁴⁾ Jfr. Hist. Tidsskrift 1921, S. 197.

Peder Hansens Agitationsmaade var som Rasmus Sørensen den mest direkte, der kunde tænkes: at opsøge Bønderne rundt om i deres Sogne, møjsommeligt at drage fra Sted til Sted for at tale til den enkelte personlig eller i ganske smaa Forsamlinger. Det er denne særlige Maade, der giver Rasmus Sørensen og Peder Hansen deres særlige Stilling som Banebrydere for Bondebevægelsen. Men det var ogsaa dette i Forbindelse med den Mangel paa Respekt for Ejendomsretten, de saa øjensynlig viste i deres Opfattelse af Forholdet mellem Herremænd og Bønder, som gjorde disse to Mænd særlig mistænkelige i Øvrighedens og alle konservatives Øjne, og som bevirkede, at Regeringen i sin Bestræbelse for at sætte Bom for den farlige Bevægelse først og fremmest vendte sig mod dem.

20. Febr. 1845 udsendte det danske Kancelli følgende Cirkulære til Amtmændene paa Sjælland: »Da det er forebragt Kancelliet, at Peder Hansen, Lundby, og fhv. Skolelærer Rasmus Sørensen skal omrejse her i Sjælland og for Tiden formodes at opholde sig i Odsherred for at ophidse og forlede Landalmuen til at indgive falske Klagemaal, skulde man tjenstlig anmode (Titlen) om i denne Henseende at forskaffe Dem Vished samt i bekræftende Fald at træffe de fornødne Foranstaltninger i Overensstemmelse med Anordningen og da herom hertil at gøre Indberetning.«

24. Febr. tilskrev Amtmand Moltke Byfoged og Birkedommer, Kancelliraad Bang i Nykøbing om at iværksætte den Undersøgelse og eventuelt de Forholdsregler, der maatte kræves ifølge Cirkulæret. 6. Marts kunde Bang give foreløbigt Svar paa denne Skrivelse; han meddelte Amtmanden, at han aldeles

intet ved om, at Rs. Sørensen har været i hans Jurisdiktion; derimod har Peder Hansen været der i Ugen fra 9.—15. Febr., dog ikke i den nordlige Del. Han har agiteret for de Andragender om Landboforholdene, som har været indgivet til Roskilde Stænderforsamling, men er iøvrig optraadt med Maadehold, og der er »aldeles ingen Anledning til at antage, at han har eller vil møde nogen synderlig Sympati eller Opmærksomhed her i Jurisdiktionen«. Bang vil gennem retslige Forhør se at faa oplyst noget nærmere om, hvad der er gaaet for sig ved de Forsamlinger, som Peder Hansen har afholdt; men han vil »tage saa læmpeligt som muligt ved Sagen, at ikke Almuen skal faa Lyst til at indlade sig i noget, som de nu aldeles ikke bryder sig om«.

Gennem en Række maaske nok lempelige, men til Gengæld meget omstændelige og langvarige Forhør — de begyndte 14. Marts og sluttede først 27. Juni — fik Birkedommer Bang fastslaaet, at Peder Hansen havde været i Odsherred, og at han der var optraadt som Agitator for den af Rasmus Sørensen forfattede Adresse med de 4 Punkter, som ovenfor er omtalt.

Den 12. Febr. var Peder Hansen kommet kørende med Jens Gregersen fra Kundby til Gaardmand Hans Jensen i Faarevejle, hvem han i Forvejen havde underrettet om sin Ankomst og anmodet om at sammenkalde dem, der ønskede at høre ham. Der var da kommet en stor Forsamling tilstede. Næsten alle Gaardmænd fra Sognet og ogsaa nogle Husmænd var mødt. For dem oplæste Peder Hansen saa Rs. Sørensens Adresse, men stort mere var der ikke sket her saa lidt som ved andre Møder, som han derefter havde afholdt i nærliggende Sogne. Fra Faare-

vejle blev der samme Dag sendt en Seddel til Gaardmand Hans Hansen i Grevinge med den Meddelelse, Peder Hansen vilde komme hertil, og med Anmodning til Hans Hansen om at bekendtgøre dette i Omegnen. I Grevinge holdt Peder Hansen saa et Møde af samme Slags som det i Faarevejle, og desuden holdt han Møde i Prejlerup, hvor han talte for de »ved Gravøl eller Arveøl for Gmd. Niels Madsens Enke« forsamlede Gæster, i Asnæs, i Skippinge og i Vejleby, hvorfra han blev kørt tilbage til Kundby.

Det ses, hvorledes Rygtet har beredt Peder Hansen en let Vej fra Sogn til Sogn og lokket Tilhørerne til. En Gaardmand angiver som sit Motiv til at møde ved Forsamlingen i Faarevejle, at han gik derhen »for at se Peder Hansen, som han havde hørt meget omtale og kendte fra Bladet »Almuevennen«. Fra Vejleby forklares, at »da det Rygte havde udbredt sig i Sognet, at Husmand Peder Hansen, Lundby, skulde komme forbi Egnen, havde Sognets Bønder forsamlet sig hos Oldemanden Lars Andersen for at invitere ham til ogsaa at komme til dem«. Samtidig med Mødet i Faarevejle blev der afholdt en Vejlicitation i Byen, ved hvilken der var flere fra Egnen tilstede, som bagefter gik hen for at høre paa Peder Hansen. Nogle Mænd fra Vallekilde Sogn syntes saa godt om ham, at de efter Mødet henvendte sig til ham om at komme til deres Sogn for at holde Møde. Saaledes gik det til, at Peder Hansen kom til at tale hos Anders Christensen i Skippinge, og »alle de Vallekildemænd, der havde hørt Peder Hansen i Faarevejle, havde i Forvejen hver i sin By bekendtgjort hans Ankomst til Sognet«.

Peder Hansen har helt igennem vist en meget forsigtig Optræden. Ved Siden af at oplæse Søren-

sens Adresse synes han at have fremdraget særlig grelle Eksempler paa Lejekontrakter for Husmænd. Men han synes ikke paa nogen Maade at have opfordret sine Tilhørere til at fremkomme med personlige Klager eller at have presset dem for Underskrifter. Som det forklares om Mødet i Skippinge, han »udstødte ingen Trusler mod Regeringen eller paa nogen Maade opfordrede til Underskrifter«. Møderne har været meget kortvarige, og der har ikke udviklet sig nogen lang Snak mellem Taler og Tilhørere. En Gaardmand spurgte ved Mødet i Asnæs Peder Hansen, »hvad Fremgang han havde gjort med sine Foretagender, hvorpaa svarede Peder Hansen intet, men pakkede sine Papirer sammen og gik straks bort«.

— Efter at Peder Hansen var draget bort fra Egnen, blev hans Agitation fortsat — ogsaa mens Forhørene stod paa i Nykøbing — af to lokale Kræfter, Gaardmand Hans Jensen, Faarevejle — der netop paa denne Tid ogsaa optræder i den ovenfor omtalte »Hustugtsag«, og som maa have været en udpræget oppositionel Natur — og en Skolelærer og Snedker fra Veddinge ved Navn Ejlertsen. Disse to fører Agitationen op i Odsherreds nordlige Sogne. De viser sig helt som Peder Hansens Tillidsmænd, og deres Fremgangsmaade er ganske den samme som hans. Foruden for den Sørensenske Adresse virkede de i fremtrædende Grad for at vinde Tilslutning til Sørensens Aktieselskab til Udstykning af Herregaarde.

Der var ved hele denne Agitation, baade Peder Hansens og hans Hjælperes, to Punkter, som Dommeren ikke mindst lagde Vægt paa at faa opklaret: om der var blevet udskænket Brændevin ved Møderne, og navnlig, om der var blevet ydet Taleren

nogen Godtgørelse. Begge Dele havde af og til fundet Sted. Hvad Pengespørgsmaalet angaar, havde f. Eks. Hans Jensen ved et Møde faaet 1 Mark til Bestridelse af Rejseomkostninger fra hver Tilhører.

Noget, der maatte gøre et pinligt Indtryk paa Øvrigheden, var den store Beredvillighed, hvormed Oldermænd og Sognefogder var gaaet ind paa at sammenkalde til disse Møder, saa at sige paa Embeds Vegne. De, der nuomstunder læser disse Forhør, kan ikke andet end heri se et interessant Udslag af den gamle Fællesskabsaand, der endnu her har spillet en Rolle som Grundlag for den politiske Agitation, der jo iøvrigt skulde føre Bondestanden saa langt bort fra gamle Traditioner.

Det fortælles, betegnende, at der paa den Seddel, der udgik til Sognebeboerne i Faarevejle om Mødet her, var meddelt, at hvem, der ikke vilde komme, kunde blive hjemme(!) Sognefogden i Asnæs oplyser, at »da han troede, at der ikke kunde være noget i, at Peder Hansen holdt sine Foredrag for Bønderne, lovede han, da han just skulde i Sognet for at stævne nogle Personer, at han skulde sige det til dem, han traf paa, hvilket han ogsaa gjorde med Bemærkning, at hvem der havde Lyst, kunde møde hos bemeldte Gaardmand. Han maa derimod bestemt benægte, at han har tilsagt nogen til dette Møde, saaledes at det kunde anses for en formelig Tilsigelse. Selv var han ikke tilstede.«

Mellem de Aktstykker om Sagen, der nu ligger i Rigsarkivet, findes vedlagt følgende Kundgørelser fra Ejlertsen:

Oldermanden anmodes om at besørge Jyderup Gaardmænd og Husmænd samlet i Morgen Formid-

dag Kl. 8. Da jeg til den Tid kommer hos Dem for at oplæse en Ansøgning til Kongen m. m.

L. Eilertsen.

Oldermanden i Svindinge anmodes om at samle Byens Gaardmænd og Husmænd i Morgen Formiddag Kl. 8, da jeg til den Tid vil møde hos Dem for at oplæse en Ansøgning, som skal sendes til Kongen.

L. Eilertsen.

Det viser sig iøvrigt, at der i flere Sogne kun er indkaldt Gaardmænd til Møderne. Den fra Husmanden Peder Hansen udgaaende Agitation var overvejende en Gaardmandsagitation. »Man kunde jo ellers fra Øvrighedens Side have befrygtet, at denne Agitator skulde have saaet en særlig farlig Sæd mellem Husmænd. Derfor kom en Husmand fra Vindeskildeby, Bødker Niels Larsen, i særlig strengt Forhør som mistænkt for at have vist sit Fæstebrev til Peder Hansen ved Mødet i Faarevejle. Han erklærede imidlertid, at »han ikke med fuldkommen Sikkerhed kan nægte, at han har forevist Fæstebrevet, som han vel erindrer, at han førte med sig, da han samme Dag var tilsagt til Møde paa Godskontoret for at faa det nye Matrikulshartkorn paategnet, men da han havde faaet nogle Snapser, kan han ikke erindre, hvad han har foretaget sig med Fæstebrevet. Han talte lidt med Peder Hansen, og det forekommer ham ogsaa, at denne læste Fæstebrevet, hvorefter han intet ytrede«.

Selve det, at Peder Hansen overhovedet havde indladt sig paa at kritisere indgaaede Kontrakter, var for Amtmanden i Holbæk et sikkert Bevis paa Beskaffenheden af hans Færd og paa det lidet gavnlige ved hans Indflydelse paa Landbostanden. Men noget egentlig lovstridigt er efter Amtmandens Mening

ikke foregaaet i dette Tilfælde. Det eneste, han ifølge sin Meddelelse til Kancelliet derfor har foretaget, er efter Forslag fra Birkedommer Bang at lade Oldermændene i hans Jurisdiktion indskærpe, at de var uberettigede til, som de havde gjort, at indkalde Almuen til Sammenkomster efter Opfordring fra Privatpersoner.

— Der var ikke konstateret nogen Samfundsrystelse, men dog en betydningsfuld Forandring i Odsherreds Landsogne. Birkedommeren erklærer i den Følgeskrivelse, hvormed han sender Forhørene til Amtmanden: »Ved de afholdte Forhør eller mere ved Samtaler med indkaldte udenfor Retten har jeg tydeligere sporet en mærkelig Forandring hos Bønderne og tiltagende Oppositionslyst.« Den stedfundne Forandring vil han dog mere tilskrive de »saakaldte Almueforeninger« (han maa tænke paa Landkommunalforeningerne) end Peder Hansens Optræden.⁵⁾

Hvilken af de virkende Kræfter der saa var den mest afgørende, een Ting var sikkert nok givet: at det gamle Landsbysamfund nu under forskellig Paa-virkning stod beredt til at indtage en ganske ny Holdning overfor baade Herremænd og Øvrigheds-personer.

---

⁵⁾ Danske Kancelli 2 Dep. 1845 ²⁰/₂, Brunr. 546 (Rigsarkivet).

PRÆST OG MENIGHED

ET TIDSBILLEDE FRA SØNDER JERNLØSE FOR 150 AAR SIDEN
Af Ferd. P. Blidstrup.

Da Staten i sin Tid var interesseret i, hvor meget Sognepræsternes Indkomster kunde beløbe sig til, idet »Hs. Maj. Kongens Intrader« [Statsindkomster] androg 10 pCt. af disse Indkomster, blev der paalagt Præsterne at gøre Indberetning om deres Indtægter.

Disse Indberetninger kaster Lys, ikke alene over Sognepræsternes Stilling i økonomisk Henseende, men ogsaa over Menighedernes mere eller mindre Utilbøjelighed til at »fodre« disse Embedsmænd, som de vist i mange Tilfælde ikke stod i noget synderligt Hjerteforhold til, men betragtede som Tilskikkelser, de maatte finde sig i at være blevne belemrede med, og hvem de vilde slippe saa nemt som muligt fra at ofre mere, end hvad de ad Lovens Vej blev tvungne til. Saaledes gaar det, naar en Regering som Formyndere vil paatvinge aandelig Goder. Men Præsterne, som var afhængige af Befolkningens Villighed til at afgive store Dele af de Ydelser, som Embedet krævede, kom, naar det skortede paa denne Villighed, til at se paa Yderne som nærige, snedige og træske Mennesker, der ikke undte dem, hvad der krævedes af dem til Livets Behov.

Betegnende i saa Henseende er Præsten i Sønder Jernløse, C. Lunds Indberetning ⁸/₇ 1768.¹⁾ Han kom til Jernløse 1751, døde 1774, og der siges om ham, at han var »fornuftig og retskaffen, god Sanger og Musikus.« (Wiberg). Det er jo, menneskeligt set, fortræffelige Egenskaber; men betegner jo ikke, hvorledes han var som Præst.

---

¹⁾ Kilde: Additamenta 256 fol. i Universitetsbiblioteket.

Han indleder sin Indberetning med at takke Gud og Kongen, fordi der i de ham betroede Menigheder »er bleven rækket ham Leve Brød«. »Har dette ey været deelet til mig saa overflødig som til andre« — han skynder sig at tilføje, idet han frygter for, at han kan mistænkes for at se skævt til bedre stillede: »hvilke jeg i ingen deel misunder.« Og saa fortsætter han: »Men det har dog været nødtørftig underholdning for mig og mine i al tarvelighed og Sparsommelighed, hvor med jeg er velfornøyet, har i øvrigt kastet min Sorg paa Gud den Almægtige med det faste Haab, at han kand og vil forsørge mig. Gud er mit Vidne, at ieg begierer ikke at leee kræseligen, ey heller begierer ieg Viin for en svag mave; men nok er det, naar ieg kunde have den Lykke at betale hver Sit og bestride de mange Udgifter, som tiid efter anden paalægges, da ieg med mine gierne kand og vil være fornøyet med tarvelig og ringe Føde og Klæde, agtendes Fattigdom med freed og roelighed for et større Liggende Fæe end Riigdom og Overflødighed med Ufreed og mange Sindets Bekymringer.«

Han gør dernæst Rede for sine Indkomster, saa godt han kan, for der er saa mange uvisse; »Præsterne paa Landet har io næppe noget vist, saaledes som de i den verdslige Stat«, skriver han. Korn ti e n d e n kan af forskellige Grunde ikke opgives til et bestemt Beløb; Vind og Vejr er den bl. a. afhængig af. Men Offer y d e l s e n paa de store Højtider giver ham især et Indblik i de fule Bønders Tænkemaade. Offeret er kun lidet: »en deel Gaardmænd, som sidder paa en heel Gaard, offerer for sig og Hustrue til en Høytid 8 à 10 Sk.; det er io ikke befalet, hvad en Bonde s k a l offer, det er en u-deter-

mineret [ubestemmelig] og en frivillig Gave. Følgelig giver nogle, som de kand og andre som de vil. Det er en Udgift, som Bonden kand gjøre som han tyckes, og hvor lidet Bonden end giver, saa var det dog noget, naar de kun vilde indfinde sig alle. Men Bonden har saa mange reservationer [Paafund for Tilbageholdenhed], hvoraf han betiener sig: v. gr. [d. e. verbi gratia, for Eksempel] dersom hans Hustrue er i frugtsommelige Omstændigheder ved Paasketiider, saa offerer han hverken til Paaske eller Pintse Dag; thi der har han i sinde at qvitte af for Barne Daaben og hans Kones Kirkegang.« Ogsaa Tjenestefolkene, som gaar ud af deres Tjeneste fra Sognet eller kommer ind i Sognet ved Mikkelsdag eller Paasketider, fikserer Præsten for det skyldige Offer. »Man holder sig ikke Lovens Bydende efterrettelig med at skaffe Skudsmaal; Husbonden ikke, fordi han først vil prøve det antagne Tyende, om det duer; og Tyendet ikke, fordi de først vil vide, hvorledes Madfars og Madmors Husholdning er, om de faar nok at æde og drikke.«.....»Bønder er saa snedige«, at de forstaar at skjule for Præsten, naar Tyendet er kommet, for at slippe for Offerydelsen. »Hvad skal Præsten gjøre, naar Bonden, Karlen og Pigen med udebliver med Offer?« Minder han Bonden derom »paa en sømmelig og anstændig Maade om sin Udeblivelse, faar han til Svar: Far, jeg havde ingen Penge, tiiderne er saa besværlige; mand har intet at sælge, at faae Penge for. Karle og Piger undskylder sig med, at de har ingen Løn faaet endnu af deres Madfar, fordi han havde ingen Penge; naar de faar, skal Præsten vel faae sit, — endskiønt det skeer ikke.«.....»Ved Mikkelsdag forlade de Sognet, og naar de endelig efter Prøvetiden skal have Skuds-

maalet paategnet, sender de en anden med det, af Frygt for at blive afkrævet Offeret. Hvad skal Præsten gjøre? At forholde Skudsmaalet, til Offeret er betalt, kand han ikke; og Offeret kan io efter Behag giøres til 2 Sk. eller 4 Sk., og desuden maa Præsten ikke tilbageholde Skudsmaal, men udsætter sig for Straf i Henhold til Lovens 3. Bog 19. Cap. 10. Art. pag 555. Og hvis de siger, de har offeret, hvorledes skal da Præsten bevise sin Ret? Sidste Pintse-dag var hen ved 50 Mennesker borte af Jerløse Sogn. Vil nogen give mig 1 Rdl. for alle de udeblevne, overdrager ieg dem gjerne, thi ieg venter mig ikke 2 Mk. deraf. — Hvad skal Præsten gjøre? De store og mægtige hielpe ikke som Qvinden fordem i Sunem, til hvilken blev sagt: Har du nogen Ting hvor udi mand kan tale for dig til Kongen eller til Strids-Høvidsmanden? 2. Reg. 4. [2. Kong.s Bog Kap. 4, V. 13: En Kvinde og hendes Mand har vist stor Omhu for Profeten Elisa, og denne vil da gerne gøre Gentjeneste. — Hvorledes lønnes Præsten for den Omhu, han har for sin Menighed?]

Og saa fortsætter Præsten: »Hvo veed eller kand opregne alle de Vanskeligheder, som nu een, nu en anden Præste-Mand maae gaae igiennem og liigesom liste sig frem, halv tigge, halv striide sig frem for at faae det ham allernaadigst tillagte Levebrød, dog ey nær saa rundeligt, som det dem af Hs. Kgl. May.st allernaadigst er tiltænkt.«

Naturligvis gør det samme sig gældende overfor Ydelsen i *A c c i d e n t s e r*. De er ringe og uvisse. »Liig Prædikener er nu næsten saaledes gaaet af Brug, at de sielden begieres.« Præsten paastaar, at »der i 4 Aar ey har været en Liig-Prædiken begiert i Søstrup Sogn. Ikke usædvanligt, at her i Sognet

[Jernløse²] ikke er begieret Liigprædiken i et heelt Aar, og skeer det, faaes sielden 1 Mk. for hver Daler før.« Barnedaab er det ogsaa smaat med; i et halvt Aar har han kun haft én Daab i Søstrup Sogn og en Kirkegangskone. »Heller i dette Aar hverken Trolovelse eller Brudevielse i Søstrup Sogn, og skeer det, er Følgeskabet saare ringe.«

Kvægtienden er ogsaa en uvis Indtægt. »Det har været »fatale Aar med paakommende Syge. Bønderne er fattige og dertil vrangvillige og som heel desperate, at det er dem liige meget, enten de bliver ved Gaarden eller ikke.« — »Vel er det befalet, at af 1 Td. Hartkorn skal leveres 1 Pund Ost i Stedet for Melk i forrige Tider«; det er ligeledes bestemt, hvad der i rede Penge skal betales af hver Lam, Kalv, Føl, Bisværm. Det kan Præsten notere, men han faar det bare ikke. »H a r nogen leveret Ost og da f. Eks. kun $\frac{5}{4}$ Pund i Stedet for 10 Pund efter deres Hartkorn, saa har det været saa elendigt, at fast ingen Mennesker kunde spise det. I det hele gaar det med Kvægtienden saaledes, at »Bonden bruger alle de Kunster, han kand udtænke, og opgiver Tallet mindre, end han har.« Gaar Præsten ham saa paa Livet, saa kommer han med saa mange Udflugter og Indvendinger, »v. gr. det var et Lamme-Lam, det var degge Lam, det var en sildig fødning, en Vantrivning, eller er bleven borte, er død etc., eller de negter og sværger paa, at de ey havde saa mange, som i Bogen staaer skrevet, skiønt det er sikkert nok.« ..... »Den sletteste Gaas i heele flokken er tiende Gaasen til Præsten, hvilken de kalder Præste-

²) Præsten skriver J e r l ø s e. I »Esrombogen« 1201—50 benævnes Byen Jærløse, hvilket ogsaa skal være overensstemmende med Udtalen i Folkemunde, i alt Fald hos ældre.

Gaasen.« — G r i s e vil de ikke give Tiende af, og naar Præsten paastaar det, spørger de: »Skal vi da føde dem, inden de skal ydes til Tiende? Naar den er 8 Dage gammel, vil vi levere den.« Æ n d e r vil nogle ikke give Tiende af, »og har ieg endnu indtil denne Dag aldrig faaet en And i tiende, skiønt ieg veed den, som skulde give mig 6 Ænder i et Aar. — Ingen vil yde Æ g; »de har ingen Høns; men da dog den rette raison er, at Bonde-Konen behøver Æg at komme i Hov-Posen; thi hun har ellers intet andet Suul.« K y l l i n g e r heller ikke; thi siger de, naar vi levere Æg, hvor kand vi da levere Kyllinger; det er jo af Æggene, Kyllingerne skal udklækkes. Og naar man foreholder dem, at det er efter Kongens Lov, de skal levere Kyllinger, saa spørger de: hvor store skal de da være, inden de skal leveres til Præsten? Og naar man svarer, at det er ikke determineret eller fastsat, men det har vel været Lovgiverens Mening, at de ey skal leveres, før de er spisefærdige; hvor til de som selvkloge har sagt: Nej, ikke saa; men naar Kyllingerne kand flyve op paa en spand at drikke selv, og naar Gieslingen kand afnippe sit græsstraa, saa kand vi yde dem; vil Præsten da ikke tage imod dem, det bliver h a n s Sag etc. Jeg taler af Erfaring; alt det har mødt mig her paa Stedet.« — Præsten maa finde sig i det og tage det, han kan faa.

»At sætte sin Villie igiennem med Stævnemaal vil gjøre mere Skade end Gavn; Præsten vil faae ont Rygte, ja Navn af uforføyelig, ukierlig, gierrig, malisieux, trættekier etc.« og Rettergang koste mere, end det hele er værd.

Men saa kommer Præsten i Tanker om, at Bønderne yder ham adskillige velvillige Tjenester: »Des-

uden trænger Præsten til en og anden velvillig Tjeneste hos Bonden, nu Kiørsel af et Læs Tørv fra Mosen, et Læs Brænde fra Skoven, undertiden langveis bort, nu Giødningen at udføre paa Præstegaardens Jord. Bonden veed nok, at det ingen Steds er befalet, at han skal gjøre Præsten den Villighed.« — Men Præsten føler dog, at han skal pænt bede derom; Herremanden derimod kan befale, og hans Ordre skal efterleves uden mindste Vægning.« Der er noget ydmygende i dette. Han har erfaret det, at Bonden respekterer Herremanden fremfor ham: »Præsten maa tit taale, at selv om han samme Dag havde aftalt Hielp af Bonden«, saa kommer Herremanden med sin Ordre, og »Præsten maa tie og taale«. »Paa saadan en slibrig Fod staaer det eene saa vel som det andet for Præsterne paa Landet.« »Naar Herremanden er Præsten affectioneret [hengiven], det kand hielpe til, at Præsten faar sit i Mindelighed (f. Eks. Kvægtiende); men faa Præster kan rose sig af den Lykke.« Især — følger han til — er det vanskeligt for Præsten at fordre hos deres Bønder, hvad han har Ret til, naar der er mange Lodsejere. I Jernløse-Søstrup Sogne var der ti. »Præstens Løve Brød er indivulse nexu combineret [nøje forbunden med] Bondens Skiebne, som til deels descenderes [stammer fra, er afhængig] af Herre Mandens Oeconomie.«

Præsten kommer i sin lange Indberetning ind paa mange Enkeltheder, hvad hans Lønningsforhold angaar; men da jeg kun har haft til Hensigt at give en Fremstilling af Præstens og Menighedens Forhold til hinanden i hin Tid, er kun anført, hvad der kunde bidrage til at faa en Forestilling derom.

Ferd. P. Blidstrup.

HVOR LAA DET ÆLDSTE KALLUNDBORG SLOT?

Af Dr. phil. Vilh. Lorenzen.

Efter Traditionen skal Esbern Snare have anlagt Kallundborg ca. 1170. Det forudsættes almindeligt, at Anlæggelsen gælder Kallundborg By, vel at mærke kun den saakaldte Øvreby paa den bakkeformede Halvø, der over en lavere Hals skyder sig frem mod Syd-Sydvest, idet den øvrige Del af nuværende Kallundborg By, grupperet om Cordilgade og et Par Tværgader, med Rette opfattes som en selvgroet Bebyggelse, der i og for sig kan være og sikkert ogsaa er langt ældre end Esbern Snares formentlige Anlæg; den til St. Olaf indviede Kirke var Sognekirke for hele denne Del af Byen.

Traditionen, der bl. a. skyldes Saxo, nævner imidlertid kun Kalundborg som grundlagt af Esbern Snare »imod Sørøvere«¹⁾, og der er Grund til at opkaste følgende Spørgsmaal: Hvor laa denne Borg og skyldes ogsaa selve Øvrebyen Esbern Snare?

Der er her to Veje at gaa.

Man kan 1) undersøge de middelalderlige Monumenter, der er tilbage i stort Tal, omend for vigtige Deles Vedkommende kun i Ruiner og endnu kun mangelfuldt kendte.

Og 2) kan man gaa den almindelige historiske

---

¹⁾ Saxo: Compendium: 1170 E. S. Kalundborgum exstruxit contra piratas.

Vej: undersøge skriftlige Kilder og deraf drage sine Slutninger.

1) Hvad Monumenterne angaar, giver den skønne femtaarnede Kirke i sig selv til Kende, at den virkelig maa være bygget af Esbern Snare og meget vel kan have staaet under Stilladser i 1170'erne.²⁾ Men den forsvundne Borg — det berømmelige Kallundborg Slot, i Middelalderens senere Del et militært og administrativt Centrum i Riget — og som laa paa den lavere Hals, der forbandt den ældste Bydel ved Møllebakkens Fod med Øvrebyen, er usikker som hidrørende fra Esbern Snare. Og Ringmuren, der i Middelalderens senere Del omsluttede Byen og sammen med Slottets Befæstning dannede en sammenhængende Forsvarslinie af betydelig Styrke, er afgjort yngre. Af Øvrebyens middelalderlige Huse er tilmed intet af saa høj Ælde, at det naar blot tilnærmelsesvis tilbage til Esbern Snares Dage.

Det springende Punkt er Esbern Snares borgens oprindelige Plads. Thi Gadenættet er skabt i Tilslutning til Kallundborg Slots Beliggenhed paa »Halsen«; af mere underordnet Betydning i denne Sammenhæng er, at det kendte senmiddelalderlige Befæstningssystem ligeledes har Slottets Mure og Grave til Forudsætning.

Har Esbern Snare lagt sin Borg — og at han har bygget Kallundborg staar fast —, hvor Slottet senere i Middelalderen vides at have ligget, da er det ogsaa ham, der har anlagt Byen, selvom dens Befæstningslinie — Ringmuren med Port- og Forsvarstaarne — først er blevne til senere, i Forbin-

---

²⁾ M. Clemmensen og Vilh. Lorenzen: Kallundborg Kirke 1922.

delse med en eventuel Nybefæstning af selve Slottet.

De Fundamenter af det kendte Slot, der skjuler sig tæt under nuværende Torv og dets nærmeste Omgivelser mod Øst, er desværre endnu ikke fremdragne og er indtil videre stumme og tavse som

Fra Udgravningerne Nordvest for Byen.

Vidner om, hvem der her som den første lagde Grundstenen og begyndte at grave og mure. Men andetsteds i Kallundborg har Stenene talt, og det gælder nu om at forstaa deres Tale rigtigt.

Umiddelbart Vest for Øvrebyens nuværende Vestgrænse, i det saakaldte Lindevænge udenfor den store Ejendom, som kaldes Lindegaarden, fandtes i 1907 Fundamenter af middelalderlige Bygningsværker. Man fremdrog her Rester af et gammelt Portaarn, hvortil sluttede sig en godt 60 m lang Mur; alt det fremdragne var opført af Kampesten og bar

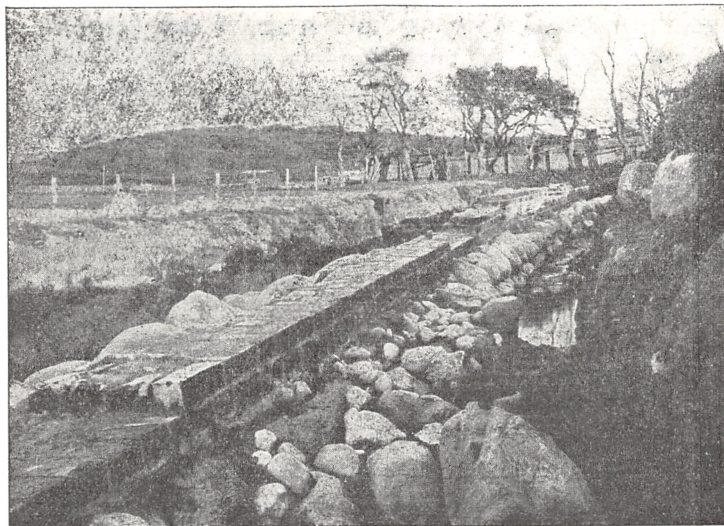
Præg af at tilhøre 12te Aarh. Et Stykke indenfor Porttaarnet fremkom Rester af en lidt yngre Bygning af Kamp og Munkesten, hvori der fandtes en Kampestenstrappe og en Bagerovn. Ogsaa et 8-kantet Søjleskaf med tilhørende Trapezkapital — alt af Granit — kom for Dagen indenfor denne Bygnings Mure. Langs Lindegaardens Vestside og i Lindevængets nordlige Del, Byens gamle Nordvesthjørne, fremkom betydelige Ruinrester af en Forsvarslinie, men adskilligt yngre og utvivlsomt tilhørende en yngre Del af Middelalderen. Disse sidstnævnte Ruiner, der alle er opførte af Munkesten, tilhører atter to Byggeperioder.³⁾

Ser man foreløbig bort fra de yngre Sæt Ringmure fæster Opmærksomheden sig ikke blot derved, at det ældre vestligere Ringmursparti med tilhørende Taarn er fra 12te Aarh., men nok saa meget ved den ejendommelige omtrent samtidige Bygning — en Brugsbygning i to eller flere Stokværk, med den indvendige Trappeforbindelse og Bagerovnen. At det høje Hus har hørt til en anselig Mands Bolig er udenfor al Tvivl. Derimod lader det sig foreløbig vanskeligt afgøre, om Ringmuren har omfattet dette — og antagelig flere Bygninger — til alle Sider og altsaa været en Borgmur, eller den har været en almindelig Bymur, der har værnet en Bebyggelse af Halvøen til denne Side. At ligesaa ærværdige Mure skulde have omsluttet Bebyggelsen af Halvøen helt og holdent synes dog næppe Tilfældet, idet de tidligere omtalte Ruiner af Ringmure (og Taarne) ved Byens Nordvesthjørne og langs en Del af dens Nord-

---

³⁾ C. M. Smidt i: Fra Holbæk Amt 1908.
Samme i Kallundborg Avis' ill. Jubilæumsavis 13. Okt. 1907.

side er yngre Anlæg. Men Monumenterne antyder i al Fald den Mulighed, at der i 12te Aarh. Vest for Kirken paa Halvøens vestre Del har ligget en Borg i 12. Aarh. Og dette kan kun være den af Esbern Snare anlagte. Saameget fremgaar i al Fald med stor Klarhed af de nævnte Udgravninger, at paa et eller andet Tidspunkt senere hen i Middelalderen

Fra Udgravningerne Nord for Byen.

har en Katastrofe ramt denne Del af Halvøens Bebyggelse, der er bleven ødelagt i den Grad, at man har ment det fordelagtigere at trække Forsvarslinien tilbage til den nuværende Bygrænse.

2) Hvad der vides om Borgens Historie i den ældre Middelalder er ikke meget. Efter Esberns Dødgik den over til hans Datter, »Fru Ingeborg af Kallundborg«, der var gift med Peder Strangesøn, Drost

hos Valdemar Sejr og død samme Aar som han, 1241. Fru Ingeborg fik senere Skyld for at have staaet Riget imod, og Kronen inddrog derfor Borgen 1262. Noget senere, under Urolighederne under Erik Glipping, blev den indtaget af den norske Fribytter, Mindre Alf. Den maa have været stærkt medtagen, saa Erik Menved lod den paany befæste, og 1341, da Valdemar Atterdag belejrede Borgen, stod den sig godt; fra det Øjeblik, da han kort efter med det gode fik den i sin Magt, oprinder dens store Tid. Særlig denne Konge interesserede sig for Kallundborg Slot, hvor han 1360 holdt sit berømte Danehof. Paa en vis Maade gjorde han Kallundborg til Rigets Hovedstad.

I Valdemar Atterdags Tid — 1361 — forekommer det første og tillige et afgørende Vidnesbyrd om, at Borgen dengang laa paa det kendte Sted, nuværende Torv. Dette Aar androg Kongen Paven om Tilladelse til at flytte Franciskanerklosteret, der laa tæt derved paa Kallundborg Ladegaards Plads, da Klosteret laa »altfor nær« Slottets Forsvarsværker. Dette skete dog ikke. Samme Konge fik ogsaa Tilladelse til at indrette et Kapel paa Slottet; det fandtes senere i Sydfløjen og var indviet til St. Georg.⁴⁾

Er Borgen flyttet, maa det være sket inden 1361 eller rettere sagt inden 1360, da Danehoffet utvivlsomt er holdt paa det stort anlagte og sikkert ret rummelige Slot. Da Slottets Befæstning og den nuværende Ringmur, som tidligere berørt, fortifikatorisk

⁴⁾ Ny Kirkehist. Saml. V, 850 ff. — Jfr. Erslev: Rep. 6855, hvor Kapellet siges at være indviet til St. Johannes Evangelist.
Lindbæk og Krarup: Acta pon. Dan. III 1/1, 1455.

hører nøje sammen og de udgravede yngre Dele af Ringmuren i Tid ret nøje svarer til Midten af 14.de Aarh., er det rimeligt at antage at Slottet og Byens Befæstning, som den kendes fra den senere Middelalder, er bleven til samtidig, og at begge Dele skyldes Valdemar Atterdag.

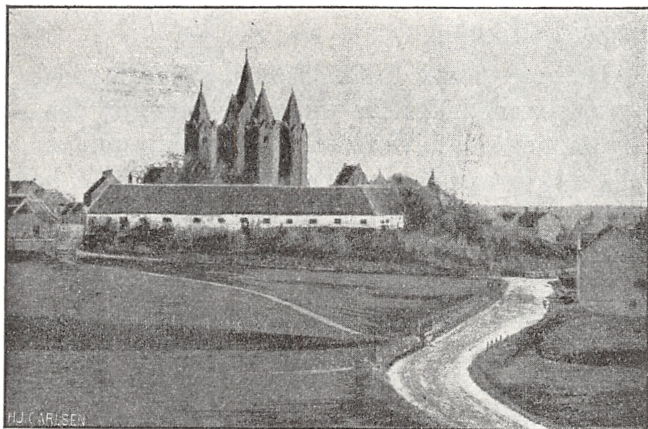
Dette er i saa Tilfælde sket samtidig med, at Bygrænsen mod Vest er trukket tilbage, og den Katastrofe, der kan have foranlediget Inddragningen, er mulig at søge i den svære Kamp, der 1341 havde staaet om By og Borg. Byens Vestsiden kan da være bleven saa stærkt medtaget, at man ikke har anset det for Umagen værd at bygge den op igen. Den gamle Borg kan være bleven sløjffet og en ny Borg opført paa det nye Sted, helt mod Øst. Forudsat denne Hypotese er rigtig, har Valdemar Atterdag altsaa opført sit nye Slot i Aarene mellem 1341 og 1360, som Erstatning for Esbern Snares i Bebyggelsens vestlige Del.

Er der nu andre Forhold, der kan støtte Hypotesen?

Det vil her være naturligt at søge efterlyst, hvem der ejede Grundene i den vestlige Del af Byen, Vest for Kirken. Har de tilhørt Kronen, er der en ikke ringe Sandsynlighed for, at Esbern Snares Borg faktisk har ligget her. Desværre indeholder Kallundborg Lens Regnskaber, der gaar tilbage til 1575, ingen Oplysninger om selve Byområdet; som det oftest er Tilfældet med Byer, der laa til Slotte, var øjensynlig heller ikke Kallundborg By bortforlenet; men heller ikke i Kronens Skøder findes Oplysninger om mulige kgl. Ejendomme i Byen. Dette betyder

dog ikke, at Kronen ikke har ejet Gaarde og Grunde i og ved Kallundborg.

Opmærksomheden fæster sig straks ved den store Grund Vest for Hovedgaden mellem Kirkepladsen og Lindevænget — den saakaldte Linde-

Lindegaarden og Kirken, set fra Vest.

gaard. Om denne hedder det 1682 i Kallundborg Bys Grundtakst: »En Gaard velb. Hr. Statholder Jørgen Bjelke ibor og tilhører, som tilforn haver været Salig Hans Linenovs (den Yngres) Avlsgaard, hvoraf ingen Skat eller Contribution er gangen og ey kan vides, om den under Landmaaling skal tilhøre.«¹⁾ Hans Lindenov, Chr. IVs Svigersøn, blev Lensmand i Kallundborg 1639. Han har altsaa siddet inde med Lindegaarden som Avlsgaard. Dens matrikulære Hartkorn var 1682 ukendt, og der var ikke hidtil gaaet Skat af den; men det kunde deraf fremgaa, at den som skattefri har hørt Kronen til og under en eller anden Form er gaaet over i

¹⁾ C. M. Smidt og M. Mackeprang i Architekten IX, 453 ff.

Hans Lindenovs Eje i den Tid, han som Lensmand var knyttet til Kallundborg Slot.

Umiddelbart Syd for Kirken i Præstegade har Kronen ejet en Grund. Det er T a a r n g a a r d e n med det endnu staaende senmiddelalderlige Hus. Den 23. August 1529 fik Fru Helle, Niels Lauritsens Vaspyds Efterleverske, Lensbrev kvit og frit paa en Gaard, der kaldtes Taarngaard, mod at bygge og forbedre den; efter hendes Død skulde den falde tilbage til Kronen igen. Men tre Dage efter blev der truffen anden Bestemmelse, idet en Borger i Byen, Nis Jæger, fik Ejendomsbrev paa Gaarden, som han siges selv at bebo paa det Tidspunkt. 1582 er den bleven Præstegaard og bebos da af Hr. Jørgen Jacobsen. Ved denne Lejlighed faar man at vide, at Ejendommens Navn stammer fra et Taarn, der fra gammel Tid har staaet her, men nu næsten er nedfalden; det maa helt nedbrydes og udlægges til Have. Det gamle Taarn stod lige Vest for den saakaldte »Skibslaage«, gennem hvilken der i 18.de Aarh. var Passage ned til Stranden. Men var denne Ejendom i 16.de Aarh. Kronens, er der en ikke ringe Sandsynlighed for, at ogsaa de faa, lidet dybe Grunde hen til Lindegaarden og umiddelbart indenfor Bygrænsen i sin Tid har været Statsejendom.

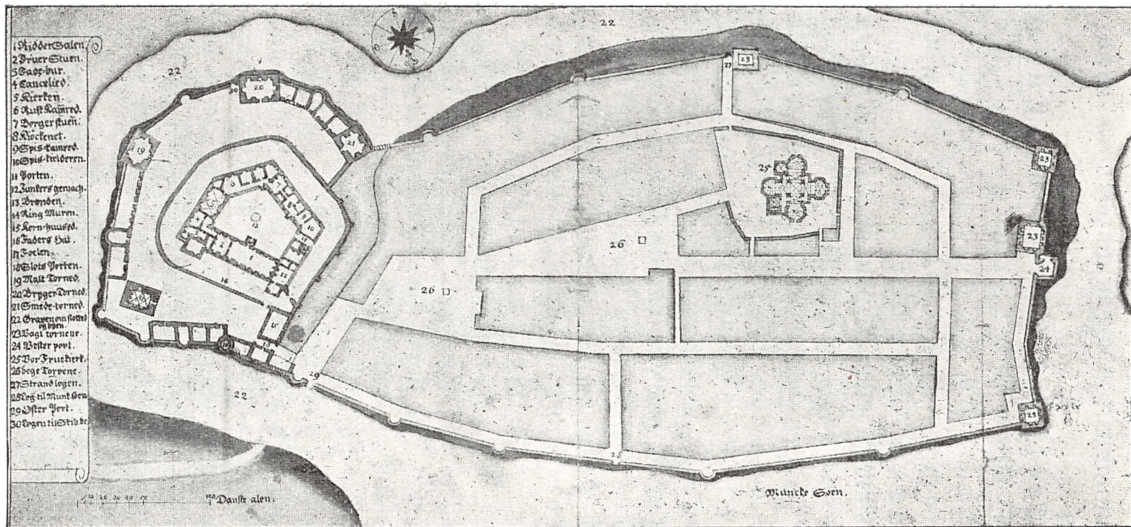
Var der paa Forhaand en vis Sandsynlighed for, at Lindegaardens store Grund før Midten af 17.de Aarh. var Kronens, bestyrkes dette af den Omstændighed, at de Grunde, der ligger umiddelbart V e s t for Lindegaarden, afgjort vides at have været i Kronens Eje. Og betegnende nok overlades disse Grunde Tid efter anden til Slottets højere Funktionærer. 1553 afhændes et K r o n e n s S t y k k e J o r d udenfor V e s t e r p o r t — altsaa netop det Om-

raade, hvor Udgravninger fandt Sted 1907, til Slots-skriver Anders Nielsen⁵⁾, og samme Mand havde nogle Aar før, 1548, faaet Brev ad gratiam, uden al Afgift, paa Taarnhave og Strandgaarden, som ligger udenfor Kallundborg, Vesten op til den ferske Sø, d. v. s. Munkesø, nu Munkeeng, og dog at han bygger og forbedre den, og som Jens (skal vistnok være Niels) Jæger sidst havde i Væрге⁶⁾. 1556 faar Anders Nielsens Enke Brev paa »Kronens Have, kaldet Taarnhave«.⁷⁾ Hvad der skal forstaas ved Taarnhave, faar man at vide af et Skøde 1582 til Borgmester Christoffer Faaborg paa Kronens Vænge, Taarnhave, ved Kallundborg, der »fra Øst til Vest strækker sig fra Søtaarnet til Byens Hestehave og fra Syd til Nord fra Byens Hestehave til Munkesø. Det var et betydeligt Omraade, idet Skødet er udstedt »til Gengæld for en Bondegaard i Asminderup«. T a a r n h a v e s Beliggenhed Nordvest for Byen er da ganske klar; den har Navn efter det 1907 fremdragne svære firkantede Fæstningstaarn i den yngre Ringmurs nordvestlige Del, som langt ned i Tiden kaldes Søtaarnet. Ved denne Lejlighed nævnes ikke, som 1548, »Strandgaarden«; men dermed menes sikkert kun et Stykke Strandbred, der synes at have hørt til hver eller dog mange kallundborgske Ejendomme i de Tider, som til en Ejendom paa Hovedgaden, der 1542 afhændes »med sin Strandgaard«. Taarnhave gik mod Syd ned til H e s t e h a v e n, der ogsaa gik helt ned til Stranden. Den kaldes »Byens« Hestehave; men dette kan kun være uegentlig; thi 1575 noterer Lensmanden i sine Regnskaber Indtæg-

⁵⁾ Kanc. Brevb. p. 249.

⁶⁾ Erslev og Møllerup: p. 387.

⁷⁾ s. St p. 251.

Plan af Øvrebyen fra Beg. af 17de Aarh.

ter af »Græsgang i Hestehaven, Kallundborg«, hvoraf fremgaar, at ogsaa dette Omraade har været Kronens.

Følgelig var i 16. Aarh. alt, hvad der laa udenfor Byens daværende Vesterport ned mod Sø og Strand, Kronens Ejendom — det tidligere smalle Byomraade medregnet.

Adskilligt tyder da paa, at Kirkens og Kirkegaardens Grund, Grundene Syd derfor, hele nuværende Lindegaards Omraade, den tidligere i sin Tid nedlagte vestre Del af Øvrebyen — foruden Terrænet Vest derfor — kan have været et stort samlet Omraade allerede paa den Tid, da Esbern Snare byggede sin Kirke. Ogsaa dette taler stærkt for den Mulighed, at Esbern Snares Borg har ligget Vest for Kirken, saa Borg og Kirke til at begynde med har dannet eet stort samlet Bygningskompleks. Hans Kirke er desuden en udpræget Borgkirke! Begge Bygningsværker har ligget paa Bankens højeste Del, og Borgen har, som andre Borge fra den ældre Middelalder, ligget højt til Vejrs, trodsigt bydende sig frem mod søværts kommende Fjender, vel egnet til at forsvare den bagved ved Munkesøen liggende ældre By. Denne Beliggenhed var strategisk klarere og bedre end det senere Slots, der laa klemmt inde mellem to Bebyggelser. Men skyldes Slot og Bybefæstning Valdemar Atterdag, da er vel ogsaa Gadenættet i Øvrebyen skabt af ham!

De saa heldigt paabegyndte Udgravninger af Fæstningsværker ved Kallundborg bør ikke standse ved Byens Befæstning, men ogsaa det kendte

Kallundborg Slot, hvis Fundamenter er usædvanlig let tilgængelige, bør snarest muligt drages med ind under Undersøgelsen. Først Hakke og Spade vil kunne give endeligt Svar paa, hvor Esbern Snares Borg at søge, og ved fremtidige Udgravninger bør i alt Fald de her fremsatte Tanker prøves paa Monumenterne selv.

Spørgsmaalet er af stor historisk Interesse; ikke blot adskilligt i den berømte Kirkes ejendommelige Anlæg finder først sin rette og tilfredsstillende Tydning, naar Esbern Snares Borgs Beliggenhed er fastslaaet. Men mere end det! Byens hele Struktur — heri indbefattet Formen for Gadenettet og Byens Karakter af befæstet Stad og Tilblivelsen af begge Dele — hænger paa det nøjeste sammen hermed. Der er faktisk ingen af Danmarks Byer, hvor den middelalderlige Befæstning og Tyngdepunkterne i selve Byens Udformning vil kunne paavises saa klart og overbevisende som i Kallundborg Øvreby.

Den er Danmarks Carcassonne!

Vilh. Lorenzen.

RUDS VEDBY KREDSSENS HISTORIE

(1848—1918).

Ved Højskolelærer **Jens Peter Jensen**, Høng.

Folketingsvalgene fra 1849 til 1915 rummer et betydningsfuldt Stykke Danmarkshistorie, ikke alene for politisk interesserede, men for alle, der i nogen Maade har Interesse for danske Folkeidealers Historie og for dansk folkelig Kulturhistorie.

Holbæk Amt har fra Fyrrernes bevægede Dage haft Ord for at være et i særlig Grad politisk interesseret Amt. Her begyndte den politiske Bondebevægelse. Her fødtes Bondevenneskelskabet. Her var fra 1845 Samlingsstedet for de store sjællandske »Folke- og Glædesfester«. Her i dette Amt blev Kampen i en lang Aarrække for Alvor hed mellem Bondebefolkningen paa den ene Side og Herremænd og Embedsstand paa den anden Side. Ved Valgene til den grundlovgivende Rigsforsamling 1848 var der vel ikke noget Amt i hele Landet, hvor denne Skillelinie var trukket stærkere op end netop i Holbæk Amt. Her havde »Bondevennernes Selskab« ogsaa ved denne Lejlighed nogle af sine Kærnetropper i Illden, og de fleste af disse bar Valgsejren hjem. Ja, ved det første Folketingsvalg Aaret efter, den 4. December 1849, magtede »Bondevennernes Selskab« ikke alene at faa alle sine Kandidater valgt, som det havde opstillet i Holbæk Amts samtlige Valgkredse, men det opnaaede herved tillige at faa 3 af sine ypperste Førere valgt, idet **Balthazar Christensen** valgtes i Holbæk (1ste Kreds), **Tschers-**

ning i Svinnige (2den Kreds) og Gleerup i Ruds Vedby (3die Kreds). Dette vakte Opmærksomhed rundt om i Landet. Holbæk Amt kunde fremdeles hævde sit Ry som Bondevennernes særlige Hjemsted.

Da der i 1848 skulde vælges Repræsentanter til den grundlovgivende Rigsforsamling, blev Holbæk Amt inddelt i 6 Valgdistrikter, hvoraf Ruds Vedby som 3die Distrikt kom til at omfatte 16 Sogne (10 Kommuner) i den sydligste Del af Amtet, nemlig: Nidløse, Tersløse, Skellebjerg, Ørslev, Solbjerg, Havrebjerg, Gerslev, Drøsselbjerg, Kirke Helsinge, Gørlev, Bakkendrup, Sæby, Hallenslev, Finderup, Ruds Vedby og Rerslev Sogne. Og i dette Distrikt valgtes, den 5. Oktober 1848, den bekendte Bondeven: Skolelærer Asmund Christian Gleerup.¹⁾

Ved disse Rigsforsamlingsvalg var alle 30-aarige Mænd valgberettiget, naar de selv i rette Tid meldte sig til Optagelse paa Valglisterne; men kun en Brøkdel, de mest interesserede, meldte sig. I Ruds Vedby Valgdistrikt var ca. 2000 Mænd valgberettiget efter Loven, men kun 941 af disse forlangte sig optaget paa Valglisten. Disse 941 Vælgere bestod af: 7 Godsejere, 286 Gaardmænd, 486 Boelsmænd og Husmænd, 39 Indsiddere, 83 Haandværkere, 36 Embedsmænd, 3 Forpagtere og 1 Betjent. — 10 af disse Vælgere var over 70 Aar.²⁾

Og af disse 941 indtegnede Vælgere mødte omtrent 89 Procent ved det offentlige Valg i Ruds

---

¹⁾ »Valgene i Holbæk Amt til den grundlovgivende Rigsforsamling 5. Oktober 1848«.

²⁾ Statistisk Tabelværk. 17. Bind.

Vedby den 5. Oktober 1848 og afgav deres Stemme. Foruden Glerup havde 3 andre Valgkandidater meldt sig i rette Tid. Ved den skriftlige Afstemning blev det endelige Valgresultat følgende:

Glerup valgtes og fik	482	Stemmer
Gmd. P. Jørgensen, Ulstrup, fik	321	—
Lærer O. Jensen, Sæby,	- 4	—
Etatsraad Blechingberg	- 30	—

De 3 førstnævnte, der alle var kendte Mænd i Valgdistriktet, regnedes for Bondevenner. Den sidstnævnte, Etatsraad Blechingberg, der senere søgte Valg til Landstinget, var fra København og var Konservativ.

Da Rigsforsamlingen i Juni 1849 havde endt sit Arbejde, og Grundloven og den ny Valglov var underskrevet af Kongen, henholdsvis den 5. og 16. Juni, blev Holbæk Amt inddelt i 5 Folketingskredse, — en Ordning, der holdt sig uforandret indtil 1918 — hvorved Ruds Vedby Kredsen som Holbæk A. 3. Valgkreds kom til at bestaa af 20 Sogne, nemlig foruden de ovennævnte 16 Sogne tillige af: Stenlille, Svallerup, Store Fuglede og Lille Fuglede — med Valgsted i Ruds Vedby som i 1848.

Paa lange Strækninger dannede Aamosen, Hallebyaa og Tissøen en naturlig Nordgrænse for Ruds Vedby Kredsen, hvorved denne paa en Maade synes at være isoleret fra de andre 4 Valgkredse i Amtet. Selvfølgelig kunde denne Naturgrænse ikke hindre et politisk Samarbejde mellem Amtets Valgkredse. Der var stadig lige fra Fyrrernes Dage Forbindelseslinier mellem politisk interesserede Folk i Amtets nordlige og sydlige Egne. De store politiske Folkefester paa Ulkestrup Mark ved Ondløse, fra 1845 til ind i 50erne,

havde altid Deltagere fra Løve Herred. Og Bondevennebevægelsen, der havde sit Brændpunkt paa Holbækengen, havde stærk Tilslutning i Ruds Vedby Kredsens Sogne, selv om Folk herfra havde langt at rejse, naar det gjaldt store og afgørende Møder oppe ved Holbæk. Noget var der dog, der ligesom indrettede sig efter Ruds Vedby Kredsens mangeaarige Nordgrænse. Det var Holbæk Amts Aviser. Syd for denne Grænse naaede disse Aviser aldrig at blive ret meget læst. Her fik derimod Sorø- og Slagelse-Bladene noget af deres bedste Opland, og dette gjorde sit til, at Ruds Vedby Kredsen ofte havde Samarbejde med Valgkredse i Sorø Amt og enkelte Gange mere søgte Raad Syd fra end Nord fra. Ikke mindre end 3 Gange i Løbet af dette Tidsrum (1849—1915) hentede Ruds Vedby Kredsen sig en ny Folketingsmand fra disse sydlige Egne. Og det har ogsaa sket, at et Udvalg fra Ruds Vedby Kredsen har holdt sit afgørende Møde i en af Sorø Amts Købstæder og ikke i Holbæk Amt. Til Tider har denne Valgkreds (H. A. 3.) jo ogsaa i politisk Henseende været noget for sig selv i Sammenligning med de andre fire Valgkredse i Holbæk Amt.

Fra 1849 til 1918 har Ruds Vedby Kredsen haft 8 forskellige Repræsentanter i Folketinget, nemlig:

1. Lærer A. C. Glerup	fra 1849 til 1852
2. Gmd. Mikkell Rasmussen, Herlufmagle,	fra 1852 til 1858
3. Smed Søren Jensen, Rude,	fra 1858 til 1864
4. Gaardbestyrer Lars Dinesen, Kulby,	fra 1864 til 1873
5. Gmd. N. Larsen, Ørslev,	fra 1873 til 1879
6. Redaktør Tauber, Slagelse,	fra 1879 til 1892
7. Gmd. H. Jørgensen, Ougtvad,	fra 1892 til 1910

8. Fhv. Gmd. Søren Svendsen,
 Bjerringbro, fra 1910 til 1918
 og fremdeles siden.

Valgstedet var i alle de Aar stadig i Ruds Vedby. I 1849 blev Valget holdt paa Vedbygaard ved Imødekommenhed fra Ejerens Side. I 1852 foregik Valget i Vedby Kro. Men i 1853, da der to Gange — 26. Februar og 27. Maj — var Folketingsvalg, maatte Valget holdes ved Ruds Vedby Skole, da Kroen var nedbrændt. Fra 1854 til 1915 var Pladsen foran den nyopførte Krobygning altid Samlingsstedet for Ruds Vedby Kredens Vælgere, naar et Folketingsvalg foregik. Her, hvor Vejene fra Sorø, Kalundborg, Slagelse og Høng mødes, var Valgtribunen rejst foran den smukke brede Frontspids paa Krobygningen (den nuværende Købmandsgaard). Her var det festligt at møde op paa en Valgdag, selv om det for mange, der gerne vilde gøre deres politiske Borgerpligt, var en drøj Tur at rejse den lange Vej fra og til Valgstedet. Noget dansk folkeligt i bedste Forstand var der altid over disse Valgdage, selv om ikke alt det, man hørte og saa ved disse Lejligheder, var lige lødigt og godt.

I. Asmund Christian Gleerup.

Valgstedet R u d s V e d b y blev landskendt, da der fra dette Sted i 1848—49 blev sendt en saa betydelig og dygtig Mand som Gleerup ind i de lovgivende Forsamlinger. Ved Folketingsvalget i Ruds Vedby den 4. December 1849 var 2444 Vælgere opført paa Valglisterne. Nu skulde, efter den ny Valglov af 16. Juni 1849, Kommunalbestyrelsen i hver Kommune sørge for at optage alle valgberettigede paa Valglisten. Det hjalp

mange ind paa Valglisten, som ellers ikke selv vilde have ulejliget sig med, som i 1848, at søge om Optagelse; men det større Antal Navne paa Valglisterne hjalp foreløbig ikke til en større Deltagelse i de kommende Aars Valg. Saaledes var det i Ruds Vedby Kredsen, og saaledes var det i de allerfleste af Landets øvrige Valgkredse.

Asmund Christian Glerup, hvis Liv og Levnet andet Steds er optegnet³⁾, var født i Aalborg 6. Oktober 1809, hvor hans Fader, Niels Georg Glerup, var Prokurator, Vejer og Maaler. Niels Georg Glerup var gift to Gange og havde 7 Børn, hvoraf A. C. Glerup var det næst yngste. En ældre Søn, Christian Glerup (f. 1800), blev en berømt Boghandler i Lund. 1819 døde Faderen til disse 7 Børn. Moderen flyttede til København, hvor hun Aaret efter giftede sig med en Kaptajn ved Infanteriet⁴⁾. Da var A. C. Glerup 11 Aar gl. Efter sin Konfirmation formede hans Ungdomsliv sig som et stort Eventyr. I 3 Aar var han som Kahytsdreng ude paa en Jordomsejling, saa blev han Handelskommis, var derefter i England, saa Underforvalter paa en dansk-vestindisk Sukkerplantage, saa et Aars Tid i Kristiania i Norge, og derefter i 3 Aar Skriver og Bogholder ved Børnehuset paa Christianshavn. Saa var det, at han ved Prinsesse Caroline Amalies Hjælp gav sig til at læse til Skolelærereksamen, og fra 1839 til 1845 var han en ualmindelig dygtig Børnelærer, først i Næsby paa Ourø og siden i Udby paa Tudse Næs i Holbæk Amt.

---

³⁾ »Bondevennen Asmund Christian Glerup« (Jul. Gjellerups Forlag, København). 1910.

⁴⁾ Se A. K. Nielsen: »Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg«. 1879.

Gleerup var Menneskeven. Han har sagt, at tre Gange i sin Ungdomstid følte han sig staaende overfor Mennesker, der blev ringeagtet som en Under-

A. C. Gleerup.

klasse. Første Gang saa han denne Underklasse i de sorte Arbejdere paa de vestindiske Øer, anden Gang traf han den i de fattige og forhultede Børn, der var anbragt i Børnetugthuset paa Kristianshavn; men tredie Gang, han følte sig stillet overfor en Underklasse af Mennesker, var, da han 1839 kom ud paa Landet og saa den Afhængighed og Ufrihed, der endnu beherskede

store Dele af Sjællands Bondestand. Da blev Gleerup Bondeven. Og fra 1843 er hans Navn uløselig knyttet til det sjællandske Bonderøre, hvis ideelle Leder han blev ved saa mange afgørende Lejligheder. Gleerup blev for sin Bondevenlighed sat fra sit Skolelærerembede i Udby 1845. At denne Afskedigelse var et Tab for den danske Børneskole, blev senere indrømmet, men Autoriteterne vilde det nu saadan, uanset hvad Befolkningen ønskede i denne Sag. Samme Aar optraadte Gleerup som Taler ved to meget betydningsfulde Sammen-

komster: Den 30. Juni ved »Glædesfesten« paa Ulkestrup Banker og den 25. November ved Festen paa den kongelige Skydebane i København. Talen, han holdt sidstnævnte Sted (»Nu kommer Bonden«), vil aldrig glemmes; den vil gennem Tiderne staa som et afklaret Udtryk for, hvad Fyrrernes Bondebevægelse vilde.

Af Glerups opsigtsvækkende Udtalelser i Fyrrernes Dage er der især tre, som ofte er blevet citeret. Det er disse:

»For mig er Politik praktisk Kristendom!«

»En fattig Mand er altid en forknytt Mand, derfor skal vi arbejde for at ophæve Fattigdommen.«

»Ingen Stand over den anden, og ingen Stand under den anden, men Alle ved Siden af hinanden, og Loven over Alle!«

»Glerup var en af Bondepolitikens største«, siger en af Nutidens yngre Historikere. »Han var født Taler og ejede Glød uden Fanatisme, saglig Kraft uden Tørhed; som Idealist og hævet over snævre Standsfordomme vilde han løfte Bonden til Kulturfaktor jævnsides de andre Klasser«⁵⁾. Som Sekretær i »Bondevenernernes Selskab« øvede han stor Indflydelse og udførte et vældigt Arbejde fra Aaret 1846. Han fik som Repræsentant for Ruds Vedby Kredsen en fremtrædende Plads i den grundlovgivende Rigsforsamling og fik i Februar 1849 det ærefulde Hverv at være Medlem af den saa længe forventede Landbokommission. Ikke saa underligt, at

⁵⁾ »Dansk biografisk Haandleksikon« ved Svend Dahl og P. Engelstoft.

Ruds Vedbyegnens Bønder holdt fast paa Gleerup og vilde have ham til deres første Folketingsmand, da Folketingsvalgene, efter Grundlovens Givelse, var fastsat til at skulle finde Sted den 4. December 1849.

Om et Prøvevalg i Ruds Vedby nogle Dage før det egentlige Valg fortælles der følgende: Da Gleerup havde holdt sin Tale, var der en af Omegnens Præster, der rettede et stærkt Angreb mod Bondevenneselskabet, men Gleerup imødegik Angriberen skarpt og bestemt, saa Præsten, efter hvad der fortælles, helt holdt op med at tage Del i Forhandlingen. Og da Præsten kort efter satte sig op i sin Vogn og hørte bort fra Mødet, lød Bøndernes Latter ud fra Mødesalen som en Afskedshilsen til Gleerups Angriber. Gleerup havde Ord for at være hensynsfuld overfor sine Modstandere. Altid var han saglig i sin Debat. »En af de Regler, jeg altid har fulgt og altid skal følge i mit politiske Liv«, siger han, »er at tro, at selv min værste politiske Modstander og bitreste Fjende har ligesaa rene og gode Bevæggrunde, som jeg føler, jeg har«. Han var ikke personlig krænkende eller saarende i sine Udtalelser overfor sin Modstander.

Gleerup fik ingen Modkandidater ved Valget i Ruds Vedby den 4. December. Han blev stillet og anbefalet af Gaardmændene A. Jensen i Taagerup og A. Nielsen i Knudstrup samt af Kroejer F. V. Andresen i Løve. Og da Gleerup havde holdt sin Valgtale og besvaret en Forespørgsel, valgtes han ved Kaaring (Haandsoprækning), hyldet af sine mange Venner i Valgforsamlingen. Da der ikke blev skriftlig Afstemning, ved vi ikke noget om Antallet af dem,

der stemte; kun var Deltagelsen, efter hvad der fortælles, noget mindre end ved Valget i 1848.

Gleerup stod nu efter dette Valg som den anerkendte og betydelige Politiker han var, næsten enstemmigt baaret frem af en »ren« Bondevalgkreds. Ingen kunde den 4. December 1849 ahne, at Gleerup 2½ Aar senere, ved det næste Folketingsvalg skulde blive vraget og falde — i selve Ruds Vedby Kredsen.

Men saaledes blev det. Gleerup, hvis Ordførerskab og glimrende Veltalenhed var gaaet Landet rundt, hørte ikke til dem, der ofte tog Ordet, men naar han rejste sig for at tale, blev han hørt med største Opmærksomhed. Saaledes i den grundlovgivende Rigsforsamling 1848—49, hvor bl. a. hans Forsvarstale for den almindelige Valgret var aldeles betagende og hører til noget af det mest lødige, der nogen Tid er sagt til Forsvar for Valgretten. L. A. Hækkerup fra Veterslev, der ogsaa sad i den grundlovgivende Rigsforsamling, fortæller i sine nedskrevne Erindringer, at naar Gleerup tog Ordet, rykkede Grundtvig op i Nærheden af Gleerup for fuldtud at kunne høre, hvad denne betydelige og sjældne Taler havde at sige. I det ny Folketing, hvor Gleerup nu fik sin Plads, var han med til i Aarene 1850—52 at gennemføre den Række af gode og ypperlige Landbolove, som var forberedt af Landbokommissionen, og som kom til paa saa mange Maader at fastslaa Bondestandens Ligestilling med de andre Stænder. Den 28. Oktober 1851 udtalte Gleerup sig stærkt for almindelig Valgret til Kommuneraadene, da han — overfor Monrad — udtalte sig imod, at man fra nationalliberal Side vilde nøjes med en Skin-Valgret, der lagde Afgørelsen af Kommunens Anliggender over i en privilegeret Embedsmands Hænder. Over-

alt vilde han have danske Borgeres Uafhængighed og Frihed sikret ved nye Love, alt efter hans bekendte Ord fra 1845: »Ingen Stand over den anden, og ingen Stand under den anden, men Alle ved Siden af hinanden, og Loven over Alle«. Mest var der at rette her i den Til sidesættelse, som Bondestanden havde været Genstand for igennem Aarhundreder. Derfor var Gleerup blevet Bondeven, og det i Ordets bedste Forstand. Men Gleerup var imod, at Bondestanden som Parti afspærrede sig fra de andre Klasser og blev et Standsparti. Gleerup vilde, at Bondestanden skulde danne Kærnen i et oplyst Frihedsparti, der skulde være rummeligt og hensynsfuldt overfor de Nationalliberale, der havde været Bøndernes Hjælpere og Medarbejdere i Fyrrernes Dage. Men dette var en anden af Bondevennernes Førere, J. A. Hansen, aldeles imod. Han holdt i Bondepartiet stræng Disciplin, og nu kom det i Rigsdagssamlingen 1851—52 til et Brud imellem ham og Gleerup⁶⁾. Det forslog ikke, at saa betydelige Mænd indenfor Bondevennepartiet som Spandet, Amtmand Rotwitt, Fr. Barfod, C. Alberti o. fl. holdt med Gleerup; ja af 42 Medlemmer i Partiet var 23 straks rede til at støtte Gleerup med en Erklæring, hvori de bevidnede, at han aldrig havde svigtet sit Parti. Men J. A. Hansen vilde paa ingen Maade godkende den Sætning: »Partiet er, hvor dets Flertal er«. Med en vis Spidsfindighed formede han en anden: »Partiet er, hvor dets Førere er«. I Bladet »Almuevennen«, som J. A. Hansen udgav, og som havde en Del Holdere i Ruds Vedby Kredsen, langede J. A. Hansen ordentlig ud efter Gleerup, hvem han nu betragtede som en fra-

---

⁶⁾ Se herom min Bog: »Asmund Christian Gleerup, Side 59—62. J. P. J.

falden. Men trods disse Advarsler fra J. A. Hansens Side var der stadig mange i Ruds Vedby Kredsen af Gleerups trofaste Vælgere, der ikke vilde rette sig efter »Almuevennen« og den store Førers Raad. Søndagen den 27. Juni 1852 var omtrent 200 Folketingsvælgere i Ruds Vedby Kredsen samlet til et Møde for at danne den første Vælgerforening for Valgkredsen. Efter en længere Forhandling om Grundene til, at man ønskede en saadan Forening, og efter at forskellige Rigsdagsmænds Færd havde været Genstand for en Bedømmelse af flere i Forsamlingen — som det hedder i et Referat fra Mødet¹⁾ — enedes Forsamlingen om at stifte en Forening, der skulde virke for et godt Udfald af det forestaaende Folketingsvalg i Holbæk A. 3. Valgkreds. Den ny Vælgerforening skulde desuden søge at staa i Forbindelse med Kredsens Folketingsmand og følge hans Virksomhed med Opmærksomhed. Til Bestyrelse for Foreningen valgtes: Lægprædikanten, Skomager P. Sørensen, Gørlev, der blev Formand; P. Nielsen fra Saltofte blev Næstformand, og til Sekretær valgtes Gmd. Anders Jensen fra Taagerup.

Det ny Folketingsvalg blev af Regeringen udskrevet til Afholdelse den 4. August. Og den 12. Juli stod der i »Almuevennen« et kraftigt Valgopraab, hvor J. A. Hansen fuldstændig brød Staven overfor alle dem af hans gamle Partifæller, der ikke i Eet og Alt vilde underordne sig Bondevenneselskabets Afgørelser, og hvor han i Særdeleshed vendte sig imod de Nationalliberale, som Gleerup vedblivende sluttede sig til i det nationale Spørgsmaal. Og snart fik J. A. Hansen nogle af sine Folk i Ruds Vedby Kredsen til at samle sig om at opstille G a a r d f æ-

---

¹⁾ Se »Almuevennen« 1852.

ster Mikkel Rasmussen fra Herlufmagle som Bondevenneselskabets Kandidat imod Gleerup ved det kommende Folketingsvalg.

II. Mikkel Rasmussen.

Denne Mikkel Rasmussen var født i Nordby paa Samsø den 17. December 1798. 16½ Aar gl. kom han paa Besser Seminarium, hvor han i Løbet af 2½ Aar fik sin Eksamen, og fra 1818 til 1845 var han Skolelærer og Kirkesanger i Herlufmagle. 1839 blev han tillige Gaardfæster i Torpe og Ejer af et mindre Sted. 1842—48 var han Sogneforstander, og 1843 blev han Sognefoged. Endelig havde han i 1847—48 været Medlem af Roskilde Stænderforsamling, og i 1848—49 Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling^s). Her holdt han den 12. Marts 1849 ved Valgretsspørgsmaalets Behandling en lille Tale, som er baade hans første, eneste og sidste Tale i den danske Rigsdag, skønt han sad der i 7 Aar (1848—49) og 1852—58). Af den Grund tages den med her:

»Jeg tillader mig« — sagde Mikkel Rasmussen — »med et Par Ord at udtale, hvad der mere end en Gang har været Genstand for min Overvejelse. Hvorfor, saaledes har jeg spurgt mig selv, kan 25 Aars Alderen ikke saa vel i Danmark som i andre Stater være Aldersgrænse for Valgretten, medens derimod denne Alder kan anses tilstrækkelig for dels at vælges til Rigsdagsmand, dels at kunne beskikkes til et Embede, af hvis Bestyrelse manges Ve og Vel er afhængig. Skulde en Mand, fordi han er ugift, eller fordi han ikke har egen Husstand, være — hvad skal jeg kalde det — mindre selvstændig, mindre fornuftig, mindre skikket til at deltage i et Rigsdagsvalg, end om det modsatte var Tilfældet. Og

^s) Fr. Barfoed: Dansk Rigsdagskalender I.

^o) Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen 1848—49. II. Sp. 1873.

endelig: skulde nogen Valgcensus være nødvendig, gavnlig eller tilraadelig? Ved Overvejelsen heraf er jeg stadig kommen til det Resultat at maatte antage og tilraade, at enhver fuldmyndig Mand bør erholde Valgret, men derimod at al Census som unyttig, utilraadelig og betænkelig, bør fjernes fra et Folk saa roligt og besindigt — sin Konge saa hengivent som det danske. Hvis en æret Rigsdagsmand ej allerede forud havde stillet Forslag i den antydede Retning, vilde saadant være sket af mig — nu derimod slutter jeg mig til samme.«¹⁰⁾)

Mikkel Rasmussen havde i Efteraaret 1849 ladet sig opstille som Folketingskandidat i Næstved, men trak sig tilbage, da Baltazar Christensen som Formand for Bondevenneselskabet sendte ham et Brev indeholdende den Henstilling: at det vistnok var klogt og for Bondestandens og Bondesagens egen Skyld næsten nødvendigt, at der toges Hensyn til saa store Byer som Næstved; derfor burde »den trofaste Bonde Mikkel Rasmussen frivillig vige« for en af de saakaldte mere intelligente Kandidater, »en af vore herværende Kandidater«, som B. Christensen udtrykte sig. Og saaledes blev det. M. Rasmussen trak sig tilbage af Hensyn til den Uvillie, der i Næstved og flere Købstæder blev vist de bondefødte Repræsentanter.

Men i August 1852 lod han sig opstille i Ruds Vedby Kredsen for at slaa Gleerup. Og dette lykkedes. Valget fandt Sted en travl Høstdag den 4. August. Mange af Gleerups trofaste Vælgere troede ikke paa, at Gleerup fik nogen Modkandidat, og blev

¹⁰⁾ I sit store Værk »Under Junigrundloven« I, S. 425, har Neergaard paa Grund af en Trykfejl i »Forhandlingerne fra Rigsdagen« tillagt M. Rasmussen endnu en Tale, som denne skulde have holdt ved Grundlovsforhandlingerne 1849. Men det er H. Rasmussen, Maribo Amt, og ikke M. Rasmussen, der har Æren for den Tale. (Se ogsaa A. Lauensgaard: Fortegnelse over Rigsdagens Medlemmer 1848—1916 m. m. Side 18.)

derfor hjemme. Gleerup selv kom efter en 12 Timers Natkørsel træt og forvaaget til Ruds Vedby hen paa Morgenstunden, og hans Valgtale skal ikke denne Gang have været saa heldig som ved de to foregaaende Valg. Gleerup blev stillet og anbefalet af Gæstgiver Sørensen i Vedby og Gaardmændene Anders Jensen i Taagerup og Anders Nielsen i Knudstrup; medens Mikkel Rasmussens anbefalende Stillere var to Mænd fra Gørlev: Gmd. Ludvig Rasmussen og Smed Hagensen. Efter en urolig Valghandling, som lededes af Pastor Gøtzsche fra Finderup, valgtes Gleerup ved Kaaring (Haandsoprækning); men Mikkel Rasmussen forlangte straks skriftlig Afstemning¹¹⁾. Og ved denne valgtes Mikkel Rasmussen med 273 Stemmer, medens Gleerup kun opnaaede 255 St. Kun 22 % af Valgkredsens samtlige Vælgere havde afgivet deres Stemme. Stemmegivningen i de forskellige Sognekommuner faldt saaledes:

	M. Rasmussen.	Gleerup.
Stenlille	12	3
Nidløse	2	6
Tersløse-Skellebjerg	6	29
Rerslev-R. Vedby	1	91
Ørslev-Solbjerg	27	21
Havrebjerg	1	9
Gerslev	14	34
Finderup	24	18
Sæby-Hallenslev	43	14
Gørlev-Bakkendrup	81	4
Helsing-Drøsselbjerg	36	18
Svallerup	7	5
Store og Lille Fuglede	19	3
	273	255

¹¹⁾ Efter »Valg-Bog for Holbæk Amts 3die Folketingskreds« (i R. Vedby Kommunes Arkiv).

Om dette i sin Tid opsigtsvækkende Valg foreligger der en »Erklæring fra nogle af Gleerups Venner i R. Vedby Kredsens«, trykt i »Berlings Tidende« for 12. August 1852, medens 14 af Mikkel Rasmussens Vælgere fra Gørlev og Helsinge Sogne den 10. September s. A. havde en lang Artikel i »Almuevennen« med Overskriften: »Til vore Venner i Bondestanden«, hvor de ud fra deres Synspunkt gav en Skildring af Valghandlingen den 4. August i R. Vedby. Mikkel Rasmussen blev i en nationalliberal Pjece: »Rigsdagen og Ministeriet« nævnt som Repræsentanten for Dumheden og Uvidenheden. Og Ministeriet Bluhme, der i sin Helstatspolitik fik Hjælp og Støtte hos J. A. Hansens Parti, maatte af de nationalliberale tage imod mange Haansord, fordi Ministeriet søgte Alliance med saadanne Folk som Mikkel Rasmussen. »Ministeriet Bluhme gaar med den preussiske Gesandt under den ene Arm og Mikkel Rasmussen under den anden«, stod der at læse i ovennævnte Pjece. Og da den bekendte nationalliberale Høvding, K r i e g e r, ogsaa faldt i Køge) ved Valget den 4. August for en ret ukendt Bondeemand Peder Hansen fra Snoldeløv, skrev en nationalliberal Pennefører, at det var Bondevenneførrernes Maal at faa Rigsdagens dygtigste og selvstændigste Personligheder erstattede med »Mikkel Rasmussener og Snoldeløvere«. Den fornemme og lærde Filosof Hans Brøchner, der 1854—55 var Folketingsmand, har i et Brev fra de Aar med stor Overlegenhed givet en drastisk Skildring af nogle af Bondevenneselskabets Bønder i Folketinget i de Dage. Om Mikkel Rasmussen hedder det, at han stadig lugtede af Brændevin i Folketingssalen, og videre fortæller Brevskriveren: »Adskillige Bønder, blandt andet min

ene Sidemand, anser Lommetørklæde for overflødig, eftersom Mennesket fødes med Fingre til det Brug, hvilket han praktisk viser i Salen, hvor jeg dog heldigvis sidder paa hans venstre Side, og da Naturen nu har indrettet Mennesket saaledes, at det snyder Næsen med højre Haand, saa gaar det ud over Smed Søren Jensen fra Rude, der sidder paa den Side af ham. Af de Folk kan man lære Økonomi. De spiser et Sted til Middag, hvor man erlægger 12 Skilling daglig, »og det er et rigtig pænt Sted«. »Der er rigtignok ingen Dug eller Serviet, men man faar baade Ske, Kniv og Gaffel, saa at man kun spiser med Fingrene af Liebhaberik.«

Mikkel Rasmussen tog aldrig Ordet paa Rigsdagen i de 6 Aar, han repræsenterede Ruds Vedby Kredsen. Paa Vælgermøderne klarede han sig ganske godt, efter hvad der fortælles. Han var stadig en af J. A. Hansens mest trofaste Mænd, der fulgte sin Fører i tykt og tyndt. Fire Gange kom M. Rasmussen paa Omvalg i R. Vedby, nemlig den $\frac{26}{2}$ 1853, $\frac{72}{5}$ 1853, $\frac{1}{12}$ 1854 og $\frac{14}{6}$ 1855. Hver Gang havde han Modkandidater. Ved det første af disse Valg, den 26 Februar 1853, havde M. Rasmussen ikke mindre end 4 Kandidater, nemlig: Restauratør Hesselberg fra Kalundborg, Herredsfoged Hjorth fra Høng, Gmd. Anders Jensen af Taagerup og Skomager Peder Sørensen i Gørlev. Ved Kaaringen havde M. Rasmussen næsten alle Stemmer for sig, og da der ikke blev forlangt skriftlig Afstemning, blev Mikkel Rasmussen af Valgbestyrelsens Formand, Godsforvalter Knudsen fra Aagaard, erklæret for valgt og meddelt Valgbrev.

Ved det næste Opløsningsvalg samme Aar — under Ministeriet Ørsted — den 27. Maj 1854,

havde Mikkel Rasmussen til Modkandidat den ansete og dygtige Proprietær Th. Hasle til Løvegaard, som blev anbefalet af Gmd. A. Nielsen, Knudstrup, Hmd. Fr. Wulf Andersen i Løve og Gmd. H. P. Nielsen i Gerslev. Mikkel Rasmussen blev, ligesom ved Valgene i 1853, anbefalet af Gmd. Ludvig Rasmussen, Gørlev, og Gmd. Christen Nielsen fra Ulstrup. Godsforvalter Knudsen fra Aagaard ledede ogsaa denne Gang Valget. Ved den skriftlige Afstemning stemte kun godt 18 % af Vælgerne. Mikkel Rasmussen valgtes med 365 St., medens Hasle fik 103. Stemmeafgivningen i de 13 Kommuner faldt saaledes:

	M. Rasmussen.	Th. Hasle.
Stenlille	15	»
Nidløse	7	2
Tersløse-Skellebjerg	31	»
Rerslev-R. Vedby	35	68
Ørslev-Solbjerg	56	»
Havrebjerg	12	2
Gerslev	20	22
Finderup	55	2
Sæby-Hallenslev	39	2
Gørlev-Bakkendrup	40	2
Helsing-Drøsselbjerg	22	3
Svallerup	17	»
St. og L. Fuglede	16	»
	365	103

Mikkel Rasmussen havde ogsaa denne Gang vundet en let Valgsejr.. Men Valgdeltagelsen var bedrøvelig lille. Den dygtige Landøkonom Th. Hasle, der havde saa mange gode Livsinteresser, havde kun faaet yderst faa Stemmer udenfor de to Kommuner (Rerslev og Gerslev), hvor han var godt kendt; han var en stille og beskeden Mand. I nogle Aar havde han ejet Hesselbjerggaard i Rerslev Sogn og boede nu paa Løvegaard i Gerslev Sogn. Dette forklarer Grunden til, at han i de to Kommuner fik Flertallet.

af Stemmerne. Han var velset, hvor man lærte ham nøjere at kende, og han var frisindet, nærmest i Tilslutning til Grundtvig. 1854 blev han Folketingsmand for Slagelsekredsen. 1863—89 var han Landstingsmand.

Ved Valget den 1. December 1854, hvor det gjaldt for eller imod Ministeriet Ørsted, samlede Oppositionen sig om Mikkel Rasmussen, der ligesom sin Fører, J. A. Hansen, nu stod sammen med de Nationalliberale for at faa Ørsted fjernet som Landets Førsteminister. Lægprædikanten, Skomager P. Sørensen, Gørlev, stillede sig alligevel imod Mikkel Rasmussen, skønt de nærmest denne Gang var politisk enige. Desuden stillede Hofjægermester, Greve Bernstorff fra Katrup sig som Ørsteds Tilhænger. Mikkel Rasmussen fik denne Gang det største Antal Stemmer, han nogensinde fik ved et Valg i Holbæk A. 3. Han valgtes nemlig med 500 Stemmer, medens Skomager P. Sørensen fik 96 og Greve Bernstorff kun — 52 Stemmer!

Aaret efter var der igen Valg til Folketinget — den 14. Juni 1855. Det var det 5. Folketingsvalg i Løbet af 3 Aar. De hyppige Ministerskifter og Helstatsforfatningsspørgsmaalet i disse Aar havde givet Anledning til, at der saa hyppigt blev Valg. Ellers var Valgperioden jo den Gang 3 Aar.

Da Mikkel Rasmussen den 14. Juni 1855 sidste Gang stod paa Valgtribunen i Ruds Vedby, havde han til Modkandidat faaet en Mand, der var meget misfornøjet med J. A. Hansens Ledelse af Bondevennepartiet, og som særlig sluttede sig til Tscherning og — tildels — Grundtvig. Han hed Ludvig Mortensen, var 40 Aar gl. og boede som Husmand i Marbjerg ved Roskilde. Han var ogsaa fol-

kelig Forsamlingstaler, var i sin Tid blevet kristelig vakt ved at høre Lægprædikant, Gmd. Peder Pedersen i Uggerløse-Nyrup, var tilmed stærkt politisk interesseret fra Fyrrernes Dage og kom nu ud til Ruds Vedbyegnen, hvor han, vel nærmest ved Skomager P. Sørensens Opfordring, lod sig opstille mod den partibundne og noget materialistiske Mikkel Rasmussen. Ludvig Mortensen var en øvet Taler, men Mikkel Rasmussen gik igen af med Sejren; men Deltagelsen i dette Valg var den sløjeste, der endnu var set i Ruds Vedby Kredsen. Den skriftlige Afstemning den 14. Juni gav følgende Resultat:

Sognefoged Mikkel Rasmussen	267 Stemmer.
Ungkarl Ludvig Mortensen, Marbjerg,	146 —

Og da Mikkel Rasmussen havde siddet denne 3-aarige Valgperiode ud, afløstes han i Ruds Vedby af en anden af J. A. Hansens trofaste Mænd, Smeden i Rude.

III. Søren Jensen.

Søren Jensen var født i Rude ved Skelskør den 5. Maj 1816, kom i Smedelære i Slagelse 1832, blev Svend der i December 1835 og arbejdede som saadan de næste 3 Aar i Slagelse. Saa kom han hjem til Rude igen, blev Fæstehusmand og Smed i sit gamle Fødehjem og blev i Fyrrernes Dage politisk vakt ved Bondevennebevægelsen. Søren Jensen var med til i disse Aar at faa S o r ø A m t s B r a n d a s s u r a n c e f o r e n i n g oprettet, og den 4. August 1852 blev han valgt til Folketingsmand for Skelskørkredsen, hvor han med 477 Stemmer sejrede over sin Modkandidat, Birkedommer Lund, der fik 344 Stemmer. Men Aaret efter faldt Smeden for Grundtvig, der fik 571 St., medens Søren Jensen naaede 563.

Tre Maaneder senere, den 27. Maj 1853, var der atter Folketingsvalg, og da var Smeden atter ovenpaa, idet han til stor Forbavselse for mange sejrede med 582 St., medens Grundtvig maatte nøjes med 412. Saa havde Søren Jensen Skelskørkredsen, indtil han ved Valget den 14. Juni 1855 faldt for Proprietær Brøndsted.

Søren Jensen var nu udenfor Rigsdagen, indtil han i 1858 fik Opfordring fra Bondevennerne i Ruds Vedby om at stille sig der ved det ordinære Folketingsvalg den 14. Juni, da Mikkel Rasmussen havde trukket sig tilbage og ikke mere vilde stille sig. Saa snart Gaardmand unge Christen Christensen i Ørslev mærkede, at det kneb med at finde en bondevenlig Kandidat i Ruds Vedby Kredsen¹²⁾, kørte han, ivrig og nidkær, som han var, sammen med 2—3 andre Bønder ad Rude til for at opfordre Smed Søren Jensen til at blive deres Kandidat. Og Smeden gik straks ind paa Opfordringen, tog med Christen Christensen hjem og boede der, indtil Valget var overstaaet med Sejr for ham og Bondevennerne. I de nærmeste Dage før Valget kørte de Ørslev Bønder paa Omgang for Smeden fra By til By i Valgkredsen, for at han kunde blive præsenteret for Vælgerne. Chr. Christensens Søn — den senere saa bekendte Landbrugslærer fra Tune Landbrugsskole — fortæller i sine Erindringer¹³⁾, hvorledes han den Gang som 14-aarig Dreng var levende optaget af denne Begivenhed, »og hjemme følte vi det som en stor Ære at have en saadan Mand som Gæst«. Enkelte i Ruds

¹²⁾ J. A. Hansen skrev den 8. Juni 1858 i »Morgenposten«, at Bondeveneselskabets Bestyrelse anbefalede Vælgerne »i Ruds Vedby Kredsen at stemme paa Cand. M. Eirikson fra København, hvis han stiller sig der«.

¹³⁾ Chr. Christensen: Min Livsførelse og Virksomhed. 1918. Side 37.

Vedby Kredsen kendte i Forvejen lidt til Smeden fra den muntre Omtale, han allerede havde faaet som Politiker. Og hans raske Snakketøj og lidt forvovne og forsorne Udtalelser banede snart Vej for ham mange Steder i Landsbyerne. Det var saa morsomt at høre Smeden fortælle, og han var saa jævn og ligetil, syntes mange. Under de Valgkampe, han nu og siden — indtil 1864 — kom til at føre i Ruds Vedby Kredsen, havde han sit faste Tilholdssted hos Bønderne i Ørslev, særlig hos u. Christen Christensen, der altid var hans første Stiller.

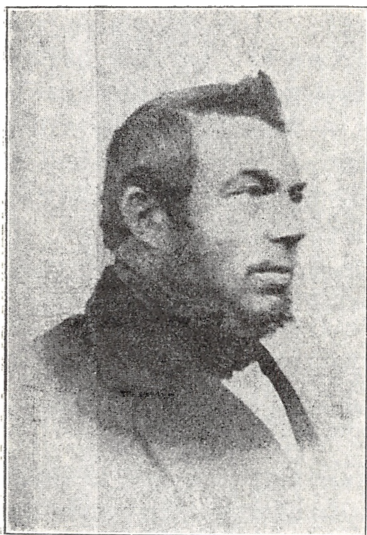
Til Valget den 14. Juni 1858 var der i R. Vedby Kredsen anmeldt i rette Tid 4 Kandidater, nemlig:

1. Grev Bernstorff af Kattrup.
2. Husmand Søren Christensen af Ulstrup.
3. Smed og Amdtsraadsmedlem Søren Jensen af Rude og
4. Amtmand, Kammerherre Ployen, Holbæk.

Nr. 1 hørte til Godsejerpartiet, 2 og 3 til Bondevennerne; Nr. 4 var nationalliberal. Husmand Søren Christensen af Ulstrup, der til Stiller havde Th. Hasle, Løvegaard, trak sig tilbage, inden Valghandlingen begyndte, og Grev Bernstorff trak sig ogsaa tilbage, da der blev forlangt skriftlig Afstemning; det var altsaa imellem Søren Jensen og Amtmand Ployen, at Slaget tilsidst skulde staa. Søren Jensen var fra Skelskørkredsen kendt med at have betydelige Modkandidater; dèr havde han jo f. Eks. to Gange haft Grundtvig til sin Medbejler. Nu stod han her i Ruds Vedby overfor en Amtmand, der havde fulgt godt med i det politiske Liv og i 1848 endogsaa havde haft Plads i den grundlovgivende Rigsforsamling. »Men Søren Jensen vandt Kredsen med Glans«, fortæller Chr. Christensen, »og da han kom hjem til os i Ørslev sammen med andre efter Valgets Udfald, blev

der om Natten og en god Del af næste Dag stor Glæde og Fest. Søren Jensen var en stor, svær Mand, vel bygget, meget talende og gemytlig; der blev spist

Søren Jensen, Rude.

og drukket saa meget, at Gæsterne og Smeden endog gav sig til at danse. Ingen af dem var fulde, men noget hen derimod. Man morede sig ikke saa lidt over den faldne Modkandidat, som under Valghandlingen havde det Uheld, at Tallerstolen faldt sammen, just som han holdt sin Valgtale, og under store Fagter og høj Tale kritiserede Bondevennerne

og deres Kandidat.« — »Søren Jensen var en god Mand, med jævn, god Forstand, en ærlig Sjæl, men dog lovlig lidt oplyst som Rigsdagsmand«, tilføjer Landbrugslærer Christensen.

Saa havde Ruds Vedbykredsen da for 3. Gang faaet sig en ny Folketingsmand. Søren Jensen var blevet valgt med 384 Stemmer. Paa Amtmand Ployen faldt der 292. Interessant er det at lægge Mærke til Vælgerantallet og det afgivne Stemmeantal i hver af de 13 Sognekommuner. Hvilket Misforhold er der ikke mellem de to Tal! Og hvilken Ligegyldighed overfor Valgdagen kan der ikke læses ud af denne Sammenligning! Og dog var

den 16. Juni 1858 ikke den ringeste af 50'ernes mange Valgdage med Hensyn til Valgdeltagelse. Denne Gang var der dog en lille Opgang i Tallet paa afgivne Stemmer, og dette Tal kom man siden hen aldrig under ved Valg i Ruds Vedby Kredsen.

Afstemningen i R. Vedby den 14. Juni 1858.

- Af Ørsløv-Solbjerg 155 Vælgere stemte 83, nemlig 80 paa S. Jensen og 3 paa Ployen.
 Af Nidløse 177 Vælgere stemte 13 (3 paa S. Jensen og 10 paa Ployen).
 Af Stenlille 155 Vælgere stemte 20 (13 paa S. Jensen og 7 paa Ployen).
 Af Havrebjerg 95 Vælgere stemte 12 (11 paa S. Jensen og 1 paa Ployen).
 Af Gørlev 245 Vælgere stemte 56 (25 paa S. Jensen og 31 paa Ployen).
 Af Finderup 242 Vælgere stemte 78 (60 paa S. Jensen og 18 paa Ployen).
 Af Tersløse-Skelbjerg 226 Vælgere stemte 62 (50 paa S. Jensen og 12 paa Ployen).
 Af Rerslev-R. Vedby 274 Vælgere stemte 119 (19 paa S. Jensen og 100 paa Ployen).
 Af Sæby-Hallenslev 318 Vælgere stemte 68 (19 paa S. Jensen og 49 paa Ployen).
 Af Gørlev-Bakkendrup 171 Vælgere stemte 61 (40 paa S. Jensen og 21 paa Ployen).
 Af Helsinge-Drøsselbjerg 304 Vælgere stemte 57 (26 paa S. Jensen og 31 paa Ployen).
 Af Svallerup 152 Vælgere stemte 31 (25 paa S. Jensen og 6 paa Ployen).
 Af St. og L. Fuglede 145 Vælgere stemte 16 (13 paa S. Jensen og 3 paa Ployen).

Af 2599 Vælgere i hele Valgkredsen stemte saaledes kun 676 (384 paa S. Jensen og 292 paa Ployen).

Smed Søren Jensen fra Rude var af Middelhøjde, men meget svær, han havde mørkt, stridt Haar, et meget fyldigt Ansigt og noget dunkle Øjne. »Han har en dyb Stemme«, staar der i et Skrift fra hans Rigsdagsaar¹⁴) — »taler sjældent i Tinget, men er, naar det sker, ikke fri for en humoristisk Foredrags-

¹⁴) »Skizzer af Folketingets Medlemmer 1863«.

maade. Derimod tager han mere Del i de private Møder. Han er i alle Tilfælde »Bondevenerne« (det daværende Venstre) en tro Mand. Og han er den, der stærkest og ivrigst tager til Orde imod, at man ikke frit og aabent vedkender sig »Bondevenerpartiet, dets Mænd og dets Formaal.«

I en velkendt Rigsdagsmandsvis, trykt første Gang i Kalundborg 1859, lader Forfatteren¹⁵⁾, der var nationalliberal, en af de mindre dygtige Bønder paa Rigsdagen fortælle, hvordan det gik til, da Rigsdagsmændene var til Middag hos Kongen. Visen er humoristisk og giver Hip til alle Sider, men er dog mest anlagt paa at gøre Nar ad Bønderne og »Bondevenerne«. Og selvfølgelig fik Smed Søren Jensen ogsaa sin Omgang. Visen var lang; kun to Vers skal anføres her:

Jeg har været til Middagsmad
 oppe hos Kongen paa Slottet;
 der sad Grever og Bønder paa Rad,
 mens vi med Maden os gotted.
 Tjenere skænkte, mens vi sad
 og kunde drikke, saameget vi gad.
 Ja, jeg har været til Middagsmad
 hos Kongen i Dag.

Kors dog for al den Mad, der gik med,
 der blev vist ædt et Par Stude.
 Ingen dog aad som den Satans Smed
 Søren Jensen fra Rude.
 Og saa min trofaste Ven Gomard,¹⁶⁾
 Jøsses Navn, sikke Bidder han ta'er!
 Ja, jeg har været til Middagsmad
 hos Kongen i Dag.

Søren Jensen var ellers ikke ømskindet, men han følte sig dog lidt fornærmet over det drastiske Ud-

¹⁵⁾ Johannes Helms.

¹⁶⁾ Gomard var Bogbinder i Nyborg og valgt der som »Bondevener« i Aarene 1852—61.

tryk, der var brugt om ham i Visen. Dette Udtryk er han næsten ogsaa blevet landskendt ved. Han maatte tidt høre for det, men han kunde ogsaa, og tidt paa en grovkornet Maade, svare igen. Der er blevet sagt, at naar han talte, arbejdede han med hele Kroppen. Han var 42 Aar gl., da han 1858 blev valgt i Ruds Vedby. Han havde ikke faaet ret megen Udvikling, men han var ærlig og trofast overfor de Idealer, han havde faaet Øje for; hans Synskreds var snæver, og sin gamle Modkandidat Grundtvig syntes han at være uden videre Forstaaelse af. De Sager paa Rigsdagen, som Søren Jensen mest gik op i — de 6 Aar, han repræsenterede R. Vedby Kredsen — var Fæstespørgsmaalet, Bøndernes Forhold til Præster, Herremænd og Embedsstanden i det hele taget, og saa de kommunale Sager. Den 20. Oktbr. 1858 sagde han i en Tale ved Fæstelovens 1. Behandling:

..... Jeg skal oplyse, hvordan det ser ud i vore Dage paa det Gods, jeg er fra. Man tager Jord fra Fæstegaardene og lægger den ud til Skov og siger: det har vi Lov til for at opelsket Skovdriften. Man tager ogsaa Jord fra Fæstegaarde og lægger det til de store Avls- og Forpagtergaarde og siger: det er med Fæsternes Samtykke. Men jeg véd, at de er truede til at give dette Samtykke, idet man, naar det er en Enke eller gammel Mand, der kunde ønske, at Gaarden dog skulde gaa over paa et af deres Børn, siger til dem: Dersom I ikke siger Ja til, at vi tager Jorden, skal aldrig nogen af eders Børn faa noget paa hele Godset. Jeg kender et Sted, hvor der er taget 50—60 Tdr. Land, saa at der kun er blevet 17 Tdr. Land tilbage, og derefter har man lejet Fæsteren den Jord, man har frataget ham, for 10 Rigsdaler aarlig af hver Td. Land. .... Dette tror jeg tydeligt viser, at det ikke er Bondestanden, der forbitrer Godsejerne, men omvendt.

Følgerne af, at vi Bondevenner saalænge har arbejdet for at faa en Fæstelov, er disse, at der er en saadan Forbitrelse mod Bondevennerne hos Godsejerne, at saasnart Een er Medlem af Selskabet, bliver han ganske udelukket fra at faa Fæste, ja det gaar saa vidt, at naar der er Spørgsmaal om, hvorvidt den eller den kan faa det eller det Sted, saa

sendes der Sedler omkring, hvori der forespørges, om det er en af disse Bondevenner, om han har arbejdet for denne Fæstelov o. s. v.

Det er nu netop disse Bondevenner, der har indset, at de manglede meget i Oplysning, og da de nødigt vil have, at deres Børn ogsaa skulde mangle Oplysning, har de sendt dem til Bondehøjskoler for at blive oplærte; men det koster ikke saa lidt. Det er Bondevennerne, som overalt har været med, hvor Borgerpligten har krævet det; de har passet deres Gerning og frivilligt ofret Gaver til nyttige Øjemed. Derimod er der andre Bønder, som tro, at vi kun leve af Godsejerens Naade og Barmhertighed; de sætter ikke noget paa deres Børn, de putter deres Penge i Lommen, de giver ingen frivillige Gaver, de rejser ingen Steder hen, hvor deres Borgerligt kunne kalde dem; de har Penge, og naar en Gaard eller et Hus er blevet fæsteledigt, kunde de overbyde disse fattige Frihedsvener, som ingen Penge har, som har sat deres Penge til. Men skal Oplysningen nu trænges saadan tilbage, skal Godsejerne kunne faa saadanne Fæstere, som hverken har Lyst til eller vil give en Skilling ud for at lære noget, og hvis Børn intet kender, fordi der ej er sat noget paa dem, og skal de andre trænges til Side — da ser det sandelig sort ud, og dette maa igen være Beviset for, at Almenvellet kræver en ny Fæstelov.¹⁷⁾

Den 26. Oktober samme Aar sagde S. Jensen ved Forslaget om Oprettelse af et Kirkeraad:

..... Jeg er bange for, at dette Forslag, hvis det bliver til Lov, kunde tjene til at lave Paver, og saa vilde vi jo være meget værre farne end nu.

Og den 17. November, da der forhandlede om Menighedens Valg af Præster, holdt S. Jensen en længere Tale, hvor han dels ved at læse Præsterne Teksten og dels ved sine Fortællelser fremkaldte den ene Lattersalve efter den anden. Han kom saaledes til at sige, at »med Hensyn til Besættelser af Præstembeder burde der tages Hensyn til, at man f. Eks. ikke fik en jydsk Præst i en dansk Menighed. (Latter!) Ja, jeg fortalte mig, jeg mente i en sjællandsk Menighed, thi jeg ved jo nok, at Jylland er dansk. Det er dog virkelig ikke saa godt for en Sjællænder at forstaa, hvad en jydsk Præst siger — —«¹⁸⁾. I

¹⁸⁾ Citeret efter »Rigsdagstidende«.

¹⁷⁾ Efter »Rigsdagstidende«.

øvrigt kom Søren Jensen til i denne sin Tale at sige adskillige rammende Ord om Forholdene mellem Præst og Menighed, som det mange Steder var i de Dage. »Jeg tror«, sagde han, »at naar Menigheden faar Ret til at indsætte Præsterne, saa ville disse gøre sig Umage for at tale saaledes, at Menigheden kan forstaa dem, thi naar de ikke kunne forstaa dem, ville de heller ikke give dem deres Stemme.«

Sidste Gang, Søren Jensen talte i Folketinget, var den 29. Januar 1864, da et Lovforslag om Ret til fripræstelig Virksomhed indenfor Folkekirken var til 1ste Behandling. Han forløb sig da ved at anke over, at Præsterne blev kaldt Sjælesørgere, de virkede mere som Aagerkarle, sagde han. Formanden paatalte dette grove Udtryk. I øvrigt sagde Søren Jensen i sin Tale:

.....Jeg trænger ikke til at udtræde af den evangelisk-lutherske Kirke, saa jeg behøver ikke at løse Sognebaand (!), for jeg tager det gode, som jeg hører Præsten udtale, og som han kan forhandle med mig, men hvad jeg ikke finder rigtigt, det gør jeg efter min egen Vilje, og mange Gange gør jeg det stik modsatte af, hvad Præsten siger. Men jeg skal stemme for Forslaget, som det ligger for i alle Paragraffer, fordi jeg gerne vil have, at alle og enhver faar den Frihed i aandelig Henseende, som han ønsker, og den tror jeg, at Præsterne alligevel er nødt til at lade alle have.«¹⁹⁾

Imidlertid havde der i R. Vedby Kredsen vist sig nogen Utilfredshed med Rigsdagsmanden. Og sidst i Februar Maaned 1864 skrev en af de Nationalliberales bedste Mænd i Valgkredsen, Godsejer Hvidt, Frihedslund, nedenstaaende Brev²⁰⁾ til Bondevennepartiets store Fører J. A. Hansen:

Frihedslund, den 26. Februar 1864.

I Anledning af det nær forestaaende Valg til Rigsraaets Folketing tillader jeg mig, rigtignok kun i eget Navn

¹⁹⁾ Efter »Rigsdagstidende«.

²⁰⁾ J. A. Hansens »Efterladte Papirer«.

og uden Konference med andre Vælgere, at henvende mig til Dem med den Opfordring, at De og Deres Parti ved dette Valg vil her i Kredsen (Holbæk A. 3.) stille en anden Kandidat end den hidtilværende Folketingsmand, Søren Jensen.

I vor Valgkreds kan Deres Parti efter min Formening, som jo ogsaa bestyrkes ved de tidligere Valgs Udfald, sætte sin Kandidat igennem. Jeg har heller ikke hørt nogen Modkandidat nævne denne Gang. Skulde der dog ikke nu for Tiden, da de forskellige liberale Partier vist bør forene sig for at hævde Landets Frihed og Selvstændighed, være Anledning for Dem til ogsaa i vor Kreds at foreslaa en Kandidat til Rigsraadets Folketing, som vi alle kunne give vor Stemme.

Til at samle Stemmerne for Mænd, der er enige i disse Tidens Hovedspørgsmaal, vil imidlertid Hr. S. Jensen ikke være i Stand. Jeg ved endelig med Vished, at mange Mænd af Deres Parti, der ved de foregaaende Folketingsvalg har givet ham deres Stemmer, kun har gjort det med Uvilje. Grunden derfor behøver jeg næppe at nævne Dem.

Der maa jo da ogsaa være Forskel paa de Kvalifikationer, som Deres Parti forlanger for dets Kandidater, hvad enten det er til Rigsdagen, hvor de indre Spørgsmaal, der væsentligst interesserer Partiet, kommer frem, eller til Rigsraadet, hvor de store politiske Spørgsmaal kommer til Forhandling, og hvori Rigsdagen dog ikke kan gaa op, uden at den selv meddeler sit Samtykke dertil.

Stil som Kandidat her i Kredsen en frisindet og udviklet Mand, hvad enten han er af Bondestanden eller anden Stand, kun ikke Hr. S. Jensen, jeg skal da baade virke og stemme for ham, naar jeg tror nogensinde at kunne det med frelst Samvittighed.

V. Hvidt.

Sagen var, den 5. Marts 1864 skulde der første Gang vælges Folketingsmænd til det ny Rigsraad, efter Novemberforfatningen af 18. November 1863, og disse ny Folketingsmænd skulde akkurat vælges i de samme Valgkredse og af de samme Vælgere som Rigsdagens Folketing af 1849. Det var altsaa ikke et Folketingsvalg til Rigsdagen, der stod for Døren. Men i de fleste Valgkredse stillede Rigsdagens Folketingsmænd sig for ogsaa at blive valgt som Folketingsmænd til Rigsraadet; idet man gik ud fra, at begge Bestillinger kunde passes af en og samme Mand, da Rigsraadets og Rigsdagens Møder ikke holdtes samtidig. Denne Dobbeltpost som Folke-

tingsmand tænkte Søren Jensen ogsaa paa at faa. Men nu var der blevet Røre i Ruds Vedby Kredsens. Søren Jensen, der i 1858 tog Valgkredsen med 92 Stemmer mere end Modkandidaten fik, var ved det ordinære Valg, 3 Aar senere, den 14. Juni 1861 blevet genvalgt med 493 St., medens hans Modkandidat, Gaardejer Anders Jensen fra Taagerup opnaaede 265 Stemmer. Den skriftlige Afstemning viste den Dag følgende Fordeling af Stemmerne i de enkelte Kommuner. Interessant er det at sammenligne Stemmeafgivningen med Vælgertallet i de forskellige Kommuner.

	Antal Vælgere.	S. Jensen.	A. Jensen.
Stenlille Sogn	168	37	6
Nidløse	106	1	28
Tersløse-Skellebj.	275	57	23
Rerslev-R. Vedby	276	26	125
Ørslev-Solbjerg	148	79	3
Havrebjerg	88	8	8
Gjerslev	247	23	10
Finderup	236	73	2
Sæby-Hallenslev	306	34	28
Gørlev-Bakkendr.	108	38	10
Helsing-Drøsselbj.	312	29	15
Svallerup	156	62	4
St. og L. Fuglede	151	26	3
	2577	493	265

Meget forandrede sig for det danske Folk imellem de to Folketingsvalg i 1861 og 1864, og det saavel udadtil som indadtil. I 1863 kom Forviklingerne i Anledning af Novemberforfatningens Vedtagelse i Rigsraadet, Kongens Sygdom og paafølgende Død. Det laa ikke for Søren Jensen paa Vælgermøderne at give en Oversigt over den udenrigspolitiske Situation, det indrepolitiske var han bedre hjemme i. Nu havde han til den 17. November 1863 — 2 Dage efter Frederik VII's Død — indbudt sine Vælgere til et Møde i Ruds Vedby Kro, og netop den samme Formiddag

fik de fleste der paa Egnen først Meddelelse om, at Kong Frederik VII var død. Derfor fik dette Vælgermøde en egen Stemning over sig, og dette blev Anledningen til, at Søren Jensen faldt ved Valget den 5. Marts. Om Formiddagen den 17. November gik der ude paa Kulby Mark en ung Karl og pløjede. Han hed L a r s D i n e s e n og var lige Dagen i Forvejen fyldt 25 Aar. Nu kom hans Søster grædende ud fra Fødegaarden og fortalte Lars, at Kongen var død. »Er det noget slemt?« fjede hun til. Lars Dinesen svarede: »Ja, det kan det let blive.« Han spændte straks fra og tog med hende hjem. Hen paa Eftermiddagen gik han med sin Moders Tillaelse — hun var Enke og stod selv for Gaarden — ind til Ruds Vedby for at overvære Søren Jensens Møde. Og om hvordan dette Møde forløb, har Lars Dinesen selv fortalt følgende:

»Beretningen om Kongens Død havde hurtig bredt sig, og der var derfor ret mange Folk, ca. 200, til Møde. Søren Jensen holdt nu her en Tale, som ganske oprørte mit Sind. Den var baade historisk og politisk set urigtig og ganske meningsløs fra Ende til anden. (Søren Jensen og jeg blev dog senere meget gode Venner. Han var en baade fra Hjerets og Karakterens Side brav Mand.) Jeg havde aldrig talt i en Forsamling før, havde i det hele kun sjældent overværet en politisk Forhandling. Men jeg følte, at jeg umuligt kunde tie til det, han havde sagt. Jeg maatte tage Ordet. Og jeg talte da imod paa en saadan Maade, at jeg vandt Forsamlingen for mig. De blandt mine Venner fra Egnen, der siden vilde sige noget rigtig godt om mig, betegnede min Tale her som det bedste, de havde hørt af mig. Dette lader jeg nu staa ved sit Værd; men nok er det, efter Mødets Afslutning blev en stor Del af Forsamlingen tilbage hos den fortræffelige Kromand Sørensen, hvor vi tilbragte en yderst interessant og opløftende Aften, alt under Beherskelse af Øjeblikkets store Begivenhed: Kongens Død.«

Næste Morgen tog Lars Dinesen igen ud at pløje, uden — som han selv siger — at tænke paa,

hvad Følgerne af dette Møde skulde blive for ham selv.

Saa gik Tiden til hen efter Nytaar. Krigen brød ud. Rigsraadsvalgene blev udskrevet, og et nyt Møde blev indvarslet, hvor Kandidatspørgsmaalet skulde afgøres. Ogsaa det skulde holdes i Ruds Vedby.

At J. A. Hansen holdt paa Søren Jensen var givet. Godsejer Hvidts Brev fik derfor ikke nogen Følger. Men nu var det, at Ruds Vedby Kredsens Bønder selv handlede og løste Kandidatspørgsmaalet.

En Dag, inden det ny Møde i Ruds Vedby, kom 4 Gaardmænd kørende ud til Lars Dinesens Fødegård paa Kulby Mark. Det var Hans Pedersen fra Gørlev, Hans Kristiansen fra Vinde Helsingø og saa Niels Kristensen og Henrik Hansen fra Kulby. De havde alle været med ved Mødet den 17. November og hørt Lars Dinesen, var derefter truffet sammen en Torvedag i Slagelse og var ved den Lejlighed bleven enige om, at de vilde forsøge at faa L. Dinesen frem som Valgkandidat. »Ved deres Ankomst til min Moders Gaard« — beretter Lars Dinesen — »saa jeg dem komme, og der opstod nok en Ahnelse hos mig om, hvad de havde paa Sinde. De sagde imidlertid ikke noget til mig. Jeg modtog dem, som man altid plejede i de Tider, med først i Forening med dem at spænde fra, anbringe Hestene i Stalden, se lidt paa vor Besætning og derefter bede dem indenfor. Min Moder, der var en meget gæstfri Kone, havde allerede truffet sine Forberedelser. De blev budt op i Mellemstuen, og her benyttede de saa et Øjeblik, hvor jeg havde fjernet mig, til med Niels Kristensen som Ordfører at spørge Moder, om de maatte faa mig til deres Rigsdagsmand. Min Moder havde svaret: »Ja, det maa jo nærmest komme an

paa ham selv. I ved jo, at Kristen, min anden Søn, er i Krigen, og jeg kan jo ikke godt undvære Lars. Jeg maa i alt Fald forlange af ham, at han kommer hjem saa tidt som muligt for at se efter, hvordan alting gaar.«

Da jeg kom til Stede, vendte N. Kristensen sig saa til mig og sagde, at de halvvejs havde faaet min Moders Tilladelse til, at jeg blev Rigsdagsmand. Og i Kraft af den gamle Sandhed, at den er let at lokke, som gerne vil hoppe, tror jeg nok, at jeg svarede omtrent som saa: »Ja, naar Moder tillader det, tror jeg ikke godt, jeg kan sige nej.« Dermed var Sagen saa afgjort. Vore Gæster fik det Traktement, Moder havde tiltænkt dem: en Bid Brød med Snaps og Øl og oven paa en god Kop Kaffe. Og imens blev saa Situationen yderligere drøftet, og det blev aftalt, at vi alle skulde være til Stede ved det bebudede Prøvevalg i Ruds Vedby.

Ved dette Møde optraadte Hans Kristiansen som Ordfører, idet han foreslog mig som Kredsens Kandidat. Ved en derpaa følgende Afstemning stemte alle for min Kandidatur paa nær 16 Mand, der stemte paa Søren Jensen.«

Saa kom Valgdagen den 5. Marts 1864. I Ruds Vedby havde 3 Kandidater meldt sig, nemlig: Smed Søren Jensen, Rude, Proprietær Fr. Jørgensen, Sandlynggaard, og Gaardbestyrer Lars Dinesen, Kulby. — Smed Søren Jensen boede under Valgkampen hos Gaardmand Peder Kristensen i Ørslev. De Ørslev Bønder holdt endnu fast paa Smeden. Her var han i Vennevold. Da en anden af Ørslev Gaardmænd, unge Christen Christensen, om Morgenen, den 5. Marts, kom ind til Peder Kristensen for at hilse

»God Morgen« paa Søren Jensen, sagde han lidt mistrøstigt til denne:

»Det gaar galt denne Gang. Du bliver ikke valgt.«

»Aa jo, det gaar vel«, sagde Smeden. »Saadan et ungt Menneske som Lars Dinesen kan ikke slaa en prøvet Mand.«²¹⁾

Saa kørte de til Ruds Vedby, hvor unge Christen Christensens Ahnelse om Søren Jensens Fald gik i Opfyldelse. Hen paa Eftermiddagen kom Resultatet af den skriftlige Afstemning, hvor

Lars Dinesen	havde faaet	437	Stemmer
Søren Jensen	— —	219	—
og Fr. Jørgensen	— —	102	—

Lars Dinesen var altsaa valgt som Rigsraadets Folketingsmand for Holbæk A. 3. Søren Jensen beholdt endnu sit Folketingsmandat i Rigsdagen til hen i Juni 1864, da det ordinære Valg skulde foregaa. Men saa var det ogsaa forbi. Han vilde ikke udsætte sig for 2den Gang at falde for Lars Dinesen. Nu overlod han denne Valpladsen. »Den unge Mand« havde alligevel sejret over »den prøvede Mand«. Søren Jensen, Rude, kom ikke oftere ind som Medlem af Rigsdagen. Han stillede sig dog 1866 i Skelskør imod Grev Holstejn-Holstejnborg, da Valget gjaldt for eller imod Junigrundloven. Søren Jensen holdt paa den gamle Grundlov, men blev ikke valgt. Nu havde han ogsaa sin gamle Fører, J. A. Hansen, til Modstander, da J. A. Hansen støttede Grevens Valg. En Tilhører, der overværede et Møde i Dalmose Kro,

---

²¹⁾ Meddelt mig af fhv. Sognefoged Lars Pedersen, Herslev, (født i Ørslev 1834, død 1923). J. P.J.

hvor J. A. Hansen og Søren Jensen førte Ordet, siger²²⁾ :

»Jeg syntes bedre om Smed Søren Jensen fra Rude end om J. A. Hansen. Endskønt Smeden jo ikke nær kunde hamle op med Skomageren som Taler, saa var der alligevel noget vist djærvt og aabent i hans Maade at være paa, som tiltalte mig. Med store Armbevægelser slog han Sætningen fast for den lyttende Skare; hvad Talen manglede i Form, blev erstattet ved den Styrke, hvormed Ordene sloges fast. Det var hans Hjerte, der drev ham, sagde han, og saa slog han et kraftigt Slag efter det Sted, hvor Hjertet sad, men kom til at støde til Sidemanden med Armen, saa Slaget ramte paa Maven.

»Hej, Smed! der ramte Du sku forkert. Hjertet sidder datte i Maven«, var der straks en af hans politiske Modstandere i Forsamlingen, som raabte op til ham, og der lød en skraldende Latter fra Højremændene.

Men Smeden tabte ikke Traaden eller lod sig forbløffe. Med et bredt Smil og en Haandbevægelse svarede han ud imod Publikum:

»Ja, I hørte jo nok, hvad Jens Pæsen sagde, og det maa være rigtig, naar den Mand siger det, for han ved god Besked med, hvor Hjertet sidder; han rammer vist ikke fejl.«

Da tog Latteren ny Fart og Retning, thi alle forstod straks Finten. Vedkommende Mand, en ivrig Forkæmper for den ny Grundlov, var nemlig almindelig kendt som Egnens værste Udhaler og Skørtejæger. Han kom ikke den Dag med flere Bemærkninger til Søren Jensen.«

²²⁾ Johannes Vedel: »Fra mine Minders Verden«. I. Side 139—40.

I 1872 talte Søren Jensen ved Afsløringen af en Mindestøtte i Holstejnborg Have, der var rejst for den i sin Tid bekendte Greve F. A. Holstejn. Søren Jensen døde 1899 og blev 83 Aar gl.

IV. Lars Dinesen.

Ved Folketingsvalget til Rigsdagen den 7. Juni 1864 valgtes Lars Dinesen for anden Gang i Ruds Vedby Kredsen. Denne Gang ved Kaaring og uden Modkandidat. Nu havde den unge 25-aarige Gaardbestyrer Sæde i to Folketing — Rigsraadets saa vel som Rigsdagens. Og han skulde snart vise, at han magtede sine Hverv og havde rige Udviklingsmuligheder. En gammel erfaren Politiker sagde ved Efterretningen om Lars Dinesens Død i 1915, at der kun havde været faa paa Rigsdagen, som kunde maale sig med Lars Dinesen i Retning af at være arbejdsdygtig Politiker. Som Nr. 1 vilde han nævne C. Berg, som Nr. 2 J. C. Christensen og som Nr. 3 Lars Dinesen.

Lars Dinesen var født i Kulby, Finderup Sogn, den 16. November 1838. Som Søn af en Fæstebonde, der var politisk interesseret, lærte han i sit gode Hjem tidlig at være arbejdsom, nøjsom og sparsommelig. Som et Ord til nyttig Efterlevelse, ogsaa i økonomisk Henseende, fremhævede Lars Dinesen tidt det gamle: »M a n s k a l k r y b e, t i l m a n l æ r e r a t g a a.« Faderen havde været Stiller for Gleerup. Og tidlig fik Sønnen sin Interesse vakt for det politiske. Han var lærenem, havde en vældig Lyst til at læse, men maatte slide haardt i det Dagen igennem, fraregnet den Tid han gik i Tjørnelunde Skole. Og morsomt var det at høre ham fortælle om sine Oplevelser hjemme. »Den

Nøjsomhed og Sparsommelighed, ja den Omsorg for andre Mennesker, der prægede de Tider, kendes jo ikke nu«, sagde han engang. »Min Fader gav den Udtryk, naar han sagde til os: »I maa aldrig lade en Smule paa et Bord eller en Naal paa et Gulv eller et Søm paa en Vej blive liggende.« Han sigtede derved baade til, at intet, selv det mindste, maatte spildes, og til, at Naalen ikke skulde blive traadt op i et Menneskes Fod eller Sømmet i Hestens. Min Moder gav sine Tanker om Nøjsomhed Udtryk, naar jeg klagede over, at min Stumptrøje var gammel, og hun saa sagde: »Det gør ikke noget, at Du kun har en gammel Trøje, min Dreng, naar Du bare har en ren Skjorte.«

19 Aar gl. maatte Lars Dinesen efter Faderens Død som ældste Søn overtage Styret paa Gaarden for Moderen. Han fik dog Tid til en Vinter, da han var 21 Aar gl., at komme paa Grundtvigs Højskole, hvor han særlig modtog stærke Indtryk af folkelig og national Vækkelse.

Da Lars Dinesen kom ind paa Rigsdagen, indmeldte han sig i »det nationale Venstre«, eller som det ogsaa undertiden blev kaldt for: »det grundtvigske Venstre«. Her var Høgsbro, Termansen, P. E. Olesen, Krabbe og senere C. Berg Medlemmer. Det var ikke J. A. Hansens Folk; men i mange, baade folkelige og politiske, Spørgsmaal stod de sammen. Lars Dinesen talte de første Aar meget sjældent i Tinget. Han stemte i November 1864 mod Fredslutningen, da denne var til Behandling i Rigsraadets Folketing. Han holdt paa Junigrundloven, talte og stemte imod det reviderede Grundlovsforslag 1865—66 og blev tilligemed C. Berg valgt ind i Finansudvalget. Han var ogsaa Medlem af den Kommission, der blev ned-

sat for at foreslaa en Nyordning af Sorø Akademis rige Midler. Og i denne Kommission foreslog L. Dinesen sammen med Sofus Høgsbro at anvende Akademiets Midler til Udvikling af Folkehøjskolesagen, medens Flertallet holdt paa Eksamensskolen. Det nationale Venstre kom til at bestaa af en Snes Medlemmer; men Lars Dinesen var den yngste af dem alle. Virksom var han og flittig som en Bi. Hans Valgkreds havde al Grund til at være stolt af sin unge Repræsentant, og rundt om i Landet sad der Folk, som saa i Lars Dinesen en opgaaende Sol, en vordende Fører. Interessant er det fra de Dage at læse i det svenske »A f t o n b l a d e t« en Artikel af den danske Højskoleforstander Nørregaard fra Testrup, hvor Termansen og L. Dinesen omtales som »vor Rigsdags to bedste Bønder«, to, der gjorde den danske Højskole Ære. »Dinesen« — stod der i Artiklen — »har i væsentlig Grad ene faaet sin Uddannelse ved Grundtvigs Højskole, medens Termansen er bleven paavirket af den i disse Skoler herskende aandelige Retning.« Som noget, der er almindelig kendt paa Ruds Vedbyegnen, kan ogsaa nævnes, at Lars Dinesen i Aarene 1865—66 hjalp til, at Vallekilde og Høng Højskoler blev oprettet.

Lars Dinesen var den første »indfødte« Repræsentant, som Ruds Vedby Kredsens havde paa Rigsdagen. Og i de første 6 Aar, han sad her, kæmpede han ildfuldt for Venstres Ideer. Sammen med C. Berg stillede han i 1867 ved Landkommunallovens Behandling Forslag om, at den almindelige Vælgerklasse skulde vælge den større Halvdel af Sogneraadet i Stedet for som det v a r o g b l e v : den mindre. Og paa dette som paa andre Omraader var han i disse Aar i fuld Overensstemmelse med Flertallet af

sine Vælgere. Oktoberforeningen og dens Høvding, J. A. Hansen, havde han adskillige Kampe og Sammenstød med. Ved et af Oktoberforeningens Møder i Høng Kro den 24. Maj 1868, hvor Baron Zytphen-Adeler, J. A. Hansen og C. Alberti var de egentlige Ordførere, havde den førstnævnte oplyst, hvor jammerlig lille Tilslutningen hidtil havde været til Oktoberforeningen, der skulde forene »de store og smaa Bønder«, idet kun 63 Godsejere og henved 1800 Gaardmænd havde meldt sig ind i Foreningen. J. A. Hansen og Alberti gik alligevel stærkt angrebsvis til værks overfor dem, der ikke vilde slutte sig til Oktoberforeningen, og der blev især fra de to Taleres Side rettet stærke Angreb mod Nordisk Samfund, Grundtvigianerne og Embedsmandspartiet. Dette gjorde, at et nyt stort Møde blev afholdt som en Grundlovsfest i Løve Kro den 7. Juni, hvor Lars Dinesens Venner var Indbydere, og hvor J. A. Hansen ogsaa var indbudt, men udeblev. Her holdt Lars Dinesen en stor Tale for den gamle Junigrundlov, med Haabet om, at hvad vi her havde tabt i 1866, maatte vindes tilbage igen. Og i Tilslutning til Lars Dinesen talte B. Christensen, Høgsbro, P. E. Olsen, Tang o. fl.

Lars Dinesen er ofte blevet sammenlignet med den sønderjydske Bonde Lavrids Skau, og der er heller ikke saa faa Lighedspunkter mellem de to begavede Bøndersønner. Unge og veltalende var de begge, da de første Gang traadte offentlig frem. Og med Hensyn til deres øvrige Evner og deres personlige Karakter vil der ogsaa fra deres unge Dage kunne paapeges Ligheder. Der er dem, der har villet mene, at Lars Dinesen var den sjællandske Bondestands Kronskud i det 19. Aarhundrede — vel at

mærke, naar der kun ses hen til medfødt Begavelse, Takt og Evne til at sætte sig i Forbindelse med de mest forskellige Samfundsklasser. Det var kun Skade, at den løfterige Vaartid, som L. Dinesens Ungdomstid og første Manddomstid var, ikke blev efterfulgt af en tilsvarende Sommer og Høsttid for det Folk og den Valgkreds, der fra først af havde kaaret ham til sin Repræsentant i Folketinget.

Omtrent ved Aar 1870 begyndte Lars Dinesen nemlig at tage Særstilling indenfor sit Parti. Paa Finansloven var Militærspørgsmaalene gerne hans Kæphest, noget, der ogsaa hentydes til i en af »Rigsdagsviserne« fra de Aar. Vel kunde han endnu som i det berømte Møde i Ruds Vedby den 26. Juli 1869 og ved det paafølgende Valg den 22. September samme Aar tage en alvorlig Tørn for sit Partis Idealer, og med en Kraft og Styrke, der var anerkendelsesværdig, ene Mand tage Kampen op mod Oktoberforeningens Mænd, der gerne vilde have tilrevet sig Ruds Vedby Kredsen. Lars Dinesen vandt en stolt Sejr endnu ved dette Valg (ved de to Valg i 1866 var han begge Gange valgt ved Kaaring), idet han valgtes med 888 Stemmer mod 353, der faldt paa Oktobermanden, Gaardejer, Smed Frantz Nielsen fra Stenlille. Lars Dinesen var ligeledes med til i Juni 1870 at oprette »Det forenede Venstre«, hvorved de 3 smaa Venstrepartier: J. A. Hansens, Geert Winthers og det nationale Venstre gik op i en højere Enhed. Under det Program, som det nye Parti udstedte hen paa Somren, findes ogsaa Lars Dinesens Navn.

Men den 17. Marts 1871 blev Lars Dinesen i et Partimøde sat ud af »Det forenede Venstre«. Denne Begivenhed vakte en voldsom Opsigt. L. Dinesen

var blevet udstemt af Partiet med over $\frac{2}{3}$ af samtlige Medlemmers Stemmer, efter at det havde vist sig, at Partiet ellers vilde opløse sig.

Sofus Høgsbro har i et Skrift²³⁾, der først blev offentliggjort efter hans Død (1902), fortalt, hvorledes to af Grundtvigs Venner en Gang havde sagt til Grundtvig, at i det forenede Venstre var det forbudt Medlemmerne at have nogen anden Mening end Flertallets, og at dette var Grunden til, at Lars Dinesen var blevet udelukket. Høgsbro oplyste da overfor Grundtvig, at dette saa langt fra var rigtig; det stod nemlig enhver i Partiet frit for at stemme efter sin Overbevisning, om den endog afveg nok saa meget fra Flertallets, naar vedkommende blot forud sagde Partiet sin Mening. Men Lars Dinesen havde faaet saa megen Uvillie imod sig i Partiet ved sine Forbindelser med Højre og ved sine fortrolige Meddelelser til dette Parti, saa endogsaa en Mand som den meget rolige Jens Jørgensen fra Bjerregaard havde sagt i Partiet, at enten maatte han eller Lars Dinesen ud af »Det forenede Venstre«. »Ja, tænkte jeg det ikke nok«, svarede Grundtvig.

Efter at Dinesen saaledes for Utroskab mod sit Parti var blevet sat udenfor, kan man forstaa, at der næste Valgdag, den 20. September 1872, maatte blive Kamp i Ruds Vedby. Thi Lars Dinesen stillede sig paany, og mange af hans gamle Vælgere holdt fremdeles fast ved ham; medens andre paa ingen Maade vilde støtte hans Valg. Her var det igen de Ørslev-Solbjerg Bønder, der førte an. Fra det forenede Venstres Side opstilledes Gaardejer Niels Larsen fra Ørslev, og en hidsig Valgkamp begyndte.

---

²³⁾ »Mit Forhold til Grundtvig, Tscherning og Monrad«.

Men Dinesen valgtes med 1102 Stemmer, medens Niels Larsen opnaaede 638. (I Ørslev-Solbjerg Kommune faldt der 116 Stemmer paa Niels Larsen, men kun 2 paa Lars Dinesen).

Næste Aar var der igen Folketingsvalg. Ministeriet Holstejn havde nemlig opløst Folketinget, da det forenede Venstre, som nu havde Flertallet, i Oktober nægtede Finanslovens Overgang til 2den Behandling. De ny Folketingsvalg fandt Sted den 14. November 1873. En voldsom Valgkamp begyndte i Ruds Vedby Kredsen. Lars Dinesen havde nu aldeles vendt sig imod sit gamle Parti og fik Hjælp og Støtte fra sine gamle Modstandere (Højre). Først og fremmest var han imod Venstres Nægtelse af Finansloven. Og Junigrundlovens Generhvervelse talte han ikke mere om. Tre unge politiske Fynboer: Kl. Berntsen, Anders Tange og Hans Madsen kom over til Vestsjælland for at slaa et Slag for det forenede Venstre i Skelskør-, Slagelse- og Ruds Vedby-Kredsen. Kunde to sidstnævnte, A. Tange og H. Madsen, naaede at komme til et Møde i Høng Kro den 1. November, hvor Hovedslaget denne Gang kom til at staa i denne Valgkreds. Her meddelte Lars Dinesen straks, da han havde faaet Ordet, at han ikke vilde stille sig til Valg i Ruds Vedby den 14. November. (Glædesudbrud fra Forsamlingen). »Ja, denne Meddelelse er til Glæde for mange, men til Skuffelse for andre!« svarede Lars Dinesen. Han havde søgt og fundet sig en formentlig sikrere Kreds i Hillerød. Iøvrigt blev han for det sidste Aars Politik stærkt imødegaaet af Anders Tange, H. Madsen og flere af Ruds Vedby Kredsens Vælgere. Da Mødet var forbi, saa man L.

Dinesen med Tasken over Ryggen ene Mand marchere hen ad Vejen bort fra Høng.

Men hvem skulde nu være Lars Dinesens Afløser i Holbæk A. 3. Valgkreds? To Mænd, der begge hørte til det forenede Venstre: B m d. N. P. Larsen fra Solbjerg og Forpagter P. Sørensen fra Torpe ved Ringsted, havde tilbudt sig. Den første blev hyldet og godkendt som Valgkandidat paa Mødet i Høng den 1. November. Men ved et nyt Vælgermøde — i Slagelse — den 11. November, trak N. P. Larsen sig tilbage til Fordel for G m d. Niels Larsen, Ørslev, der saaledes blev det samlede Venstres Kandidat i R. Vedby Kredsen. Imod Niels Larsen opstillede Højre Apoteker S. Mallings fra Sæby.

Den 14. November valgtes N. Larsen, Ørslev, med 963 Stemmer. Apoteker S. Mallings opnaaede 225.

Siden 1868 havde Lars Dinesen ikke været ved Landbruget. Da var han rejst fra Kulby. Den 14. November 1873 valgtes han i Hillerød ved Kaaring, efter at han i Forvejen havde holdt ikke mindre end 23 Vælgermøder for at blive kendt i sin ny Valgkreds. Her valgtes han da siden uafbrudt, Valgdag efter Valgdag, til 1913, da han faldt for en Socialdemokrat. Da havde han været Folketingsmand i 49 Aar. Hermed var ogsaa hans lange politiske Dagsgerning endt. Han døde paa en Klinik i København den 22. September 1915 og blev 77 Aar gl.

Lars Dinesens mærkelige Historie er ikke skrevet og kan ikke fuldtud skrives endnu. Mærkeligt var det at se denne jævne Bondesøn, der, efter først at have været fuldblods Demokrat, blev den, der i Estrups store Dage nærmest organiserede Højre og fik dette Parti for en Tid arbejdet op til en Enhed,

hvor Dinesen udfoldede en Kraft, et Arbejde, der var ganske forbløffende — alt for at modarbejde Venstres Planer og Tanker, dem, som han selv fra først af havde været med til at forme og bringe i

Lars Dinesen.

Forslag. Og saa endelig den sidste Periode af Dinesens politiske Liv, hvor han fra Tiden efter 1894 mere og mere blev en ensom Mand, en politisk Fribytter, der ligesom med et Udtryk af Vemod stod og længtes tilbage til de Stier og de Idealer, der havde begejstret ham i hans unge Dage, da han begyndte som Politiker.

Trods alt, hvad der kan siges for og imod hans politiske Idealer, saa maa man beundre hans rige Virkelyst, hans livlige Optagethed og hans store Arbejdsomhed. Og er det end blevet bebrejdet ham, at han drev Politik for Politikens Skyld, saa kan man ikke sige, at han drev den for Fordelens Skyld. Han, der i saa mange Aar sad ved den rigtige Bordende, hvor hans Fæller ikke undlod at tage for sig af Livets og Landets Goder, var og blev ved at være en fattig Mand. Han nøjedes med — som det blev sagt ved hans Død af et Blad, der altid havde været ham

en haard Modstander — at samle paa Arbejde og lade »Benene« ligge.

V. Niels Larsen.

Det var ikke paa Grund af fremragende Evner, Niels Larsen fra Ørslev blev opstillet og valgt til Folketingsmand i 1873. Det var mere, fordi hans politiske Meningsfæller ansaa ham for en Mand med en fast Karakter og et urokkeligt demokratisk Sindelag. Saadan en Mand — følte de — trængtes der til som Afløser for Lars Dinesen. Denne tillidsfulde Forventning skuffede Niels Larsen heller ikke; han genvalgtes da ogsaa baade den 25. April 1876 og 3. Januar 1879.

Niels Larsen var født i en Gaard i Ørslev den 30. December 1836. Sin Barndom og Ungdom tilbragte han i sin Fødeggaard. I 1864 var han med i Krigen. Tidlig vakttes hans politiske Interesser i denne gamle Venstreby, hvor de Ørslevbønder allesammen, undtagen Sognefogden, hørte til Bondevennerne. »Niels Larsen var ikke saa dygtig i Børneskolen«, siger en af hans Skolekammerater, »men han havde et farligt Mundtøj«, og da han hen i Ungdommen blev optaget af Politiken, turde han nok give sit Besyv med i Laget. Niels Larsen overtog Fødeggaarden efter sin Fader, Lars Pedersen, og da han havde giftet sig, byggede han i 70erne hele Gaarden om paa én Gang, noget, han siden kom til at føle sig trykket af, da Nedgangstiderne kom i 80'erne.

Niels Larsen sad 6 Aar i Folketinget. Sin Jomfrutale i Tinget holdt han først den 10. Maj 1879 om Aftenen under Finanslovdebatten (3. Behandling); og det var en Protesttale imod det Estrup'ske Ministerium, der havde udstedt sin første proviso-

riske Finanslov 1877. Niels Larsen gjorde opmærksom paa en Udtalelse, der i 1877 havde staaet i et Regeringsblad: »Nu er Retten vegen for Magten, indtil der af Magten vokser en ny Ret frem.« »Jeg tror,« sagde N. Larsen, »at dette er den stærkeste Absolutisme, som nogen Sinde er budt et Land, hvor en fri Forfatning dog har været raadende i 30 Aar. Jeg agter derfor at stemme imod Finansloven til dette Ministerium.«

Da Niels Larsen sluttede sin Tale, var det over Midnat. Ordet blev nu givet til Holstein-Ledreborg, der rejste sig og blot sagde følgende: »Da min ærede Ven fra Vejle A. 2. (C. Berg) har forladt Lokalet i dette Øjeblik, beklager jeg ikke at kunne rette de Par Ord, jeg har at sige, til ham personlig. Jeg vilde ellers forresten kun udtale, at paa dette fremrykkede Tidspunkt af Natten, da Medlemmerne dels er falden i Søvn, dels er i Færd dermed — jeg ser i det mindste flere i en Tilstand, som er i høj Grad foruroligende —, vil vist den ærede fraværende Ordfører (C. Berg) finde det berettiget, naar jeg ikke svarer ham i Aften.«

Mødet sluttede derefter Kl. 12⁴⁵. Det var altsaa ikke under saa heldige Forhold, at Niels Larsen havde holdt sin første Tale i Folketinget.

Men samme Foraar tog han yderligere Ordet 3 Gange i Tinget. I et Aftenmøde den 28. Maj, hvor Slagelsevalgets Godkendelse var til Forhandling, talte han stærkt om det Valgtryk, der dreves fra Herregaardenes Side. Og den 3. Juni, da Jens Busk ved en Forespørgsel til Krigsministeren havde holdt sin store Tale om Rekrutbehandlingen paa Jægersborg Kaserne (en Tale, der fyldte 12 Spalter i »Rigsdagstidende«), havde Niels Larsen Ordet to Gange

for at støtte Jens Busk i Kravet om en Undersøgelse af Rekrutternes Behandling eller Mishandling paa Kaserneerne.

Niels Larsen havde ved Valget den 25. April 1876, da Valgspørgsmaalet gjaldt for eller imod Københavns Befæstning, haft Landinspektør C. L. Dedenroth fra Sorø til Modkandidat. Men Niels Larsen valgtes denne Gang med 1084 Stemmer. Dedenroth fik kun 283.

Tre Aar senere, den 3. Januar 1879, valgtes Niels Larsen med 1090 Stemmer. Hans Modkandidat var denne Gang Kaptajn Dons fra Daurup, der som Højres Kandidat opnaaede 512 Stemmer.

Men den 6. September samme Aar nedlagde Niels Larsen sit Mandat som Folketingsmand, dels af Hensyn til sin Hustrus Sygdom, dels og ikke mindst for at skaffe Redaktør Tauber, der var falden ved Valget i Slagelse 3. Januar, en sikker Kreds. Niels Larsens Hustru døde 17. December 1879.

1881, da der om Sommeren to Gange var Valg til Folketinget, stillede Niels Larsen sig paa Opfordring af Venstre i Slagelsekredsen imod Rektor Dahl, der havde sejret over Tauber i 1879. Ved det første Valg i Slagelse 1881 fik N. Larsen 1167 St. mod Dahls 1335, næste Gang, 26. Juli, naaede Niels Larsen 1313 St., men Dahl fik 1379. Endnu en Gang prøvede Venstre og Niels Larsen Lykken sammen i Slagelse, det var ved Valget den 25. Juni 1884. Da fik Larsen 1281, Dahl 1371 St. Valgkampen blev ført med stor Kraft fra begge Sider, og Niels Larsen stod hver Gang frejdig og uforsagt paa Vælgermøderne og Valgtribunen og tabte ikke Mod eller Fatning, om end Bølgerne gik nok saa højt.

Efter 1884 stillede Niels Larsen sig ikke oftere.

Senere solgte han sin Gaard, var derefter nogle Aar i Amerika, kom tilbage i 90'erne og blev Toldassistent i Ærøeskøbing, hvorfra han senere forflyttedes til Odense, hvor han henlevede sine sidste Aar som pensioneret Toldassistent. Han var over 85 Aar gl., da han døde den 29. April 1922.

VI. Redaktør Tauber.

Et nyt Valg for Ruds Vedby Kredsen blev udskrevet til den 1. Oktober 1879, og i Dagene forud var der et vældigt Røre i Valgkredsen. Begyndelsen blev gjort med Mødet i R. Vedby den 19. September, hvor gamle C. Alberti var til Stede for at anbefale sin Ven Tauber som Niels Larsens Efterfølger. Forsamlingen hyldede ogsaa Tauber som Venstres Kandidat. Derimod fik en Cand. Dam fra København, der stillede sig som Mellempartimand, ikke en eneste Stemme. Højre opstillede Kaptajn Dons fra Daurup, og han blev paa alle sine Vælgermøder varmt anbefalet af Lars Dinesen.

Saa kom Valgdagen den 1. Oktober. Højre havde ved Lars Dinesens Agitation mandet sig stærkt op og var næsten vis paa at sejre over Tauber. Kaptajn Dons havde til ordførende Stiller Lærer Kristensen fra K. Helsingø og Gmd. Søren Rasmussen, medens Redaktør Tauber havde Gaardmændene, Amtsraadsmedlem Jørgen Larsen fra K. Helsingø og Niels Larsen fra Ørslev. Lars Dinesen overværede Valget, men tog ikke Ordet, da han jo i flere Aar ikke havde været Vælger i Kredsen. Midt under Valghandlingen blev der raabt nede fra Forsamlingen: »Nu kommer Reersøerne!« Reersøfolkenene havde nemlig Ord for at ville stemme paa Kaptajn Dons. Nu kom en hel Del af disse kørende paa

et Par Langvogne, som en Herregaardsforpagter havde sendt ud for at hente dem. De stemte dog ikke nær alle paa Dons, ogsaa Tauber fik sin Del af Stemmerne fra Reersø.

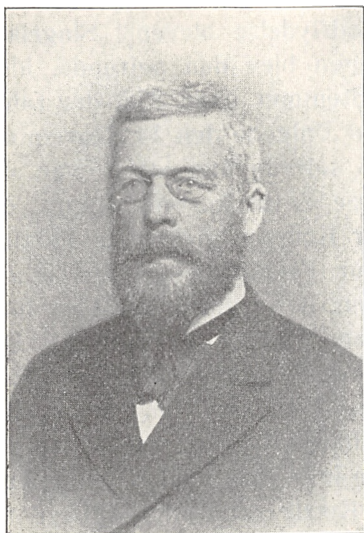
Dette spændende Valg, der var besøgt af henved 4000 Mennesker, hvoraf mange fra Nabokredsene, sluttede med det Resultat, at Tauber erklæredes for valgt med 1050 Stemmer. Men Kaptajn Dons havde dog faaet 784 og haabede paa næste Gang at kunne tage Valgkredsen efter den store Fremgang, Højre havde haft ved dette Valg.

Men foreløbig var Tauber valgt. Og i ham fik Kredsen igen en betydelig Rigsdagsmand, der i en lang Aarrække skulde røgte Kredsens politiske Interesser paa Tinge og gøre det med en Kraft og Dygtighed, der satte ham paa Højde med Politikere som Gleerup og Lars Dinesen, hans to store Foræggere i Ruds Vedby Kredsen.

Johannes Henrik Georg Tauber var født paa Vallø ved Køge 9. December 1827. Her var hans Fader Præst. Bedstefaderen var en meget berømt Skolemand. Slægten Tauber har sit Navn fra Tauberfloden i Tyskland. En Gren af denne Slægt kom til Danmark i det 18. Aarhundrede.

Den unge Tauber fra Vallø begyndte efter Faderens Ønske at læse Teologi, men blev i sine Studenteraar stærkt grebet af Fyrrernes politiske Liv, saa han forandrede Læseplan, blev Journalist ved Bladet »Fædrelandet« og gav sig til at lære Statsvidenskab. Og da han i 1853 havde taget Eksamen som statsvidenskabelig Kandidat, blev han paa Carl Plougs Anbefaling Redaktør af »Fyens Avis«, et Blad, der nærmest var Organ for de grundtvigske Folk paa Fyen. Her var han til 1860. Saa vendte

han tilbage til Carl Ploug og blev Rigsdagsreferent for »Fædrelandet«, og i Aarene 1860—63 skrev han til dette Blad sine fortrinlige Rigsdagsreferater, der

J. H. G. Tauber.

har blevet ved at hævde deres Ry som Mønsterreferater.

Saa i Juli 1863 blev han i Haderslev Redaktør af det ældste danske Blad i Sønderjylland, »D a n n e v i r k e«. Men snart kom Krigen 1864 og standsede hans Virksomhed dèr, og Tauber maatte vende tilbage med ikke ubetydelige Tab i økonomisk Henseende. Men Tauber forsøgte aldrig at

blive gjort til Martyr for sine Ofre overfor den danske Livssag. I de følgende Aar, 1865—69, var han knyttet til forskellig Bladvirksomhed, indtil han i 1869 blev valgt til Folketingsmand i Horsens. Han hørte til det nationale Venstre og kastede sig nu med Liv og Sjæl ind i Rigsdagsarbejdet, hvortil han ved sin Uddannelse og igennem sin praktiske Virksomhed var fortrinlig skikket. Og 2 Aar senere lykkedes det ham at købe »Sorø Amtstidende«. Nu flyttede Tauber til Slagelse, og fra 1. Juli 1871 begyndte »Sorø Amtstidende« at udgaa som Venstreblad under Taubers faste og kloge Ledelse.

Han opgav nu ved Folketingsvalget den 20. Sep-

tember 1872 sin sikre Valgkreds i Horsens for at stille sig i Slagelse imod den ansete og højtagede Godsejer Fonnesbech, der som Højremand havde været valgt her uafbrudt siden 1858. Og saa stor var allerede Taubers Indflydelse blevet i Slagelseegnen, saa han Valgdagen blev den sejrende, idet han valgtes med 1010 Stemmer imod 872, der faldt paa Fonnesbech. Og ved Valgene den 14. November 1873 og 25. April 1876 sejrede han atter over sin Modkandidat. Men disse Sejre kostede Kamp, og faa Steder i Landet har Kampen mellem to Partier været ført med saa stor Forbitrelse og Heftighed paa begge Sider som den, der i disse Aar blev ført i Slagelsekredsen mellem Højre og Venstre. Og endelig paa Valgdagen den 3. Januar 1879 lykkedes det Højre at tage Slagelsekredsen fra Tauber, der fik ca. 300 Stemmer mindre end den valgte Højremand. Og nu sad Højre igen inde med Kredsen lige til 1895, da Grosserer Kjøedt vandt den tilbage til Venstre.

Det var altsaa i 1879, at Niels Larsen opgav sin sikre Plads i R. Vedby til Fordel for Tauber. »Sorø Amtstidende«, der var det mest læste Blad i Valgkredsen, havde jo hver Dag i lange Tider bragt Bud om Taubers Tanker og Færd. Saa han var velkendt, da han kom ud blandt sine Meningsfæller i Ruds Vedby Kredsen. Anderledes med Højres Folk, de kendte ham nærmest kun fra Vrangside. Alle hans Fejl, Uhyrligheder og Fejltagelser havde de hørt om fra Partivennerne i Slagelsekredsen. Derfor virkede Tauber paa Højre, som et rødt Klæde hidser en Tyr. Ikke saa underligt, at der fra dette Partis Side blev gjort alt, hvad gøres kunde for at fortrænge Tauber. Men hvad der end blev gjort i Løbet

af 80'erne, saa sad Tauber fast i Ruds Vedby Kredsen. Hans Stemmetal voksede fra Valg til Valg; hans Modstanders Stemmetal fulgte ikke med, ved enkelte Valg gik det den modsatte Vej.

1. Oktober 1879 var Tauber blevet valgt med 1050 St. Højres Kandidat (Dons) fik 784.
24. Maj 1881 valgtes Tauber med 1182 St. Højres Kandidat (Dahl) fik 328.
26. Juli 1881 valgtes Tauber med 1340 St. Højres Kandidat (Dons) fik 669.
25. Juni 1884 valgtes Tauber med 1302 St. Højres Kandidat (Moltke) fik 605.
28. Januar 1887 valgtes Tauber med 1403 St. Højres Kandidat (Moltke) fik 733.
21. Januar 1890 valgtes Tauber med 1369 St. Højres Kandidat (Rasmussen) fik 616.

Linierne var klare og skarpt trukket op mellem de to Partier i disse Aar. Her var ligesom ikke Plads for andre Afskygninger.

Men efter 1890 blev det anderledes, ogsaa i Ruds Vedby Kredsen. Ved Valget den 20. April 1892 fik Tauber en Venstremand til sin Modkandidat, idet det forhandlende Venstre opstillede Gmd. Niels Nielsen, Ørslev, som sin Kandidat. Højre opstillede ingen, men stemte paa Niels Nielsen for at faa Tauber fortrængt, og dette var nær lykkedes.. Efter en hidsig Valgkamp kom Valgdagen, hvor der hos de fleste var stor Usikkerhed over, hvordan Valgresultatet vilde blive. Niels Nielsen havde til anbefalende Stillere: Gaardejer H. L. Jørgensen, Ougtved, og Indremissionær Chr. Hansen, Tjøntved, medens Tauber denne Gang blev anbefalet af Gmd. Lars Johansen i Karlsholte og fhv. Højskoleforstander Rotvitt. Tauber blev valgt ved Kaaring, men Niels Nielsen forlangte skriftlig Afstemning, og da denne hen paa Eftermiddagen sluttede, gav den til Resultat, at

Tauber var valgt med 966 Stemmer, medens Niels Nielsen havde faaet 912 Stemmer.

Tauber havde altsaa sejret ogsaa denne Gang, men kun med 54 Stemmers Flertal. Han havde været syg og stærkt svækket under hele Valgkampen. Nu, da denne var endt og Spændingen borte, var det, ligesom hans Kræfter udtømmes. Flere, der hin Aften, den 20. April, saa ham paa Venstres Samlingssted i Slagelse, efter at han var kommen fra Ruds Vedby, fortæller, at de sent vil glemme det lidende og sygelige Udtryk, der da laa i hans Aasyn, trods det at Sejren havde mandet ham op til at ryge en Cigar og at smile til mange Lykønskninger, der da strømmede ind til ham. Den paafølgende Sommer var han næsten uafbrudt syg, og den 24. Oktober døde han i sit Hjem i København, 65 Aar gl.

T a u b e r var en af de gamle Venstreførere fra det forenede Venstres store Kamptid. Ved hans Død mistede Folketinget en meget betydelig Arbejds-kraft.. Hans Indflydelse kom dog aldrig paa noget Omraade til at staa i Forhold til den beskedne Plads, han nød. Naar han aldrig naaede frem til nogen mere fremtrædende Plads i Folketinget, maa Grunden søges dels i hans Mangel paa parlamentarisk Veltalenhed, dels i hans Beskedenhed og Uegennyttighed.

Hørup skrev om Tauber, da denne var død: »Sjældent traf man et mindre forfængeligt Menneske; aldrig en mindre forfængelig Politiker. Det vilde være en Lykke for dansk Politik, om man hyppigere traf Politikere af hans Trofasthed og hans Overbevisning.«

Om Tauber som Taler brugte »Fædrelandet« en-

gang det Billede, at Taubers Veltalenhed var af den Art, at den fordrev Rotter og Mus. I hans første Rigsdagstid flygtede Tilhørerne ud af Salen, naar han begyndte at tale. Derfor var der noget i, som der blev sagt, at han hørte til de Talere, der ikke blev hørt. Men udenfor Rigsdagen, ved et Folkemøde eller Vælgermøde, kunde han undertiden arbejde sig op til at blive helt veltalende. En ældre Mand i Ruds Vedby Kredsen sagde engang: »Tauber skulde egentlig modsiges og gøres varm, førend han kunde blive veltalende.« En ualmindelig Sindsbevægelse skulde undertiden til for at faa ham til at tale højt og kraftigt, da brød han igennem med sit Organs Vanskelighed, og Ordene kom flydende. Et Blad fremhævede engang, hvorledes mange Folketingsmænd med Beundring hørte ham i 1891 holde den store Tale under Sukker- og Øllovens Behandling, hvor han med en lidenskabelig Kraft i to Timer holdt Tinget sammen i udelt lyttende Opmærksomhed.

Tauber var Stilist, og hans Foredrag i Rigsdagstidende kunde derfor altid læses med Udbytte og Interesse, rige som de var paa Tanker, velbyggede og ordentlig gennemtænkt. Tauber var jo i sin Tid en første Rangs Journalist med en naturlig Takt og Greb paa alt, hvad der hører til at skrive, lede og indrette et Blad. Paa Rigsdagen var han tidt Folketingets Ordfører i Told- og Jernbanesager, »men« — er der blevet sagt — »der var næppe noget Rigsdagsomraade, hvor den flittige og kundskabsrige Tauber ikke blev brugt. Han var altid rede til at lægge Ryg til uden at kende Forskel paa morsomme eller kedelige Sager.«

Han blev begravet i Slagelse den 29. Oktober.

Ude ved Vejen til Kirkegaarden havde hans Venner rejst ham en Æresport med Overskriften:

»Du øjned ej Sejr, saa ej Ende paa Striden,
men blev dog ej træet — vi naar Sejren med Tiden.«

Udenfor Slagelse By, ved Bredegades Port, blev der nogle Aar senere rejst et Mindesmærke for Tauber. Dette blev i 1911 flyttet til Ruds Vedby og stillet op paa en Plads mellem Jernbanestationen og Afholdshotellet, hvor det blev indviet ved en Festlighed den 23. Juni. To Aar før, den 6. Oktbr. 1909, var der paa et andet Sted i Valgkredsen, i Høng, rejst en Mindesten for Asmund Gleerup, den første Folkerepræsentant og Folketingsmand for Holbæk Amts 3.

VII. Hans Jørgensen, Ougtved.

De sidste 25 Aar af Ruds Vedby Kredsens Historie vil vi gaa let henover. Dels vil det meste af, hvad der her er foregaaet, endnu være i frisk Minde hos mange, dels er det vanskeligt rent historisk at oprede alle Enkeltheder i dette Tidsrum, fordi det ligger saa nær op til Nutiden. Kun en lille kortfattet Oversigt skal gives over de mest bemærkelsesværdige Begivenheder, der foregik i Valgkredsen i disse Aar, indtil den ny Grundlov og Valglov af 1915 traadte i Kraft 1918.

Efter Taubers Død blev det ny Valg i Ruds Vedby Kredsen fastsat til den 15. November 1892. Ved dette Valg blev Niels Nielsen, Ørslev, ikke opstillet. I hans Sted opstillede det forhandlende Venstre Gaardejer Hans Laurits Jørgensen fra Ougtvedgaarden, medens en Del af Taubers Vælgere fra sidste Valg samlede sig om Gaardejer Lars Johansen, Karlsholte. Som anbefa-

lende Stiller for Hans Jørgensen optraadte Sognefoged Lars Pedersen fra Herslev; for Lars Johansen var Gmd. Jens Nielsen, Ørslev, anbefalende Stiller. Ved den skriftlige Afstemning valgtes Hans Jørgensen med 1006 Stemmer. Lars Johansen fik 598.

Den nyvalgte Folketingsmand var 42 Aar gl. Han var født i Uglerup, Sæby Sogn, den 3. Februar 1850. Her var hans Fader Gaardejer. Hans Jørgensen var i 3 Aar Lærling under Landhusholdnings-selskabet, blev saa Elev paa Hindholm Højskole og købte i 1875 Ougtvedgaarden i Sæby Sogn. 1886 kom han ind i Sogneraadet, hvor han snart blev Formand og fik flere kommunale Bestillingshverv. Og i 1892 blev han baade Amtsraadsmedlem og Folketingsmand.

Hans Jørgensen var ivrig Tilhænger af den Forhandlingspolitik, som Venstreføreren Frede Bojsen var slaaet ind paa i 1890. Men Hans Jørgensen stemte imod Forliget 1894 og traadte for en Tid ud af Bojsens Parti. I December 1894 meldte han sig dog igen ind i Partiet, og her blev han ved at være, saa længe han var Folketingsmand. Hans Jørgensen var altid flittig til at møde i Folketinget og en opmærksom Tilhører under Forhandlingerne. Han var kendt af alle i Valgkredsen og tjenstvillig overfor enhver, uanset Partiforhold. Naar han tog Ordet i Rigsdagen, var det gerne Landbosager og kommunale Forhold, hans Indlæg drejede sig om. Han var en uforsonlig Modstander overfor Reformpartiets Folk. Og hver Gang der var Valg i de 16 Aar, han som Folketingsmand repræsenterede Holbæk Amts 3. Valgkreds, havde han altid Modkandidater fra dette Parti.

Den 9. April 1895 — det første Valg efter For-

liget — var der 3 Kandidater opstillet i Ruds Vedby Kredsen:

H. Jørgensen (forhandlende Venstre)	fik	813 St.
Grev Moltke, Nørager (Højre),	—	560 —
Gmd. P. Larsen, Marke (Venstre),	—	384 —

Fra Valgdagen i Ruds Vedby 1906.

Den 5. April 1898 var der igen Valg. Men Valgdeltagelsen i Ruds Vedby var denne Gang den sløjeste siden 1864, idet kun 31,7 pCt. af Vælgerne mødte og afgav Stemme. Det kom vel af, at H. Jørgensen kun havde én Modkandidat, og at denne først blev stillet op, da Fristen for Anmeldelse af Kandidater var ved at udløbe. Det var Lærer Kristian Sørensen i Munkbjergby. Valgresultatet blev, at

H. Jørgensen genvalgte	med	733 St.
Lærer Sørensen	fik	313 —

Tre Aar senere, den 3. April 1901, havde H. Jørgensen 2 Venstrekandidater imod sig, Lærer Sørensen, Munkebjergby, og Handelsmand P. Kristensen, Nørager Skov. Denne Gang faldt Stemmerne saaledes:

H. Jørgensen (forhandlende Venstre)	910 St.
Lærer Sørensen (Reform-Venstre)	553 —
P. Kristensen (uafhængig Venstre)	42 —

Endnu en Gang tog H. Jørgensen og Kr. Sørensen et Tag sammen ved et Valg. Det var den 16. Juni 1903, det første Valg efter Systemskiftet, hvor

H. Jørgensen genvalgte med	1141 St.
Lærer K. Sørensen opnaaede	857 —

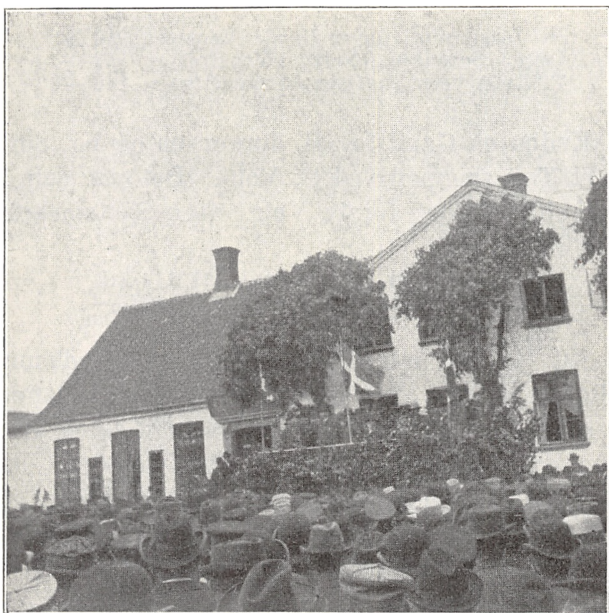
Saa kom Ministerskiftet i 1905. 12 Medlemmer af Reformpartiet traadte ud af Partiet og dannede det radikale Venstre. Det paafølgende Valg Aaret efter, den 29. Maj 1906, blev imødeset med stærk Spænding Landet over. I Ruds Vedby stillede 4 Kandidater sig, nemlig, foruden H. Jørgensen, 2 tilhørende Reformpartiet og — for første Gang i denne Valgkreds — 1 Socialdemokrat. Det radikale Venstre opstillede ingen, og Højre havde siden 1895 holdt op med at møde med en Kandidat ved Folketingsvalget i R. Vedby. Stemmerne faldt denne Gang saaledes paa de opstillede Kandidater:

Gmd. H. Jørgensen (forh. V.)	789 St.
Gmd. Povl Sams (Ref. V.)	619 —
Pastor Dyekjær (Ref. V.)	547 —
Typograf F. K. Madsen (Socialdemokr.)	410 —

Sidste Gang, H. Jørgensen bejlede til Vælgernes Stemmer i R. Vedby, var den 25. Maj 1909, da

Forsvarssagen laa for. Denne Gang blev Valgresultatet saaledes:

Gmd. H. Jørgensen (forh. V.)	1201 St.
Provst Nielsen, Vemmelev (R. V.)	763 —
Typograf F. K. Madsen (S.)	319 —

Foran Valgtribunen i Ruds Vedby 1906.

I 1910 opløste Ministeriet Zahle Folketinget med det Maal for Øje at skaffe sig et parlamentarisk Fler-tal i det folkevalgte Ting. Valget blev afholdt den 20. Maj 1910. Men nu traadte Hans Jørgensen fra. Han var træt af Rigsdagsarbejdet, ogsaa noget svagelig af Helbred. I sit Sted anbefalede han sine Vælgere at opstille en af hans gamle Medarbejdere og Partifæller i Rigsdagen, f h v. Gaardejer Søren Svendsen fra Bjerringbro i Jyl-

l a n d. Dette gik Hans Jørgensens Folk ind paa, og Søren Svendsen lod sig opstille. Imod ham opstillede det radikale Venstre R e d a k t ø r J. P. J ø r g e n s e n f r a K a l u n d b o r g. Valgets Udfald blev, at

Søren Svendsen valgtes med	1559 St.
J. P. Jørgensen fik	998 —

VIII. Søren Svendsen.

S ø r e n C h r i s t e n s e n S v e n d s e n var født 1859, den 15. November, i Nøddelund i Jylland. 12 Aar gl. døde hans Fader, og i en ung Alder maatte Søren Svendsen overtage Driften af Fødegaarden. 19 Aar gl. kom han paa Bjørnbaks Højskole og vendte hjem derfra med stærk politisk Interesse. Han har selv en Gang i J. C. Christensens Ugeblad »Tiden« fortalt meget interessant om sin Indtræden i det politiske Liv. I Provisorietiden var han ivrig med i Arbejdet for Riffelforeninger og Skattenægtelser. Men fra at være Protestpolitiker blev han fra 1886—87 en ligesaa ivrig Forhandlingspolitiker. Han stillede sig som saadan 1890 i Søndervinge Kredsen og blev valgt. Og da han 1910 blev valgt i R. Vedby, havde han siden 1890, med et Par Afbrydelser, været Folketingsmand i 13 Aar. Han regnedes for at staa Indre Mission meget nær, noget han ogsaa viste ved sine Udtalelser paa Rigsdagen i 1901—02, da Kirkelovene var til Behandling. Efter at han var blevet valgt i R. Vedby, blev han Medlem af Finansudvalget og siden hen Formand for Lønningsudvalget. Fra 1881 til 1906 var han Gaardejer i Nøddelund; men sidstnævnte Aar flyttede han til Bjerringbro, hvor han endnu bor og er Husejer.

Ved det ordinære Folketingsvalg d e n 2 0. M a j 1 9 1 3 fik Søren Svendsen 3 Modkandidater, nemlig:

Husmand H. P. Nielsen, Levetoftte, som Socialdemokrat, fhv. Gmd. Sørensen-Allesø som Højremand og Højskolelærer Jens Peter Jensen, Høng, som uafhængig Venstremand. Ved dette Valg (som ved Valget i 1910) mødte over 67 pCt. af Vælgerne og afgav Stemme. Og Resultatet blev dette:

Søren Svendsen valgtes med	1285 St.
Jens Peter Jensen fik	675 —
Sørensen-Allesø -	375 —
H. P. Nielsen -	336 —

Saa kom Grundlovsvalet i Verdenskrigsaaet 1915 og blev som »Fredsvalg« det skønneste Valg, der kendes i vor Historie siden 1848. Al Strid hvilede. Partierne havde for en Stund bøjet sig mod hverandre og var blevet enige om, hvordan den ny Grundlov skulde være. Saa kunde de ogsaa enes om at lade være med at opstille Kandidater imod hinanden ved Grundlovsvalet. Dette enestaaende Valg til Folketinget fandt Sted den 7. Maj 1915, og for sidste Gang samledes Ruds Vedby Kredsens Vælgere om Valgtribunen i Vedby for at høre paa den offentlige Valghandling. Thi nu efter den ny Grundlov og Valglov faldt den offentlige Valghandling bort, og Sogneafstemning indførtes. For første Gang siden 1866 havde Ruds Vedby Kreds — ligesom de allerfleste Valgkredse den Dag — kun 1 Valgkandidat at samles om. Og det var Søren Svendsen. Men af 4018 Vælgere mødte kun 1108 tilsammen fra alle Partier og afgav Stemme. Søren Svendsen valgtes med 988 »Ja« mod 97 »Nej«.

Fra 1848 til 1918 har der i Ruds Vedby været afholdt Rigsdagsvalg 35 Gange. Fra 1848 til 1884 var det altid en Sognepræst, Godsforvalter eller en eller anden Bestillingsmand udenfor Bondestanden,

der som Valgbestyrelsens Formand ledede Valghandlingen fra Valgtribunen i R. Vedby. Men fra 1884 blev det almindeligt, at Bønder ledede Valghandlingen i denne Valgkreds.

Som Kilder til denne Afhandling har, foruden de, der er nævnt i selve Afhandlingen, været brugt: Holbæk Amts og Sorø Amts Aviser, »Almuevennen«, Folkebladet, »Morgenposten«, J. A. Hansens »Vor Forfatnings Historie«, forskellige Aargange af »Rigsdagstidende«, »Valgene til Rigsdagen 1848—1915« af J. P. Jensen, Nordgaard, »Statistiske Meddelelser« m. m., »Valgbog for Holbæk A. 3. Valgkreds« (i R. Vedby Sogneraads Arkiv), mundtlige og skriftlige Meddelelser, Breve m. m. fra forskellige Hjem i Løve Herred. Billederne af de 4 Rigsdagsmænd og af en Valgdag i R. Vedby har jeg modtaget ved særdeles Velvillie og Imødekommende, dels fra Rigsdagens Arkiv paa Kristiansborg Slot og dels fra Læge Madsen i R. Vedby.

J. P. J.

KALUNDBORG KIRKE

Af J. S. Møller.

Som et Led i »Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker«s højst fortjenstfulde Udgivervirksomhed er i 1922 udkommen: »Kalundborg Kirke« af Mogens Clemmensen og Vilh. Lorenzen.

Bogens meget anselige Format og øvrige Udstyr med fortrinlige Fotografier og Plancher er Emnet og dens Formaal værdig. Thi den henvender sig ogsaa til en international Læsekreds, Kirken tilhører nemlig Verdensarkitekturen, er derfor ogsaa ledsaget af engelsk Tekst. Økonomiske Bidrag til Bogens Udgivelse er da ogsaa ydet dels af Holb. Amts øk. Selskabs Sparekasse, dels af nogle Borgere i Kallundborg. Af dette Nationalværk, som Bogen i Sandhed er, skal her gives et Referat — ogsaa fordi den ikke kan formodes at ville komme i ret manges Eje¹).

Kalundborg Kirke er, som bekendt, en Centralkirke, hvis Plan udgør et ligearmet, »græsk« Kors (Fig. 1) med et ottekantet Taarn over Enden af hver af de 4 Korsarme og et højere firkantet Taarn i Midten, den sidste baaret af 4 Granitpiller, en saare dristig Konstruktion. Forf. fastslaar, at Traditionen sikkert har Ret, naar den har fastholdt, at Byens Grundlægger, Esbern Assersøn med Tilnavn Snare,

---

¹) Bogen er udkommen i 245 Salgseksemplarer, der koster 15 Kr., samt 55 nummererede Ekspl.

har bygget den i Slutningen af det 12. Aarh. Som andre Centralkirker har den været en **B o r g k i r k e**, beregnet fortrinsvis for Esbern Snare og hans Husstand. Den ligger da ogsaa midt i den gamle By, paa Toppen af den da stejle bakkeformede Halvø.²⁾

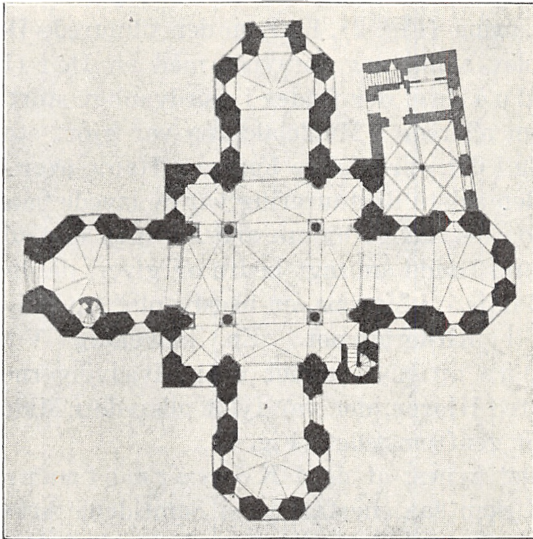

Fig. 1. Grundplan. Den sydlige Korsarm vender nedad. I det sydøstlige Hjørne ses Vindeltrappen. Tilbygningen mod Nord er Sakristiet.

Den indgaaende arkitektoniske Beskrivelse ved **M o g e n s C l e m m e n s e n** er et Resultat af den gennemgribende Restaurering af Kirkens Indre, der foretoges i Aarene 1917—21 under Ledelse af Arkitekt **A. Clemmensen** med den ene af Forf., Arkitekt **Mogens Clemmensen**, som Medarbejder. Ved denne lykkedes det at fremdrage og genfremstille Kirkens Indre og tildels dens Ydre i alle Enkeltheder i dens

²⁾ Om Esbern Snares gamle By kan henvises til Dr. Vilh. Lorenzens Afhandling i denne Aarbog.

oprindelige Form. Ved Restaureringen i 1867—71 (Midtertaarnet var styrtet ned i 1827) blev nemlig mange af Kirkens Enkeltheder gengivne i en misvisende Form.

Ved Restaureringen har Portalerne mod Vest og Nord faaet de oprindelige kamtakkede Fremspring (Fig. 2), ligesom den tilmurede Dør mod Øst blev aabnet og forsynet med en Dør (Fig. 1). Vinduerne, der findes i usædvanligt stort Antal, og som allerede i Middelalderen var gjort større, er nu alle i den oprindelige Form og Højde over Gulvet. Ved den sidste Restaurering var de lavede baade bredere og betydeligt højere end nu, men lavtsiddende; de er nu baade anbragt bedre og giver, da de er anbragt højere i Murene, en usædvanlig smuk Lysvirkning i Kirkerummet. En indvendig Vindeltrappe op til Rummet over Hvælvingerne i det sydøstre Hjørne, der var fyldt allerede i Middelalderen, er genfremstillet (Fig. 1).

Det synes, at de 4 Korsarmetaarne, der gør Kirken saa enestaaende i Samtidens Arkitektur, ikke har været planlagt og paabegyndt fra først af, men først under Arbejdet; herpaa tyder bl. a. den Dristighed, hvormed Bygmesteren har ladet Vægten af Taarnenes tre Sider hvile paa den kun en Sten tykke Hvælving i Stedet for at sørge for indvendige bærende Pilastre og Buer. De har jo imidlertid staaet godt i ca. 750 Aar og ser ud til nok at kunne staa ogsaa i Fremtiden; de holdt jo endog, da Midtertaarnet styrtede ned i Kirken og knuste Midterhvælvingen m. m.

Tagene som Taarnspirene har oprindelig været dækket med Bly. Om Spidsgavlene, hvormed Taarnsiderne afsluttes (Fig. 2), oprindelig har eksi-

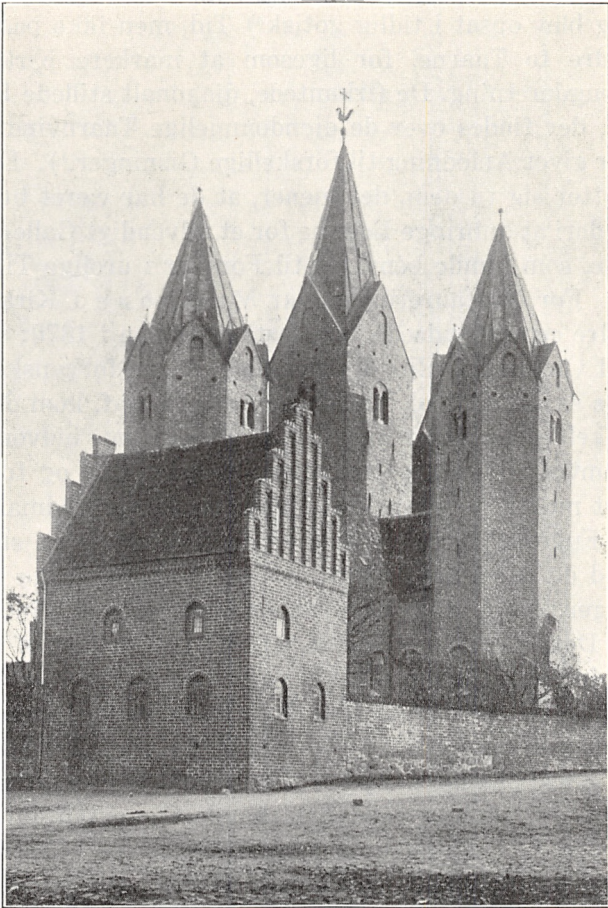

Fig. 2. Kirken — set fra Nordvest. Bygningen i Forgrunden er Ligkapellet, tidligere Rektorbolig (fra 15. Aarh.).

steret, er betvivlet; man har saaledes ment, at Afslutningen har været en Murkrone. Spørgsmaalet kan nu ikke afgøres, da alle Spidsgavle helt nedtoges og ommuredes i 1870; men det synes, at Spidsgavlene:

paa Midtertaarnet samt paa det østre og vestre Taarn dog blev opsat i tidlig gotisk³⁾ Tid, men ikke paa de andre to Taarne, for ligesom at markere Kirkens Længderetning. De firkantede, diagonalt stillede Huler, der findes over de ejendommelige Taarnvinduer, har givet Anledning til forskellige Gisninger.⁴⁾ Forf. slutter sig til dem, der mener, at de har været brugt til deri at anbringe Bomme for et udvendigt Galleri af Træ, som kunde benyttes til Forsvar i urolige Tider.

Før Restaureringen var V æ g g e n e i Kirkens Indre cementpudsede fra Restaurationen i 1870; derved var mange Enkeltheder dels blevne forvanskede, dels skjult. Da al Pudsens nu huggedes af, kom disse Enkeltheder frem igen, saa Kirken nu indvendig fremtræder i sin oprindelige Skikkelse helt og fuldt, blot med den Forskel, at Væggene da var rødmaalede og Fugerne optrukne med hvidt, medens de nu staa med de naturlige røde Sten med deres naturlige lyse Fuger. Alene Hvælvingerne og Buesmigene i Vinduer og Døre staa hvidkalkede (Fig. 5). En Rest af den oprindelige Maling staa bevaret i et Korvindue. Ved Restaureringen kom her navnlig de meget smukke, rigt profilerede, m u r e d e H a l v s ø j l e r, Pilastre⁵⁾ og False paa hver Side af Buerne ind til Korsarmene frem og restaureredes, dem havde Cementen ganske glattet ud. I vestre og østre Korsarm er Pilastrene prydede med f o r s æ n k e d e H a l v s ø j l e r (Fig. 4), lignende findes i Klosterkirkerne i Ringsted og Vitskøl, i Domkirken i Aarhus og i enk. andre danske Kirker — men i øvrigt kun i et Par belgiske Kirker fra samme Tid. Ogsaa Skibets Hvælvinger (Kryds-

³⁾ d. e. Stilarten i den senere Middelalder («Spidsbuestil»).

⁴⁾ Herom kan henvises til Afhandl. i »Archiv for nordisk Oldkyndighed og Historie« 1895 og 1898.

⁵⁾ d. e. flade Vægpillen.

hvælving uden Ribber, medens der er Tøndehvælvninger i Korsarmene nærmest Skibet og kantede Kupler i

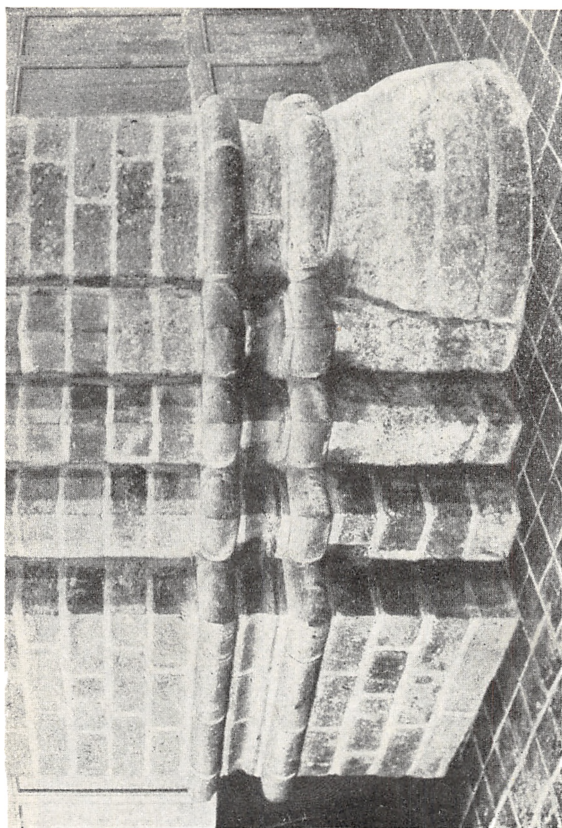

Fig. 3. Søndre Halvsøjlebase med False og Pilaster.

Taarnene) har faaet den oprindelige Form, der ved Undersøgelsen kunde konstateres. De nordre og søndre Halvsøjle-Baser⁶⁾ er mærkelige, fordi de ikke hører hjemme i den Stenarkitektur, der har været Forudsætningen for Kallundborg Kirke, men i den nor-

⁶⁾ Basis = Søjleskaftets Fodstykke.

diske Træarkitektur, saaledes som den endnu findes i norske Stavkirker (Fig. 3). Vestre og østre Halvsøjle-Baser er derimod af en helt anden Type, firkan-

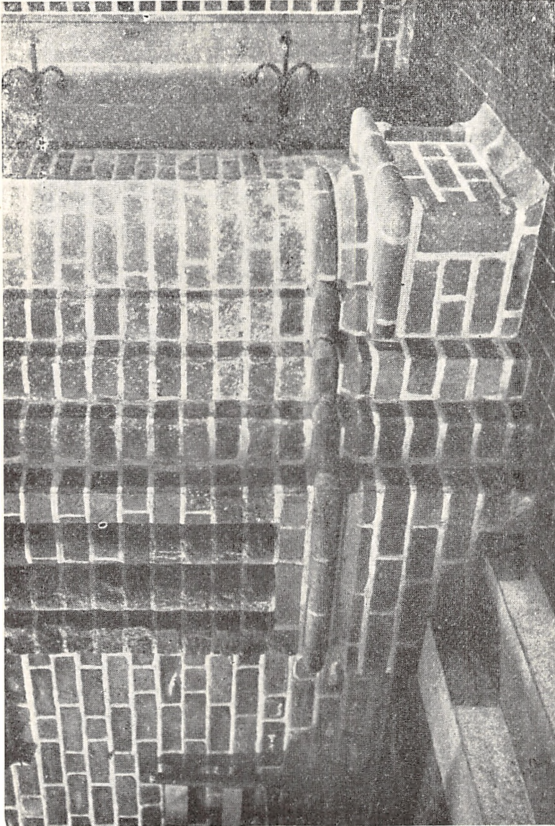

Fig. 4. Østre Halvsøjlebase samt Pilaster med forsænkede Halvsøjler.

tede, medens de andre er kubeformede. Men alle er dog forskellige i Enkeltheder. Korsarmsbuerne er nu, som oprindeligt var, pudsede og hvidkalkede indtil en halv Sten fra Kanten; disse Gjordbuers røde Kanter tegner sig virkningsfuldt

mod det hvide og fremhæver Bygningens Konstruktion.

Medens Korsarmene er ganske enkle, uden særlig

Fig 5. Kirkens Indre — set fra Orglet. I det fremspringende Hjørne til højre ses Døren til Vindeltrappen.

arkitektonisk Udsmykning, er selve Skibet da rigt udstyret, hvortil kommer de 4 vældige, om end ret slanke, 6,2 m høje G r a n i t s ø j l e r med svære fir-kantede Baser af Form som omvendte Tærningkaptæler⁷⁾ og med trapezformede Kapitæler foroven,

⁷⁾ Kapitæl = Søjleskafets Hoved (af Latin: caput, Hoved).

nedadtil ottekantede. Søjleskafte bestaar af to Stykker, hvoraf det nederste foroven danner en Ring midt paa Søjleskafte. Opad er de indbyrdes forbundne med rundbuede Gjordbuer som i Korsarmene,

Fig. 6. Døbefont af Granit.

der bærer Midttaarnets Mure (Fig. 5). »Det er en saare dristig Tanke ovenpaa disse af to Stykker sammensatte Søjleskafter af forholdsvis ringe Tykkelse at bygge et højt og svært Taarn«. Naar dette styrtede ned i Kirken 1827, skyldtes dette dog i og for sig ikke Konstruktionen, men senere Grave under Kirkens Gulv.

KALUNDBORG KIRKE

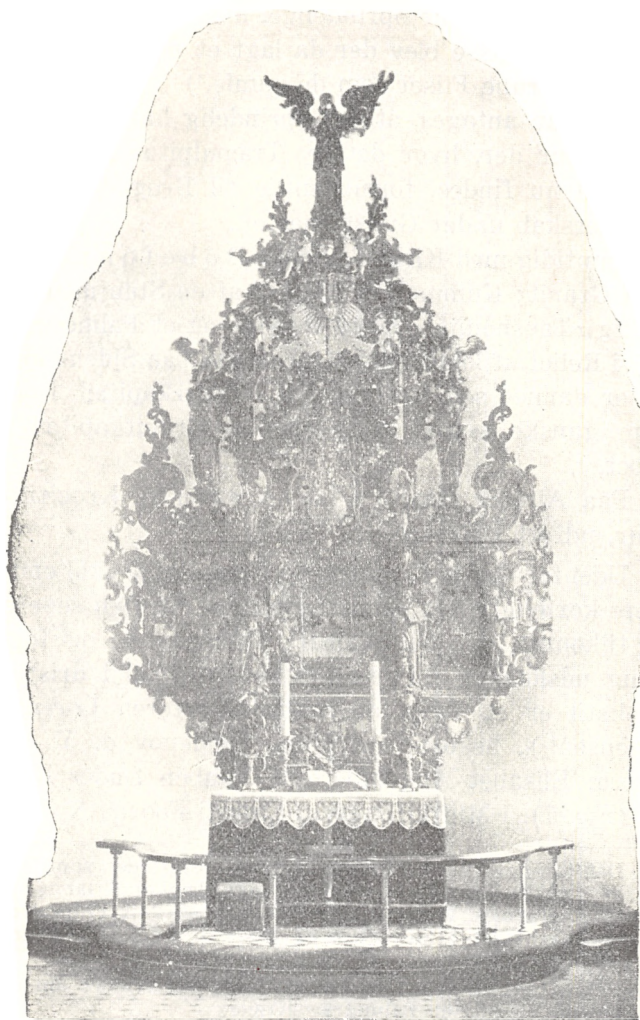

Fig. 7. Altartavle.

I Jordfylden fandtes enkelte glaserede Fliser, der vel næppe var de oprindelige, men dog tidlig gotiske. Efter disse blev der da lagt et nyt Gulv af grønne og brune Fliser som de gamle.⁸⁾

Det kan antages, at der oprindeligt har været et Træpulpitur der, hvor det ny Træpulpitur med det ny Orgel nu findes, formodentlig til Brug for Borgens Herskab under Gudstjenesten.

Samtidig med Kirken er dens Døbefont (Fig. 6) af Granit; Kummen er hugget af en Sten med en kraftig »Tovsnoning« langs Randen og et Palmetmotiv⁹⁾ i Relief af lombardisk Oprindelse paa Siden; Foden er dannet som et omvendt Trapezkapitæl, hvis Form ganske svarer til Søjlernes Granitkapitæl i Skibet.

Paa Alteret staar en lille romansk¹⁰⁾ Krucifix-Figur, udført i Bronze.

Udenfor den her refererede Bogs Emne skal endvidere kortelig gøres opmærksom paa det i en senere Tid tilkomne, der har Værdi: Den skønne og fortrinlig udskaarne Altertavle fra 1650 i dristig Barokstil er et Værk af Holbæk-Mesteren Lorents Jørgensen¹¹⁾, bekostet af Hans Lindenov d. Y. og Hustru, Elisabet Augusta, hvis Vaaben findes derpaa (Fig. 7). I Midterfelterne: Christi Fødsel, Nadve-

⁸⁾ Det tidligere hæslige Stoleinventar erstattedes samtidig af smukke løse Stole samt en fast Bænkerad langs de to Korsarmes Vægge. Træet hertil som til Pulpituret og Inventaret i Sakristiet er lavet af gammel Eg fra en Stubmølle.

⁹⁾ Palmetten, d. v. s. lille Palme, fordi den minder om de bøjede Blade i et Palmetræs Krone.

¹⁰⁾ Den romanske Stil tilhører den tidligere Middelalder, kaldes ogsaa »Rundbuestil«.

¹¹⁾ Om denne se: Chr. Ax. Jensen: Lorents Jørgensen, Billedsnider., Fra Holbæk Amt IV, S. 5 ff., og sammes: Danmarks Billedsnidere. 1911.

ren og Himmelfarten, til Siderne: Korsfæstelsen og Opstandelsen. Endvidere forestiller forskellige fritstaaende Figurer Evangelisterne, Moses o. a. I den gamle, murede Alterfod findes et Relikviegemme,

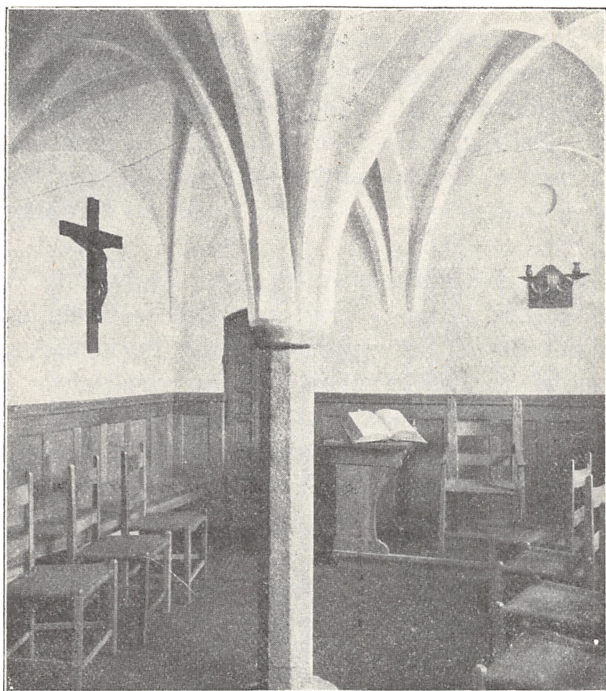

Fig. 8. Sakristiets Indre.

hvori et Relikvie nedlagt i en Blykapsel. Af Alterkarrene er en Sølvkande fra 1680, en sølvforgylt Kalk og Disk fra 1681; navnlig den sidste er et meget smukt Arbejde.

I Døbefonten et Messingfad med Byens Vaaben.

Af Lysekronerne er den midterste fra 1594, den i Koret hængende fra 1713.

I Kirkerummet hænger bl. a. et Epitafium fra 1661 over Præsten Lauritz Nielsen Gram og Hustru, Maren Pedersdatter; herpaa er malet en Fremstilling af Kirkerummet, der har været til nogen Støtte ved Restaureringen.

Nyere end Kirken er det gotiske Sakristi i to Stokværk, hvoraf det øverste er yngst; i den senere Middelalder tilbyggedes den østre Korsarm mod Nord. Sakristiet, hvis Inventar er nyt, er et skønt Rum med et krydshvælvet Loft med Ribber, der i Midten bæres af en lille ottekantet Granitsøjle (Fig. 8).

Vel synes Kirkens Indre lille i Forhold til dens imponerende Ydre. »Trods den stærke Opdeling af Rummet virker det dog usædvanlig harmonisk paa Grund af de gode Proportioner og velafvejede Enkeltformer, og de mange højtsiddende Vinduer, i deres stadigt vekslende Stillinger, giver Rummet en malerisk og afvekslende Lysvirkning, der fordeler Lys og Skygge under Rummets Hvælvinger paa en egen besnærende Maade«.

Samme Forf. har dernæst givet en Udredning af Kirkens danske Slægtninge, der er saare interessant. Kalundborg Kirke slutter sig nøje til den Gruppe af de ældste danske Teglstenskirker, der opførtes i Slutningen af 12. Aarh., særlig de 3 store Klosterkirker, Ringsted, Sorø og Vitskøl¹²⁾, men danner dog i flere Henseender en Særstilling og har Enkeltheder, der ikke findes i de øvrige samtidige Kirker.

Typisk for disse Kirker er Halvsøjlerne med den særlige danske Kapitæelform, Trapezkapitælet med de

¹²⁾ Vitskøls Ruiner er fremdragne og istandsatte i Aarene 1895—1903.

afskraaede Hjørner; de mærkelige Søjlebaser ved søndre og nordre Korsarmbuer (Fig. 3) stammer, som nævnt, fra den ældre Træarkitektur her i Landet, men lignende findes dog i Granit under Pulpituret i Fjenneslev Kirke, hvor der er indhugget Ornamenter, der nøje svarer til Ornamenterne paa Døbefonten, saa man maa antage, at samme Stenhugger har

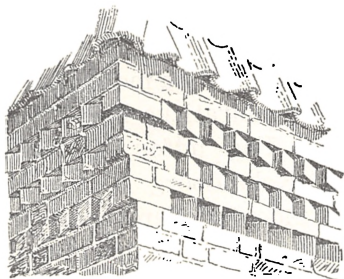

Fig. 9. Savsnitsskifter
paa Gesims.

arbejdet i begge Kirker. Søjlerne i Fjenneslev har ogsaa Kapitæler, som paa de store Granitsøjler i Kalundborg. Men Fjenneslev var jo Esbern Snares Fædrenehjem; Kirken der var opført af hans Fader, men Pulpi-

turet først indbygget i Esbern Snares Tid. Andre Enkeltheder findes ogsaa i andre danske Kirker. Derimod er den her benyttede Form paa Dobbeltvinduer med Søjle og halvrund Nische med smalt Skydeskaar (Fig. 2) ikke kendt andet Steds fra, hverken her i Landet eller andetsteds; mulig har ogsaa de skullet tjene til Forsvar. De to Portalers kamtakkede Fremspring synes her at vise sig for første Gang i dansk Arkitektur, de blev almindelige i den senere Middelalder. Af disse og andre Enkeltheder slutter Forf., at Kalundborg Kirke virkelig er opført af Esbern Snare, antagelig i Aarene 1170—1190, Begyndelsen falder sammen med Aaret for Byens Grundlæggelse, samt at det er samme

Bygmester, der har opført de lidt ældre Kirker i Ringsted og Sorø.

Vilh. Lorenzen har endelig givet en Fremstilling af Kirkens udenlandske Forbilleder, der ikke er mindre interessant. En Bygning som Kalundborg Kirke udspringer jo ikke af en Bygmesters Hjerne, født alene af hans Tanker, af hans Geni; den har selvfølgelig dybe Rødder i Fortids Arkitektur.

Det firkantede Midterparti (Fig. 1) er som en Bygning for sig, delt i 3 Skibe med et større kvadratisk Midtfag og smaa kvadratiske Fag i Hjørnerne samt smalle, aflange Fag udfor Midtfaget. »Denne Komposition giver Kalundborg Kirkes Hovedparti en særlig Stilling indenfor Verdensarkitekturen, overordentlig sjælden som den er udenfor det af byzantinsk Kunst beherskede Omraade«. Dette Planmotiv lader sig føre tilbage til hellenistisk-romersk Bygningskunst og fik tidlig i Middelalderen en frodig Udvikling i Lilleasien og Armenien, senere i Byzantz. Kirker af denne Art havde en Midtkuppel, der bares af 4 Søjler. Men samme Motiv findes ogsaa i Italien, nemlig i Kirken San Lorenzo i Milano (fra 6. Aarh.), der dog har større Dimensioner, og i det lille Kapel, San Satiro, i samme By (fra Aar 876); endelig findes paa europæisk Grund kun endnu en Kirke af samme Grundtype, St. Germigny des Prés ved Orléans; de to sidste har over Midterkuppen et Taarn. Efter San Satiros Opførelse vides ingen Kirke af denne Type i noget af Kristenhedens Lande at være opført — før 300 Aar efter i Kalundborg.

Denne fik dog ikke Kuppel som de andre, men en almindelig Krydshvælving i Højde med de andre Hvælvinger; den fik 4 slanke Søjler som San Satiro, ogsaa disses Kapitæler leder Tanken hen paa

Norditalien, og de kom til at tjene som Underbygning for et højt og svært Centraltaarn. Ogsaa San Satiro havde Taarn.

Kirkens Midterparti leder da Tanken hen paa Norditalien, særlig paa Milano; dets Rødder er Antikens Lande.

De 4 Korsarme med Taarne er imidlertid det, der mere end noget andet giver Kirken Karakter, selvom de er Centralpartiet underordnet. Det ligearmede »græske« Kors var i den romerske Kulturverden nøje knyttet til Gravkulturen; som Gravkirke har vi den mægtige Apostelkirke i Konstantinopel fra Kejser Justinians Tid med Kuppel over Kors-skæringen og en Kuppel over hver af de 4 Korsarme; saaledes ogsaa i en Kirke i Efesus. Disse to Kirker efterlignedes i den i det 11. Aarh. ombyggede St. Markuskirke i Venedig, den eneste endnu bevarede Korskirke, der har nogen Lighed med Esbern Snares Kirke. Men allerede i Aaret 382 var dog med Apostelkirken i Konstantinopel som Forbillede af Ambrosius opført en Apostelkirke i Milano. Naar Esbern Snares Borgkirke fik den Form, kunde dette mulig skyldes, at han tillige har tænkt sig den som en Gravkirke; han blev dog, som bekendt, efter sin Død (1204) ikke bisat her, men i Sorø, hvor Broderen Absalon 3 Aar i Forvejen var bisat. Ogsaa disse Kendsgerninger peger da i Retning af Milano og Lombardiet — ligesom Døbefonten. Her stod i det 12. Aarh. Teglstensarkitekturen i sin højeste Blomstring. Det kan antages, at »Bygmesteren for Kalundborg Kirke maa have kendt kirkelig lombardisk Arkitektur af Selvsyn

og muligvis selv have hørt hjemme i Lombardiet«.

Men han har ikke slavisk efterlignet noget os kendt Bygningsværk; dette gælder ikke blot Kirkens

Vor Frue Kirke (omkr. 1870). Lith. Heinrich Hansen.
»Danske Mindesm.«

Form for Overhvælvning, der er noget for sig, men i fuldt saa høj Grad Kirkens ydre Opbygning, de 4 Korsarme-Taarne omkring Centraltaarnet, der gør Kirken til »et enestaaende Monument i samtlige Kristenhedens Lande«. Maaske

har Bygmesteren villet erstatte Virkningen af Kupperne, som paa San Marco i Venedig, med de i Norden yndede Taarne. Med disse er den i hvert Fald bleven en nordisk Kirke, enten Idéen til Taarnene saa skyldes den ukendte Bygmester eller Bygherren Esbern Snare. Disse Taarne betegner en dansk Indsats i Tidens Arkitektur.

Det er disse Taarne, der giver Kirken dens enestaaende, trodsige, borgagtige Udseende; dens Taarnknippe syner milelangt udover Bakker og Fjord; det er dem, der giver den dens pragtfulde Silhuetvirkning, navnlig set nærved. Med al Beundring for dens skønne, maleriske Indre, saaledes som den fremtræder nu, efter Restaurationen, er den Oplevelse fra Torvet at se Kirkens mørke Silhuet mod en brandrød Aftenhimmel dog saa stor, at den aldrig glemmes i et modtageligt Sind.

Og den er endvidere det stejleste og stolteste Minde, vi ejer, om den Stortid i Danmarks Historie, da det søndersplittede Rige genvandt sin indre Fred, da ny Kræfter i Folket groede frem, da »Absalon byggede Borg ved Havn« og Esbern sin paa Banken ved Hærvig — ved Kalundborg.

Klicheerne til Fig. 3, 4 og 9 samt Fotografierne til Fig. 2 og 5 er laant af »Selskabet til Udgivelse af danske Mindesmærker«, hvorfor her bringes en Tak. Fig. 1 Fot. efter Planche i »Kalundborg Kirke«.

HOLBÆK SKIBSBRO

Af Otto Smith.

By og bro.

Den nyeste købstadsforskning¹⁾ karakteriserer Holbæk som et typisk middelalderligt torveanlæg. I almindelighed vil dette sige, at der i landets middelalderlige opgangsperiode anlagdes en række købstæder, oftest i nærheden af en kongelig gård eller en ældre bondeby og på et for handel og søfart bekvemt sted.

Holbæks forhold til disse betingelser er let at konstatere. I 1100'ernes slutning omtales gården Holbæk i et gavebrev. Dens plads kendes ikke; men en eller flere landsbyer har ligget i dens nærhed, bl. a. Labæk, der må have ligget grupperet om den kirke, hvis tomt nu ses i Østerstræde (tidl. Sladderstræde).

I midten af 1200'erne omtales Holbæk allerede som købstad, hvilket rimeligvis vil sige, at den tillige med en borg er blevet anlagt i århundredets begyndelse.

Hvad var det da for gode betingelser for handel og søfart, der gjorde netop denne bakkekam på sydsiden af Holbæk fjord værdig til et saadant anlæg. Ja, for at klare det, er det nødvendigt at betragte datidens handelsforhold nøjere.

De danske landsbyer var opstaaet omtrent ved vor tidsregnings begyndelse²⁾, men på grund af landbrugets store fremgang herhjemme efter år 1000, var en nøjere forbindelse med udlandet blevet nød-

vendig, dels for afsætningen af egne varer, dels for at skaffe de råvarer hjem, som den bedre købeevne forlangte til håndværkets brug. Trang til bedre leve-sæt spillede også sin store rolle.

Regeringen har da været opmærksom på, at der udover de købstæder, der ved frisernes handel på Danmark tidligere var opstået ad naturlig vej (f. eks. Hedeby, Ribe, Ålborg m. fl.), nu måtte skabes flere handelspladser over hele riget. For at lokke købmænd til at nedsætte sig på saadanne pladser, gaves der disse privilegier, og i ly af privilegierne opstod den danske købmandsstand, der skød sig ind som mellemled mellem køber og sælger.

Heri lå da de ny købstæders opgaver, saaledes som også navnet siger. På deres torv mødtes bonden og den udenlandske eller danske købmand.

Fordringen til købstadens beliggenhed måtte først og fremmest være, at adgangen til andre byer og egne var let. Men ikke alene for adgangen til udlandet, også for samkvemmet med landets egne byer var søvejen absolut nødvendig. Landevejene var nemlig yderst slette og bestod kun af hjulspor ved hjulspor, og vognmateriellet var for dårligt til lange kørsler med fuldtpakkede læs.

Købstæderne måtte altsaa hovedsagenlig søge deres plads ved kysterne.

Af naturlige havne ejede landet i modsætning til f. eks. Norge ingen. Medens der dør i fjordene fandtes dybt vand lige ind til klippekysten, der tillod skibene at lægge til umiddelbart ved land, og tillige så god beskyttelse mod vejr og vind, at dækningsanlæg var overflødige³), var man her i landet nødt til at foretage en del arbejder for at skabe havne.

Letteſt gik det, hvor havnene kunde lægges i åmundingerne. Ved Århus, Kolding, Køge og m. fl. steder behøvedes der kun en konsolidering af åbredderne med pæleværk for at ſkaffe anlæg, undertiden i forbindelse med en opmudring for at ſkaffe tilſtrækkelig dybde⁴). Men denne fordrede i de ældſte tider med de meget lidt dybtgaaende ſkibe ikke meget arbejde.

På andre steder valgtes de forholdsvis lune fjorde; men anlægget blev her helt kunſtigt og beſtod i opførelſen af broer, der gik vinkelret ud fra kysten. Om dækningsanlæg i form af moler og isbrydere blev der ikke tale, end ikke ſaa ſent ſom i 1700'erne. Teknikken ſtod meget lavt helt op mod den moderne tid.

Overvintringsspørgsmålet blev derfor altid brændende i de danſke havne, hvor ſtorm og isgang ſtadig truede de ſkibe, der lagde ſig her for vinterophold.

Men ſpiller af diſſe grunde den forholdsvis lune plads i Holbæk fjord ſin ſtore rolle for købſtadens anlæg, må man heller ikke ſe helt bort fra landevejenes indflydelse derpå.

Byen ligger jo nemlig ret afsides fra den naturlige vejforbindelse mellem Roskilde og Kalundborg, to af Sjællands vigtigſte byer på den tid, da Holbæk opſtod. Mellem diſſe gik en direkte vej, der fra Elverdammen gik i lige linie mod Kalundborg, og ved denne vej lå eller opſtod de mange herregårde, der karakteriſerer egnen: Søgård, Knabstrup, Torbenfeld, Aunſø m. fl. Endnu ſå ſent ſom ved »de ſtore vejes måling og afdeling« i 1697⁵), da milepælene blev opſat, toges der kun henſyn til denne vej.

På den anden ſide er vejen nordpå fra Elver-

dammen og gennem Holbæk ældre end købstaden, der ganske åbenbart er anlagt på begge sider af en allerede eksisterende vej.“)

Dette kan kun forklares ud fra den omstændighed, at der fra endnu ældre tider har været et færgested her for forbindelsen med Odsherred.

Denne vej var endnu på købstædernes anlægstid og langt ned i tiden langt bekvemmere end turen vest om Lammefjorden til den smalle tange, der forbandt det næsten øagtige Odsherred med det øvrige Sjælland. Og yderligere lå på denne tange den høje bakke Vejrhøj og gjorde denne adgang endnu vanskeligere.

Betragter man yderligere forholdene på Tudse næs, ses det da også, at byerne Markedslev, Udby og Uglerup viser en ret linie som den nærmeste vej op til næste færgested over til Kongsøre Nebbe.

I Holbæks byplansbillede indtager skibsbroen en underlig plads i det ene hjørne, medens det ellers er almindeligt, at byernes skibsbroer ligger centralt. Et sådant anlæg ved Holbæk vilde ikke have været umuligt hverken af strøm- eller bundforhold, mere af hensyn til de stejle gader, der fra Ahlgade fører ned til fjorden; men det er rimeligt at antage, at man med sædvanlig konservatisme har holdt sig til et allerede bestående anlæg af en bro for færgefarten. Denne har sikkert været en almindelig træbro, der også i de ældste tider har afgivet anlægsplads for de pramme, der fra skibe på redene førte varer i land. Efterhånden er så denne bro blevet forbedret.

Der er også den mulighed, at den vestligste, brudte del af Ahlgade oprindelig har været en selvstændig gade, forskellig fra den egentlige torvegade, idet byens oprindeligste østgrænse fandtes ved knæk-

ket ved Smedelundsgade og dens vestligste ved Pølsekrogen. Endnu i 1682 nævnes i grundtaksten en Nørregade, der havde 12 gårde, hvilket godt kan passe på dette stykke.^{6*)} Alle de andre gader, der fra Ahlgade fører ned til vandet, bærer desuden gamle navne og nævnes alle i grundtaksten.

Sandsynligvis har også forbindelsen med den vest for byen anlagte borg, det senere slot, haft sin betydning for bibeholdelsen af det gamle broanlæg, der her var mere under besætningens beskyttelse.

Politisk set kom Holbæk aldrig til at spille nogen rolle i landets historie. Dens betydning for landet som købstad var, indtil banernes fremkomst, udelukkende knyttet til dens havn, og det kan således med rette siges, at Holbæks historie er dens havns historie.

Indenfor Issefjordens område opstod der ikke mindre end tre købstæder: Nykøbing, Holbæk og Roskilde; men af disse lykkedes det kun Holbæk at bevare sin værdi som havn ned gennem tiderne.

Iøvrigt delte de alle skæbne med landets øvrige unge købstæder. De var knap kommet i vækst og havde faaet skabt landet en handelsstand, før hansestædernes magt lagde en klam hånd om deres udvikling.

Betingelsen for at gøre noget virkeligt for havnen, hvis administration og hele trivsel fra de ældste tider lå i borgernes hænder, var at der kunde skabes en driftig og velhavende købmandsstand, som var interesseret i denne havn og vilde yde noget til dens opretholdelse og forbedring.

Ved hansestædernes indgriben og bemægtigelse af hele storhandelen, slog dette imidlertid fejl. Ikke saaledes at forstaa, at hansekøbmændene lagde hånd

på landets småhavne, dertil var disses betydning for ringe, og en by som Holbæk nævnes overhovedet ikke i stædernes forhandlinger (hanserecesserne).

Der finder heller ikke her, som i de fleste norske havnebyer, en invasion sted af hansestædernes liggere, men deres magt mærkedes alligevel.

Hvad de danske købmænd skulde leve af, blev kun smuler, der faldt fra disse rige herrers bord. Selv blev de aldrig så velhavende, at de fik magt til at skære gennem den fattige og kummerlige administration, som byrådet, der dog repræsenterede deres egen stand og deres egne interesser, ydede dette byens vigtigste organ, der ofte forsømtes i en uhyggelig grad.

Og så indlevet var de i disse forhold, at der ikke kom nogen bedring, efter at hansestædernes magt var brudt, og der virkelig blev lejlighed til at gribe chancen. Landets ulykkelige krige ødelagde yderligere initiativet.

Det billede, der kan oprulles af en dansk købstadshavn gennem tiderne, er derfor ofte mistrøstigt; men det kan dog give gode bidrag til forståelsen af de skiftende tiders borgerlige liv samt, foruden de topografiske oplysninger, yde bidrag til de danske købstæders økonomiske liv i 16 og 1700'erne.

Den ældste tid.

Omtrent i byens midte på Ahlgadens nordlige side stod byens ældste kirke. Som den søkøbstad, byen fra de ældste tider var, var den naturligvis indviet til de søfarendes skytspatron, St. Nikolaj.

På sit højtliggende sted skuede den ud over en række lave gårde og huse, hvis haver og humlegårde krøb ned ad skråningen mod vandet, og dernede lå broen, byens håb, den, der skulde bringe den i for-

bindelse med de rige lande, der kunde aftage det korn og den malt, som det store og gode opland førte til byen.

Småt nok har det i de ældste tider været med denne bro. Første gang den træder ind i historiens lys, er, da Roskilde-munken Petrus Olai en dag gjorde en notits i sin årbog efter at have hørt om den gruelige ulykke, der var sket her: dagen efter St. Georgs dag (søndag den 24. april) 1328 druknede der 30 mennesker på fjorden mellem Holbæk bro og byen Markedslev.⁷⁾

Så går der halvtredie hundrede år, før vi påny hører om den. I juli 1582 opholdt Frederik den anden sig i Tudse, og Holbæk borgerskab benyttede sig af lejligheden og gik til ham med et andragende af stor vigtighed for byen. Skibsbroen var så dårlig og brøstfældig, at den måtte helt fornyes, men borgerne havde ikke råd til selv at bekoste hele dette store arbejde. De ansøgte nu kongen om og fik også bevilget*), at de indtil videre måtte anvende den byskat**), som skulde afgives til kronen, til broens forbedring.

Men fra den dag, da kongen sad i Tudse og underskrev dette dokument, og tilbage i tiden til den ulykkelige begivenhed på fjorden, som fik munken til at gøre en notits i sine annaler, ligger der et langt tidsrum, hvor vi kun kender lidt til byen og dens havn.

Ad omveje kan man dog få et indblik i forskellige forhold.

*) Brevet er trykt i tillæget.

**) Byskat var indført 1400, hvorfor byerne på denne tid måtte skride til at pålægge borgerne en kommunal skat. Byskatten hævedes atter 1660 ved matrikelskattens indførelse.

Havnens administration lå som omtalt fra de ældste tider i borgemesters og råds hænder, men der har ikke været tale om nogen skriftlig regnskabs-aflæggelse, og den bevarede bysbog fører os ikke ret langt tilbage.

Men i byens stadsret og senere privilegier findes der en række bestemmelser for handelen på Holbæk skibsbro og for havneforholdene overhovedet.

Til beskyttelse af selve handelen bestemte privilegierne nemlig, at ingen udenbys folk maatte søge ind til broen med deres skib for at købslå med bønderne, så at det på nogen måde blev til skade for byen (d. v. s. for byens købmænd). Heller ikke måtte der i byens nærhed anlægges »ulovlige havne« til skade for den.⁸⁾

Denne regeringens kamp mod ulovlige havne var af gammel dato, ja sikkert lige saa gammel som købstæderne, idet købmændene, der jo ofte i ældre tider førte deres eget skib, så deres fordel i at få aflosset og afsat varerne uden om byernes købmænd, selv om losningen skulde foregå på åben kyst. På samme vis købte og afsatte bønderne helst deres varer på denne måde, hvorved der sparedes en mellemhandler, så at varerne derved blev billigere. Bestemmelsen går da atter og atter igen i byernes privilegier.⁹⁾

I Holbæk stadsret¹⁰⁾ bestemtes endvidere, at når en skipper, der ikke havde hjemme i byen, kom dertil, skulde han sælge til b o r g e r n e og i overtrædelsestilfælde bøde $\frac{1}{2}$ lødig mark.

En sådan skipper-købmand kunde dog godt afskibe sine varer i byen med senere salg for øje, men skulde da for denne oplægning betale en afgift på

12 skilling.*) Lagde han sig derimod i vinterleje ved broen med varerne om bord, skulde han give 2 skilling i bryggepenge.¹¹⁾

Disse bestemmelser til byhandelens beskyttelse blev yderligere skærpet, da kong Hans udsendte sin almindelige købstadsret. Heri fastsloges det¹²⁾, at handel af fremmede overhovedet ikke maatte finde sted på bro eller brygge, når lige undtages salg af korn, tømmer og fersk sild. Alle andre varer skulde lægges op i et lager og sælges derfra, og overtrædelser straffedes med bøder på 3 mark til kronen og 3 til byen.

Alle disse bestemmelser sigtede rimeligvis til at hindre hansekøbmændene i også at bemægtige sig detailhandelen. Hverken deres »gæster«, der kun anløb havnene i sommertiden og afsatte deres varer til købmændene, eller deres »liggere«, som blev vinteren over i byerne med et større varelager, kunde efter disse regler komme i direkte forbindelse med bønderne, men var nødt til at købe korn, ærter og malt af byens købmænd og afsætte deres klæderuller og kolonialvarer til disse.

Men udover disse foranstaltninger til handelens beskyttelse tog regeringen sig ikke af købstædernes havne, saaledes som Magnus Lagaböter, der gav indgående havnebestemmelser i Norge. Ligesom her i landet var udbygningen af havnene overladt den enkelte eller den enkelte bys initiativ, men til gengæld var de norske havne ned igennem tiden underkastet offentlighedens kontrol.

I Danmark var forholdene mere løse, men til gengæld forstod regeringen ofte at hjælpe kraftigt, når en by klagede over, at skibsbroen var så ødelagt,

---

*) Køge havde få år forinden fået en lignende tilladelse.

at handelen truedes. Ofte skete denne hjælp i form af træ, som den nærmestboende lensmand fik ordre til at levere, men denne hjælp var undertiden noget usikker, som da lensmanden på Kalø gang på gang »glemte« at levere tømmer til Århus havn. Bedre var det, når kongen, således som Frederik II gjorde det overfor Kjøge¹³), skænkede byen en hel lille skov.

Hjælpen til Holbæk havn i 1582 er langtfra noget enestående eksempel. Omtrent på samme tid fik en række andre byer deres hele eller halve byskat eftergivet for en kortere årrække. Holbæks skibsbro må næsten antages at være blevet bygget op helt fra grunden, siden der ydedes en så kraftig hjælp her.

Overhovedet er der i 1500'ernes slutning meget røre om de danske havne. Hansestædernes magt var blevet knust, og de danske købstæders handel blomstrede op. Men samtidig med det større antal skibe ved broerne, gik der naturligvis også større slid på disse.

Byrådene måtte derfor se at skaffe sig midler til istandsættelser m. m., og tanken om at ligne udgifterne på dem, der særlig benyttede broerne, lå da nær for.

Holbæk gik her kun i andres fodspor. Allerede i 1505 havde Århus fået kong Hans' tilladelse til at opkræve havnepenge »til broens forbedring«, men i slutningen af 1500'erne tager ansøgninger til regeringen om lignende benådning rigtig fart. Nogle byer fik dog foreløbig kun tilladelsen for en årrække, andre, som f. eks. Kolding og Kalundborg, fik en stedsevarende, der dog fritog adelen for afgift.

Tilstandene var altså meget forskellige riget over. I een havn måtte skipperen betale een afgift, i

en anden noget mere eller mindre, og i en tredje var han helt fri.

Holbæk må have opnået sin vedvarende tilladelse til at opkræve en havneafgift kort før 1594, thi fra dette år begynder den regelmæssige aflæggelse af regnskab for disse penge. Det kan også passe med tidspunktet for anlægget af den nye bro, der først ved denne tid har trængt til reparationer. En notits i bysbogen markerer også den ny æra og viser tillige, at broens administrator blev Walter væver.

Skønt man lige fra de ældste tider har skelnet skarpt mellem h a v n e penge, der betales af skibet, og b r o penge, der betales af varerne¹⁴), kaldes de første rengskaber fra Holbæk »register på bropenge«, skønt det var en afgift af skuden:

Af en finde skude	8 sk.
Af Bertils skib i Kiøbenhaffn	12 »
Af Jens Brøgger i Helsingør	6 »
En griinde bodt*)	2 »

Der har altså foreligget en tarif, der klassificerede skibene efter deres lasteindhold, og hvorefter administratoren havde at rette sig.

Få år efter dette første regnskab indsniger der sig imidlertid poster, der viser, at der også har været afgifter af varer, så at Frstrupmølleren f. eks. betaler 7 skilling i afgift for et par møllesten.

Overhovedet er disse regnskaber meget primitive, og først fra 1641 finder der en tydelig adskillelse sted mellem bropenge, betalt af varerne, og havnepenge, betalt af skuden.

Til et statistisk arbejde, der viser ind- og udførsel, egner dette regnskab sig da heller ikke på grund af dets vilkårlighed. Undertiden anføres lad-

*) Grenaabåd.

ningens størrelse og art, til andre tider angives kun skipperens navn og hjemsted og derudfor afgiftens størrelse.

Lidt oplysninger får vi dog deraf. Det synes, som ialt et halvthundrede skibe eller både årligt anløb broen, ja 1597 var man helt oppe på 90 skuder. Ladningen var oftest salt og fisk, medens der indskibedes korn og malt. Også en retssag har man haft i den første tid, idet tingskriveren får 2 mark for dom og tingvidne.

Iøvrigt betegner 1500'ernes slutning en forbedring af havne- og søfartsforholdene. Frederik II udgav sin søret, et stort og dygtigt lovgivningsarbejde¹⁵⁾, skipperne skulde have søbreve, for at man kunde kontrollere deres rejser, og en stor del af de havne, der viste sig ikke at svare regning, blev ophævet påny til støtte for de andre.

På den anden side fik enkelte byer forrettigheder frem for andre. I 1566 fik f. eks. borgerne i Helsingør ret til at måtte købe i Issefjord »til deres huses ophold«, en ret, de gennem mange år ofte søgte at hævde påny.^{15*)}

Skibsbroen i 1600'erne.

Hvorledes skibsbroen har set ud i denne tid, er det ikke let at få overblik over. Det er nødvendigt at plukke enkelthederne ud rundt om og søge at samle dem til et billede. De kort, der udgives i dette århundrede, er langt fra pålidelige, og selve skibsbroen derpå kan kun betragtes som en signatur.

Broen tog sin begyndelse omtrent der, hvor toldkammeret nu ligger, idet hele den nuværende havneplads er dannet ved opfyldning. Ogsaa den modsatte, vestlige, side er indvundet fra fjorden, hvilket bl. a.

kan ses af de to kort side 165 og 177, som viser, at gården Ahlgade 1 har fået en udvidelse ned mod fjorden i tiden mellem 1750 og 1794. Desuden ses det

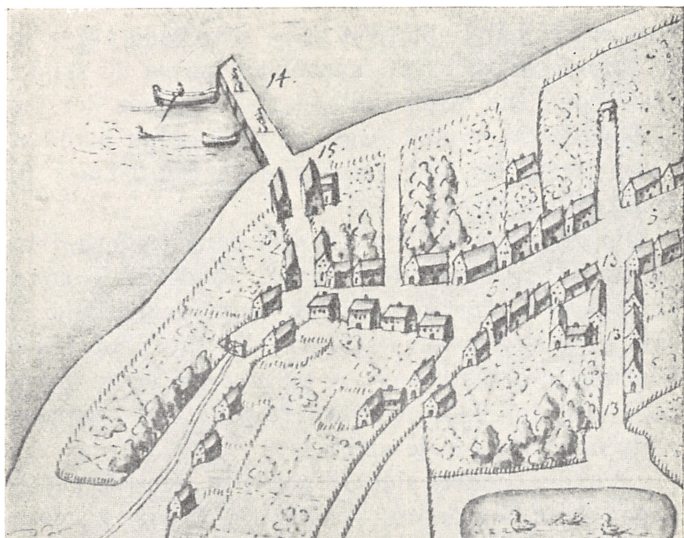

Fig. 1.

Udsnit af Resens atlas c. 1670. Det er ejendommeligt at iagttagelse, at Holbæk fjord både på dette og det senere i fig. 2 viste kort kaldes Listfjord. List kan i ældre sprog betegne et bånd eller en strimmel*), hvad der jo passer godt på fjordens udseende.

heraf tydeligt, at husene paa kortet fig. 1 kun er signaturer, og at målestoksforholdene er forskuddt.

Den ældste form for broen må have været en mindre opfyldning, en dæmning, nærmest kysten, hvorefter den egentlige bro har taget sin begyndelse, og rimeligvis har den bestået af et brokar og en overdækket sluse mellem dette og dæmningen for at formindske vandets pres. Både dæmning og brokar var brolagt. Der har næppe været plads til mere end

*) Sml. liste i barnesvøbet.

et par skuders anlæg derved, men trafikken var heller ikke større, end at dette kunde lade sig gøre. Nogle skuder måtte derfor undertiden vente på reden, til der blev plads ved broen.

Allerede i 1623 blev broen forøget med endnu et brokar med tilhørende sluse. Et brokar bestod af en firkant af svære nedrammede pæle, hvis inderside beklædtes med brædder. I det indre heraf styrtedes der kampesten ned, så at der på denne måde dannedes en ø i vandet. Arbejdet udførtes af tømmermand Hendrik Christensen i Heliggejtstræde i København. Denne udgift var imidlertid mere, end der kunde bestrides af broens midler.

Borgerne må have indset betydningen af at holde broen vedlige; thi de gik ind på at blive sat i en ekstraskat for at få betalt de c. 200 rigsdaler, der manglede. Med lensmandens, borgmesterens og råds samtykke blev der valgt 8 mand til at foretage ligningen. Skatten faldt paa 146 navngivne borgere¹⁶⁾ og beløb sig fra 1 mark til 4 rigsdaler.

Et anlæg som det skitserede var imidlertid ikke meget stabilt. Det hændte ofte i vintertiden, at isen overskar de nedrammede pæle og derved bragte brokarrets indhold af sten til at vælte ud. Storm og søgang, der om vinteren ofte satte helt ind over broen og skruede store bunker af isflager op på den, sled selvfølgelig meget på denne udsatte konstruktion. Hvert forår måtte man betale folk for at gå ned langs kysten og indsamle løsrevet tømmer.

Alligevel oversteg reparationerne ikke de indtægter, som broen i de følgende år havde af skibenes afgifter. Disse indtægter var naturligvis meget varierende. De kan for det første tiår sættes til en middelindtæg af 30 daler årlig, og senere steg de. I de

første år havde man stærkt varierende regnskabsår, senere stabiliseredes dette forhold.

Broen var som antydnet byens ejendom, og det var derfor borgmester og råd, der varetog dens interesser, og til hvem regnskabet blev aflagt. Til administratorer udpegedes der forskellige borgere. Foruden at føre tilsyn med broen og opkræve afgifterne bestemte administratoren også, hvilke reparationer der skulde udføres. Alt eftersom udgifterne oversteg indtægterne eller lå under, ser man ved regnskabsaflæggelserne broen (og dermed byen) komme i gæld til ham eller han til den.

Regnskabet blev skrevet af byskriveren, som fik 2 mark årlig derfor. Det blev »forhørt udi borgmesters og råds nærværelse«. Senere skulde også 8 dannemænd overvære regnskabsaflæggelsen.

Trods den ringe løn var stillingen som administrator en post, som var meget eftertragtet. I begyndelsen bestod lønnen af 4 mark årlig, men omkring 1620 bortfaldt denne, og i stedet for ses det, at broadministratoren blev »forundt« penge til et par støvler, i reglen 3 mark, og dette opretholdtes en række år.

Det ser nærmest ud, som om disse støvler mere var en nåde end en ret, og mærkeligt er det at se, at samme betaling ydedes bysvenden, der gik administratoren til hånd.

At interessen for broens anliggender måtte slappes under disse forhold, siger sig selv. Det mærkes ikke mindst på, at adskillige skuder stak af uden at betale deres afgift — i 1632 ikke mindre end 5 af c. 60 anløbende — og så slet var kontrollen, at f. eks. skipper Herman af Lübeck kunde vende tilbage året efter uden at blive afkrævet sin skyld.

Den første administrator, Walter væver, synes til trods for, at han åbenbart var håndværker, at have været rådmand; thi skibsbroens regnskaber bringer 1612 en udgiftspost til tømmermanden for at tage rådmandsstokken op ved Walters dør og »fri hannom der aff«. Denne »stok« er sikkert en fattigbøsse*), og vi træffer den også andre steder i regnskabet. 1602 betaltes Peter maler for »tafflen, der står ved Walters hus«, og som kort i forvejen var lavet af Lauritz tømmermand (thend taffle hand gjorde och fattig folckes blok, hand hug op).

Walter væver har da øjensynlig boet i skibsbroens nærhed og har uden for sit hus haft den fattigblok med inskription (taffle), som kendes helt op mod vore dage, hvor indskriften desværre er forsvundet (men erindres), medens blokken endnu findes i Havnegade.

Helt ene om arbejdet var administratoren ikke. Om end ikke regelmæssigt så dog hyppigt havde han en af bysvendene til hjælp til det grovere arbejde. Det var dog ikke alt arbejde, en sådan svend kunde nedværdige sig til. Da der et år døde en gris på broen, måtte rakkeren tilkaldes. Han gjorde dog ikke andet end vælte grisen ud i vandet, og det fik han 4 skilling for.

Omkring 1630'erne begyndte administratoren at tage sig bedre betalt. Foruden de obligatoriske støvler fik han nu en afgift på nogle skilling, hver gang han »tog på stranden«. Det virkede straks! Antallet af undløbne skuder tog af, for endelig helt at høre op.

Walter væver afløstes i 1597 af Niels Møller, der kun var administrator et år. Thomas Sand virkede derefter til 1606, og under ham indførtes det

---

*) Se Kalkar: Ordbog over det ældre danske sprog.

regelmæssige regnskabsår, og selve regnskabet blev mindre ubehjælpsomt.

Fra 1606 til 1612 varetog Walter væver atter broens interesser, og efter ham kom Jacob Hansen fra 1612 til 1621. Men herefter skiftedes der hyppigere administrator, så at der til slut næsten kom en ny hvert år.

Under dette var skibsfarten på Holbæk havn i en glædelig fremgang trods krige og ufredsår. I en lang periode var man oppe på et årligt tal af 90 anløbende skuder.

I 1639 var en større reparation nødvendig, og da kassen kun indeholdt 370 daler i opsparede midler, kom broen i en gæld på 328 daler til dem, der havde leveret materialer dertil, bl. a. borgmester Laurits Christensen*). Gælden blev dog hurtigt betalt, og 1645 havde man atter en kassebeholdning på 250 daler.

Holbæk synes ikke på denne tid at have haft en tømmermand, der turde påtage sig det omtalte reparationsarbejde, og ligesom i 1623 måtte man gå til en udenbys håndværker. Det blev denne gang Jacob Schlopmand fra Køge, der var fast knyttet til havneanlægget der¹⁷). Han udførte arbejdet efter kontrakt for en personlig løn af 54 daler samt i »drikkepenge« for ham og hans folk 12 daler.

Forøvrigt brugtes broens midler ikke udelukkende til at tjene broens interesser.

Mest forståeligt er det, når en del af overskudet i 1598 anvendtes til en oprensning af bysøen. Det

---

*) De skiftende borgmestere var overhovedet faste leverandører af tømmer. Fra 1598—1612 leverede Jens kræmmer årlig materialer til reparationer og afløstes både som borgmester og leverandør af Klaus Mortensen og senere af Laurits Christensen.

kostede 3 mands arbejde i c. 4 dage, men så blev der også kørt 40 læs skarn bort.

Mere falder det for brystet, når der samme år brugtes 5 mark til øl på den dag, da borgerne (d. v. s. borgervæbningen) blev mønstret. Og 10 måneder senere, men i samme regnskabsår, blev der brugt 25 mark til samme formål, men da spanderedes der også vin. Thomas Sand, der var en omhyggelig regnskabsfører, glemmer da heller ikke at tilføje, at udbetalingen skete efter borgmester Jens kræmmers befaling.

Også andre beløb betaltes af broens midler. Ved udlån af sengeklæder fra byen til Frederiksborg slot, rimeligvis i anledning af Christian IVs kroning og prinsesse Augustas bryllup i 1596, blev et sengeklæde borte, som tilhørte Claus badskær, og det blev ham godtgjort med 3 mark af broens midler.

De skippere, der hyppigst anløb broen, var hollændere og lybeckere, dog var de første i overtal. Hertil kom en del helsingørske skuder, og i slutningen af århundredet var en fjerdedel af skibene jydeskuder med saltet sild. Også norske både med tømmer var hyppige gæster.

I tiden o. 1640 begynder man af regnskaberne at få et lille overblik over de ind- og udførte varer, selv om disse endnu ofte angives skudevis, så specificeringen er vanskelig.

Et forsøg skal gøres med året 1640. Der indførtes da 11 læster*) sild, 12 læster fisk**), 7 læster deller***), 33 læster salt, 15 læster tjære, 11 skuder

---

*) 1 læst korn — 12 pund — 48 td. 1 læst fisk, kalk, salt m. m. — 12 td. à 144 potter. 1 læst fisk angives også à 100 stk.

**) Der skelnes stadig mellem fisk (torsk, rødspætter) og sild.

***) korte tømmerstokke.

tømmer, 7 skuder kalk, 130 skip pund jern, 1 skude slibesten, 3 læster rostockerøl og 36 læster stenkul. — Der udførtes 360 læster korn og 50 læster malt.

Går vi fem år frem i tiden, træffer vi en indførsel af 16 skip pund humle, 80 læster salt, 23 læster sild, 15 læster tjære, 5 læster rostockerøl, 58 skip pund jern, 3 skuder deller, 8 skuder tømmer, 2 skip pund hør og 4 læster stenkul, samt en udførsel af 887 læster byg, 310 læster malt og en skude rug — altså næsten en fordobling af indførslen og en tredobling af udførslen.

Broens indtægter steg selvfølgelig i forhold hertil. Fra en begyndelsesindtægt på ca. 30 mark, nåede man hurtigt op på 65 mark, og o. 1630 var de 100 mark årlig nået.

Den gode fremgang synes at være fortsat selv efter krigen med Sverige og de svenske troppers ødelæggelse af landet. Holbæk bar endnu mange år efter rige spor heraf i sit afbrændte slot og sine øde pladser. Et minde fra krigen er også fundet ved skibbroen, hvor man ved opmudring i 1829 fandt resterne af et skib, som efter sin hele konstruktion syntes at være en armeret båd fra de tider, der måske er søgt herind efter en kamp og dernæst sunket lige ved broen.¹⁵⁾

Regnskabsaflæggelsen ophørte med 1653, og da broen senere bortforpagtedes til private, mangler igennem mange år den sikre og pålidelige kilde, som regnskaber ellers er.

Inden vi imidlertid går over til at betragte broen i denne nye face, skal lige omtales nogle forhold fra broens nærmeste omgivelser.

Til opbevaringssted for det korn, der gennem forskellige afgifter tilflød regeringen, var der landet

over indrettet en række magasiner. Magasinhuset i Holbæk lå lige ned til skibsbroen, og ved at sammenligne fig. 1 og fig. 3, hvor det er betegnet ved henholdsvis 15 og 5, får man et godt billede af dets be-

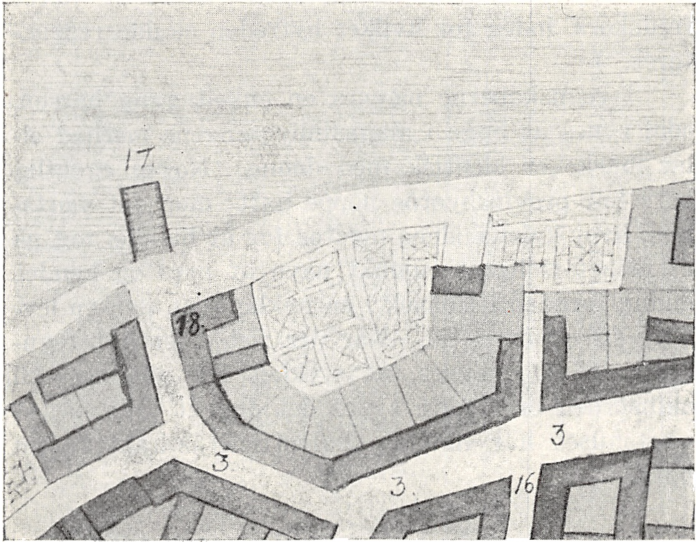

Fig. 2.

Udsnit af kortet i Fr. Vs atlas (1726). Også her er tegningen kun en signatur. Gården nr. 18 er det kgl. magasinhus.

liggenhed, omtrent der hvor kafé Børsen nu ligger, og måske også af dets udseende, idet tegningen fig. 1 nogenlunde dækker grundplanen på fig. 3. Magasinet lå altså helt ned til vandet, og det kan deraf ses, hvor stort et stykke af havnepladsen, der i tidens løb er blevet opfyldt.

Ude på broen stod »korset«. Det var af træ og stod på denne sin plads så meget i vejen, at det måtte flyttes, når særlig store læs skulde ud på broen. Sådanne kors var på denne tid ret alminde-

lige ved danske havne¹⁹⁾, uden at deres nytte kan ses.

Måske har de oprindeligt været sømærker, hvad navne som Korsør og Korshage også kan tyde på, men på denne tid synes de nærmest kun at være et havnemærke. Måske har de også i ældre tid været fredskors, inden for hvilket byfreden skulde respekteres.²⁰⁾

I regnskaberne nævnes en enkelt gang børsen, som synes at ligge i magasinbygningens nærhed eller måske er identisk med denne. Nogen egentlig børs har provinsbyerne neppe haft; men det værts- hus, hvor købmændene mødtes for at handle, tog på et meget tidligt tidspunkt navn af børs og kendes endnu foruden i Holbæk i en række byer som en levning fra gammel tid. Når der i et offentligt regnskab (1641) nævnes, at stykket fra »børsen« til skibsbroen brolagdes, synes det dog at tyde på, at værtshuset har haft en halvofficiel karakter som børs.

Administration og udvikling 1653—1753.

I 1651 gennemgik broen atter en større reparation, som umuligt kunde afholdes af de for hånden værende midler, da der desuden nødvendigvis måtte bygges 2 nye brokar. Ved åbent brev af 1651 ¹⁹/₁₂ beordredes der derfor en afgift af både ind- og udladede varer på 1 hvid af hver rigsdalers værdi, udover hvad der ellers var beordret i afgift. Afgiften skulde erlægges på rådstuen, og magistraten gjordes ansvarlig for arbejdet. Borgerne blev beordret til at age sten til brokarrenes udfyldning, og de, der ikke havde hest og vogn, skulde hjælpe til på anden vis.

Det havde i broens første leveår vist sig, at den

svarede sig godt. Den ene af de store reparationer, der havde fundet sted, havde den klaret uden hjælp, og trods de årligt tilbagevendende reparationer, havde den hurtigt fået sin status på fode igen.

Dens indtægter var i stadig stigning. Selv om man ganske mangler regnskaber for broen for en længere årrække, idet administration og indkomster forpagtedes bort til private, ved man dog ad anden vej, at byens kornhandel var i fortsat opgang, hvad der medførte en helt igennem livligere handelsomsætning.

Jens Lauritsøn Wolff omtaler i sin »Encomion regni daniæ« fra 1654 Holbæk som en by, der »berømmes kand aff it herligt borgerskaff oc indbyggere, hves handel er med meget korn, malt, oc andre skiønne dette lands vahre, der fra til Holland oc andet steds hen udskiffves.«

Endnu udførligere omtales byens handel i Arnt Berentsen: »Danmarckis og Norgis fructbar herlighed« fra 1656, der omtaler, at ofte mange store skibsladninger af »korn og andet« udførtes derfra til Holland, Norge, Tyskland og omliggende stæder.

»Oc efterat det der omkring giffver et rigt oc got korn land, tilhandle sig der borgerskabet af omliggende gårde oc bønder store partier korn, hvilket de udskibe, oc igien indføre andre grofve vahre, af salt, jern, hommel ec. Hvorpå de oc hafve god aftræk, så det sammesteds gifver nogle velformuende indvåner.«

Holbæk var selv efter svenskekrigens ødelæggelser en blomstrende by, hvis velhavende borgere begyndte at bygge sig store og smukke gårde, på hvis gårdspladser den livlige handel med bønderne foregik. I selve skibsbroens nærhed rejste der sig

en sådan, hvoraf det meste står den dag i dag, nemlig Ahlgade nr. 1 på hjørnet af Havnegade. Om den skal der senere tales.

Det er rimeligvis også de stigende indtægter, der bevirkede en ændring i skibsbroens administration.

I den instruktion²¹), der blev givet det kort før 1660 oprettede admiralitetskollegium, blev det som fjerde punkt pålagt kollegiet at føre opsigt med købstædernes færges og skibsbroer. Et sådant opsyn vilde have været naturligt og let udførligt, så længe skibsbroen som hidtil bestyredes af magistraten; men netop på samme Tid gik ved kongelig bevilling broen over i privat forpagtning, og i betingelserne herfor indførtes ikke noget kollegiums rettighed eller pligt til at være foresat for forpagteren. Heller ikke mærkes på noget punkt kollegiets indgriben — end ikke da det gik galt.

Hidtil havde broen været et kommunalt foretagende, hvis administration byrådet havde haft hånd i hanke med. Men efter svenskekrigens afslutning gik den saa at sige over til privat drift.

Hvad anledningen hertil har været, er ikke til at opdage. Om byrådet har set sin fordel i at komme af med administrationen, eller om en privat mand har set en gevinst i at overtage den og derfor har søgt kongen om tilladelse dertil, lader sig ikke se.

Nok er det, at vi i 1692 finder en af byens borgere, Niels Nielsen, eller rettere sagt hans enke, som forpagter af broen. Om den mellemliggende tid tier alle dokumenter, men det er øjensynligt, at Niels Nielsen på et eller andet tidspunkt (han kan godt have haft forgængere) har fået kongelig bevilling for sig og sin hustru til at oppebære broens indtægter mod at holde den vedlige.

Kort efter mandens død ansøgte enken regeringen om at måtte overdrage sine rettigheder til tolderren Lyder Laxmand, hvad der ogsaa blev tilladt ved skrivelse af 1692 ²⁸/₃.

Tolderen fik ogsaa broen i forpagtning på livstid for sig og sin kone, og af dokumentet fremgår det, at den afgift, der måtte opkræves af hvert skib, var en skilling for hver rigsdalers værdi, som af fremmede og indenlandske købmænd blev ind- og udskibet.

Det kunde heraf se ud, som om den tidligere kendte afgift af bropenge, altså for skuden uden hensyn til ladningen, nu var faldet bort. Dette er dog ret usandsynligt, navnlig da den optræder igen, saa snart broen atter overgik til kommunal drift.

Betingelserne for forpagtningen var meget simple. Bro og brokar skulde holdes i forsvarlig stand, så at ingen sig med billighed derudover skulde kunne have at besvære. Det var alt!

Lyder Laxmand afløstes som broforpagter af borgmester Lars Christensen og denne af sin enke, Inger Margrete Weierslef, fra hvis tid vi har en synsforretning over broen.

For første gang får vi herigennem en detaljeret beskrivelse af, hvorledes Holbæk skibsbro så ud:

»Skibsbroen begynder fra gaden ved Niels Christensens baghuus hjørne og stræger sig i nord udj alt i fioren $156\frac{1}{2}$ allen lang; der af fandtes først $95\frac{3}{4}$ allen opfyldt, med tømmer træer lagt ved begge sider, så vel med steen broe til kiørsel langt, samt pælle nedslagen på begge sider med jern bolter igiennem; andet er udenfor denne steenbroe tvende broe kar, hvoraf det første er med tømmer hugt på begge sider, item pælle nedslagen, som igiennem slagne er

med jern bolter; de yderste tuende broekar ere med pelle og andet dygtig tømmer forseet, med jern bolter indslagen samt træer over lagt til kiørsel, så (langt) behøfuis; skibbroen er af den brede, at så uit den med steen er broelagt kand rummelig kiøre tuende vogne iefnsides och så vit broekarene strecker, er rundt kiørsel til tuende vogne, jefnsidid hinanden, ellers er skibbroen, ofueralt så for suarlig och fornøden reparerit, ja i den stand, at den ey yderligere reparation behofuer.«

Denne synsforretning betegner øjensynlig madam Weierslefs aflevering af forpagtningen, og mærkeligt nok synes der nu i en årrække ikke at have været nogen liebhaver til forpagtningen. Administrationen overgik til magistraten, og da der i 1715 meldte sig en forpagter, var det borgmester Grubbe, der aflagde regnskab for alle de forløbne år under ét.

De fattige var i den tid blevet betænkt med ialt 24 rdlr., medens borgmesteren for sin ulejlighed havde fået 90 rdlr. og hver af rådmændene 45 rdlr. På broen var der kun foretaget reparationer for 29 rdlr, og der var derfor ogsaa blevet opsparet 151 rdlr. Disse blev efter ansøgning overdraget den ny forpagter, som da ogsaa straks fik en større reparation på broen.

Det var rådmand Christen Christensen den yngre, der 1715 ²⁵/₂ fik frihedsbrev på afgiften ved Holbæk skibsbro. For at få udarbejdet dette brev, søgte regeringen at komme i besiddelse af Laurits Christensens, men det var blevet borte. Man prøvede, om borgmester Henrik Grotum muligvis skulde have det, men han erklærede at have afleveret alt.

Brevet blev ikke så lidt strammere i betingelserne, end de tidligere havde været. Forpagtningen blev ikke længere givet paa livstid, men på tolv år. Desuden måtte han forpligte sig til at bygge to nye brokar »for ved hjørnerne af broen eller hvor magistraten med andre og kyndige folk det bedst og bekvemmest må eragte eller anvise«. Denne tilbygning skulde være færdig til udgangen af 1716 og skulde stå for et syn af 8 uvildige mænd.

Når hertil kommer, at et syn nylig havde anslået de nødvendige reparationer derpå til 1535 rdlr., vil man forstå, at den ny forpagter var blevet spændt hårdt for. Til gengæld fik han jo udleveret de opsparede 151 rdlr., og desuden fik han en part af accisen årlig, idet der efter toldrullen skulde afgives en part, som deltes, så at de fattige fik 8 rdlr., medens det øvrige deltes mellem magistraten og broen, altså forpagteren.

Og endnu en indskrænkning fandt sted. Forgængerens synes at have haft fuld frihed i administrationen, blot broen blev holdt ordentlig vedlige, medens der nu gaves forpagteren et overopsyn i magistraten, der skulde påse, »at de trafikerende ej i så måde imod billighed fornærmes eller forurettes.«

Der savnes ganske underretning om, hvorledes rådmand Christensen klarede den økonomiske side af sagen, og selv en løselig beregning lader sig ikke opstille, da selv det ringeste kendskab til de omtrentlige indtægter af broen savnes for en længere årrække.

At forretningen ikke var lukrativ, er imidlertid givet, og rimeligvis ligger allerede heri spiren til den senere misère.

I stedet for de to enkelte brokar af almindeligt tømmer, som var blevet forlangt, anlagde han et dobbelt brokar af usædvanlig svært tømmer, og magistraten approberede dette. Derimod glemte man ganske det forlangte syn af 8 mand.

Christensen døde i 1727, og enken søgte nu at komme af med forpagtningen. Hun lod foretage et syn over broen og afleverede dette, idet hun forlangte attest for afleveringen. Efter en del vrøvl fik hun også denne på anbefaling af magistraten, der nu atter overtog administrationen.

Men forholdene var dårlige. Magistraten fik i de tre følgende år stillet et meget ordentligt regnskab på benene, men broens tilstand var elendig, og der begyndte at blive uro blandt byens købmænd.

I 1730 blev Jokum Skovgård borgmester, og han optog forgængerens politik, der anså magistratens administration af broen for det eneste rigtige. Året efter kom det til et møde på rådstuen med de utilfredse købmænd. Disse erklærede magistratens administration for utilfredsstillende, men måtte bøje sig for regnskaberne 1727—30. Tre af dem fastholdt dog kravet om, at det måtte blive overdraget et udvalg af byens købmænd at administrere, hvad magistraten i indstillingen til stiftsbefalingsmanden kraftigt imødegik.

Et syn over broen i august måned kom til det resultat, at reparationen kun vilde andrage 430 rdlr.; men da der intet var i kassen, søgte magistraten at påligne borgerne udgiften, hvad dog både købmændene og de øvrige modsatte sig. Fire købmænd erklærede sig dog villige til at overtage det hele mod $\frac{1}{6}$ pCt. af indtægten, hvad magistraten dog sine principper tro ikke vilde gaa med til.

I stedet for indsendtes til regeringen en beretning om broens elendige tilstand med ansøgning om, at afgiften for varer måtte blive forhøjet til $\frac{1}{3}$ pCt. for byens indvånere (hvad købmændene var gået ind på) og 1 pCt. af udenbys folk.

I november måned kom regeringens svar med tilladelse til at opkræve henholdsvis $\frac{1}{4}$ og $\frac{1}{2}$ pCt. »vort magasinkorn alene undtaget«, og tilladelsen gaves paa 12 år. Pengene til reparationen skulde lånes af byens offentlige midler, og for opkrævnin-gen af pengene kunde gives en årlig løn på 24 rdlr., hvad stiftsbefalingsmanden nok mente, at by-fogeden eller kærneren vilde påtage sig.

Den indtægt, man på denne måde opnåede, be-løb sig til ca. 200 rdlr. årlig, og reparationen vilde altså være betalt efter tre års forløb. Magistraten må nu have indset, at de havde hylet for højt, og resultatet af deres overvejelser i den retning ude-blev heller ikke.

Under påskud af at broen havde lidt ganske særligt af is om vinteren, afholdtes i foråret 1732 en ny synsforretning, og til trods for, at den for-rige nøjagtig havde specificeret hver brøstfældig-hed og beregnet dens udbedring, kom man nu til det overraskende resultat, at broen slet ikke lod sig reparere, men måtte opbygges helt fra ny eller med andre ord en reparation på c. 1300 rdlr.

Arbejdet påbegyndtes og skred mærkværdig hurtig frem, så at magistraten allerede 26. septem-ber kunde udmelde et syn derover, og dette kom til det resultat, at alt var i den skønneste orden. For-uden reparationerne havde broen ved samme lejlig-hed anskaffet sig en kran og en dunkraft.

Nu viste det sig imidlertid, at man havde for-

regnet sig med hensyn til indtægterne. Besøget ved broen var i disse år mindre, og følgen blev, at man kun fik c. 100 rdlr. ind årlig.

Atter gik der en ansøgning til regeringen om en forhøjelse af afgifterne, og man opnåede virkelig denne Gang, at afgiften for alle hævedes til 1 pCt., hvorved indtægten ogsaa steg til 2—300 rdlr. årlig.

To år senere, 1737, havde man opsparet så meget, at tilbagebetalingen af de lånte midler kunde begynde, men — samtidig begyndte der ogsaa kraftige reparationer. Medens tilbagebetalingen omfattede 250 rdlr., anvendtes ikke mindre end 260 rdlr. til det yderste brohoved, der var »ganske brøstfældigt«.

Atter gik der to år, uden at der fandt afbetalinger sted på lånet, medens der eet år kostedes 255 rdlr. på broen, et andet 300 rdlr., idet der anførtes, at tømmeret i de tre brokar var »ganske forrådet og brøstfældigt« — knap 10 år efter, at broen var blevet »helt opbygget fra ny«.

Mærkeligt nok var man ikke på højere steder opmærksom på dette forhold. Man havde øjensynlig kun bemærket af regnskaberne, at endnu kun en ringe del af gælden var tilbagebetalt.

1741 tilskrev stiftamtmanden magistraten, at det var kommet ham for øre, at broen var i så slet stand, at den næsten var ubrugelig. Det var atter byens købmænd, der var på færde. Men magistraten undskyldte sig med, at det kun var forårets sædvanlige ødelæggelser.

Købmændenes anslag synes dog nu at være lykkedes. En overgang blev det virkelig overdraget dem at føre tilsynet med Peter Sørensen som formand, men sikkert ikke som de havde tænkt sig

det; thi kort efter udnævnte rentekammeret kontrollør Schov til tilsynsførende, dog efter købmændenes forslag, således at det fra nu af var ham, der aflagde regnskabet. Samtidig kom der skrivelse fra de kommitterede i kammerkollegiet, at da de seks år nu var gået, »så haver I dog indtil nærmere ordre den i så måde pålagte en procent tilligemed broens anden rettighed at oppebærge og derover regning at føre«.

1745 synes der alligevel at være opstået en vis utålmodighed i kollegiet over sagens forhaling, og kontrollør Schov blev beordret til at indberette om broens tilstand. Nu havde magistraten atter tilsynet med broen.

Kort tid efter vilde skæbnen imidlertid, at der den 17. januar indtraf en voldsom stormflod, der gjorde det af med størsteparten af broen. Schov ilede øjeblikkelig til magistraten og bad den om selv at komme og tage skaden i øjesyn.

Endnu var kollegiets tålmodighed ikke bristet. Reparationerne beløb sig til 1100 rdlr. eller næsten det samme beløb, for hvilket broen 15 år forud var blevet opført fra ny.

Der gik atter nogle år, men trods den store reparation gik der stadig c. 100 rdlr. med hvert år, og dette kulminerede 1749 med en reparationskonto på 406 rdlr, og en erklæring om, at yderste brokars indvendige pæle var rådne og måtte erstattes såvel som de ydre, der om vinteren var blevet overskåret af Isen.

Samme år døde kontrollør Schov. Der meddeltes hans enke kvittering for rigtig aflevering af regnskab og beholdning, og borgmester Schovgård, der også var amtsforvalter, overtog hans forretninger.

Hvis man havde ventet, at dette skulde bringe nogen bedring, blev man skuffet. Afslutningen på den endeløse misère blev ikke bragt et skridt nærmere — og så kom den skandale, der i et moderne samfund vilde have givet genlyd til rigets yderste grænser. De tørre kommissionsakter giver desværre ikke noget billede af stemningen blandt borgerne, som alle berørtes direkte deraf.

Om byens almindelige tilstand i det behandlede tidsrum fås et indblik af en indberetning, som magistraten indsendte i 1736.²²)

Det hedder heri, at byen mest levede af at opkøbe korn, formale det og sende det til Norge. Desuden var der nogen handel med fisk, jern og salt og derudover lidt avling.

De sidste 30 år havde bragt handel og næring en del i tilbagegang, navnlig på grund af den sidste krig. Desuden led byen under, at der var så lang indsejling til den fra Rørvig, at skærgårdsbåde let kunde løbe ind og aftage fra skibene, hvad de ønskede.

Hvorledes man stadig lå i kamp med denne landprang, ses af en indberetning til borgmesteren fra v. Arenstof til Svanholm i 1725. Han meldte, at et hollandsk skib var løbet ind i Issefjorden og lå i nærheden af Ourø, antagelig for at opkøbe korn af bønderne i Hornsherred.

Borgmesteren traf straks Foranstaltninger til at imødegå dette og indskærpede bl. a. toldereren i Rørvig, at han absolut ikke måtte lade skibe passere, uden at de kom fra almindelige ladepladser og havde pas, målebrev o. s. v. i orden.

Men ligemeget hjalp det!

Kommissionen af 1755.

Der findes tilfældigvis fra året 1751 en udtalelse om Holbæk skibsbros tilstand, som er af stor in-

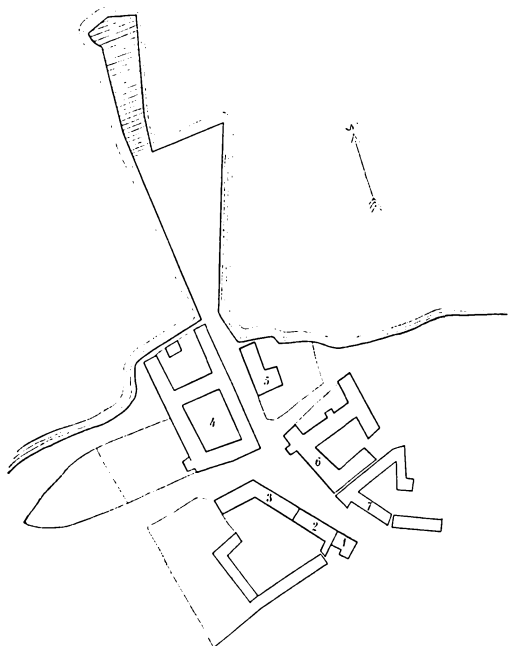

Fig. 3. Udsnit i streg af skibsbroen med nærmeste omgivelser efter et kort fra 1794 af J. H. F. Krieger, der har dannet grundlaget for grundtaksten af 1796. Nr. 5 er magasinhuset. Originalkortet findes på Holbæk museum.

teresse for belysningen af det, som senere skete. Den har også interesse derved, at den er forfattet af netop de tre magistratspersoner, som blev hovedfigurerne i den sag, som af regeringen rejstes i anledning af broens administration.

Ved kgl. reskript af 1751 ¹²/₃ blev nemlig stiftamtmandene anmodet om at indhente udførlige op-

lysninger om forholdene i købstæderne. Denne forespørgsel lod amtmændene gå videre til magistraterne.

Borgmester Schougård gik da i gang med sammen med rådmændene Hans Fæster og Hans Ditzel at udarbejde en sådan for Holbæks vedkommende.²³⁾

Om skibsbroen skrev de: »Den er ikke af begyndelsen anlagt alt for vel og altså står stor fare for isen, når den opbryder.«

Dette var utvivsomt rigtigt og mere end en undskyldning for dens daarlige tilstand, men dækker alligevel ikke den omstændighed, at broen gennem de sidste åringer havde haft glimrende indtægter, der havde tilladt store reparationer og konsolideringer.

Endvidere omtaler indberetningen, at der endnu var en gæld til det offentlige paa 450 rdlr., og der tilføjes med en art stolthed »af dens årlige revenue, som er 1 pro cento af alle ind- og udskibede varer, betaler den ikke alene renten, men endog holder sig vedlige.«

Med denne vedligeholdelse var det dog kun så som så, således som det i det følgende skal ses.

Thi endelig bristede tålmodigheden med dette sløseri, bedrageri eller hvad det nu har været; thi trods den ret godt oplyste sag, er der punkter, som kommissionen ikke er trængt tilbunds i, og som tillader at anlægge flere synspunkter.

Den ydre årsag var, at man efterhånden synes at have ment, at alt kunde lade sig gøre, da der alligevel ikke blev lagt mærke dertil. Til trods for at stiftsbefalingsmanden havde overopsynet med broen og dens forvaltning og skulde approbere alle ændringer og reparationer, var man begyndt på ganske at

gå uden om ham, selv ved de vigtigste foranstaltninger.

Han nægtede derfor at approbere regnskabet for 1754. Man havde uden hans sanktion bl. a. anskaffet en muddermaskine til 100 rdlr., og der fandtes i regnskabet sådanne meningsløsheder, som at man havde betalt en rejse til København for tømmermand Rasmus Salmonsens, for at han kunde købe — 4 pommerske bjælker til ialt 24 rdlr.

Allerede inden dette regnskab blev fremsendt, synes der at have været nogen uro. En del af regningerne ses således at have været fremlagt for byfogeden, hvor deres rigtighed var blevet bekræftet med ed, idet borgmesteren var mødt frem i retten med dem. Desuden var regnskabet bilagt en synsforretning over broen, som man uden opfordring havde ladet foretage bl. a. af Rasmus Salmonsens, og dette syn erklærede broen for at være i god og brugbar stand.

Det første modtræk blev, at stiftsbefalingsmanden i juni 1755 udmeldte et nyt syn, bestående af byfogeden, købmændene Hans Siersted og Ove Christensen og to håndværkere. Desuden blev det meddelt magistraten, at de kunde komme tilstede, hvis de ønskede at overvære synet og eventuelt gøre bemærkninger dertil; men ingen mødte.

Det bliver et noget andet Indtryk, man får af broen gennem denne synsforretning. Man begyndte på den østlige side mod magasingården og fandt her 150 alen gammelt, råddent og forfaldent bolværk. Stenbroen havde alene på strækningen indtil 1. sluse to huller på henholdsvis 2 og 3 alen i diameter »og kunde ej skønnes, at derpå var gjort nogen forbed-

ring i mange år enten med pæle eller tømmer«. I bolværket manglede ialt 62 pæle.

Paa vestre side fandtes fra Mathias Ditzels gård og til 1. sluse 144 alen gammelt og råddent bolværk, og stenbroen havde ikke været rørt i 3—4 år.

Brokarret mellem 1. og 2. sluse manglede fuldstændig indpæling på tre sider. Det lidt, der var gjort til forbedring, var ganske håbløst.

Næste brokar var ikke stort bedre, og 3. sluses tømmer var så råddent, at hamrene kun hvilede på fyldens kampesten.

Den nyanskaffede muddermaskine viste sig at være en simpel pram, der langt fra svarede til det beløb, den var betalt med.

Der kom et andet overraskende resultat ud af synet. Det lå ganske vist uden for dettes plan at beskæftige sig med sligt, men det undlod dog ikke at indberette det.

Under dets arbejde var tømmermand Rasmus Salmonsens kommet tilstede. Som det senere viste sig i sagen havde han været borgmesterens håndgangne mand, og overhovedet var han en mand, som synes at have påtaget sig lidt af hvert.²⁴) Der maa imidlertid være kommet splid imellem dem, og nu gav han de første oplysninger om, at regnskaberne ikke var, som de burde være.

Der var først en forbløffet ytring om, at rådmænd Ditzels regning vist ikke kunde stå for nærmere kritik. Adskillige af regningerne for vognkørsel med sten til broen erklærede han rent ud for at være falske. Og som et bevis for sine påstande, fik han fat i Søren Friis, der erklærede, at en kvittering fra ham, som Rasmus Salmonsens havde set i regnska-

berne, var falsk. Han havde aldrig fået penge af broen.

Disse udtalelser bragte lavinen til at rulle. Stiftsbefalingsmanden indberettede til rentekammeret derom, og i december måned beordrede regeringen en undersøgelseskommission nedsat.

Dens opgave blev nærmere angivet således: 1) hvorfor befandt broen sig trods betydelige indkomster i så slet tilstand, 2) hvorfor fandtes der på regnskabet 1754 anført reparationer, som ikke var foretaget, 3) hvorledes kunde der i samme regnskab være opført materialer, som ikke fandtes, og 4) hvorledes forholdt det sig med visse kvitteringer, som sagdes at være falske.

Det var således en ubehagelig række spørgsmål, magistraten fik at besvare.

Kommissionen blev tiltrådt af rådmand Peder Pedersen fra Korsør og birkedommeren på Vordingborg rytterdistrikt, Ole Bruun, og da den holbækske øvrighed og mange borgere var implicerede i sagen, kom den til at versere for Kalundborg byting, ligesom der fra denne by blev beordret 4 håndværkere til at tiltræde eventuelle synsforretninger.

Til første møde på rådstuen i Holbæk 10. Maj 1756 var magistraten og alle de håndværkere, der i 1754 havde arbejdet på broen, indstævnet. Borgmester Schougård mødte dog aldrig for kommissionen, men sendte sin sagfører, prokurator Niels Lind fra Kalundborg. Denne nedlagde straks i første møde protest mod, at justitsråd Schougårds administration overhovedet kunde underkastes mistanke, hvad naturligvis ikke toges til følge.

Et syn erklærede, at de to sidste års reparationer måtte have kostet c. 600 rdlr., medens regnska-

berne viste den tredobbelte sum. En istandsættelse nu vilde koste 7981 rdlr. Prokurator Lind protesterede stadig, snart mod et, snart mod et andet, og forsøgte idelig at få sagen forhalet.

Aktionen blev som nævnt foretaget mod magistraten som helhed, men de to rådmænd indsendte straks en erklæring om, at de ikke havde haft andet med administrationen at gøre end at attestere regningerne. De skød hele skylden på borgmesteren, der var ansat til at varetage broens interesser og som o p p e b a r l ø n d e r f o r.

I det senere møde protesterede prokurator Lind mod de to sidste synsforretninger og erklærede på borgmesterens vegne, at broen slet ikke var så dårlig og kunde klare sig længe med små reparationer.

I forhørerne kom købmand Siersted med den overraskende erklæring, at købmændene var blevet enige om ved licitationer, at den, der påtog sig leverancen, måtte gøre sin accort således, at der kunde være noget at decontere til justitsråd Schougård, som også skulde have noget for sin umage. Derfor havde han (Siersted) bl. a. leveret tømme til 5 mk. og 4 mk. stykket, men udgivet kvittering for 6 mk. stykket.

Bestikkelse var der altså ikke tale om, ja man kunde end ikke hævde, at der var »penge imellem dem«. Ved regnskabsaflæggelsen kunde borgmesteren blot stikke overskuddet i lommen.

Mærkelig nok blev dette forhold ikke taget op til nærmere undersøgelse, og dommens hensyntagen hertil blev da også latterlig lille.

Angående de falske regninger for kørsel af sten, viste det sig, at det navnlig bundede i bøndernes

ukendskab til regning og skrivning. Derimod opklares det ikke eller blev nærmere undersøgt, i hvor høj grad borgmesteren og Rasmus Salmonsens havde benyttet sig heraf. Overhovedet synes man ikke i kommissionen at have lagt vægt på det virkelig kriminelle, som ved flere lejligheder stak hovedet frem.

Det var navnlig bønder fra Tudse næs, der havde kørt sten; men een havde ladet en dreng i Holbæk skrive under på kvitteringen for sig, en anden havde givet kvittering for 16 læs, skønt han kun havde kørt 1 læs, men Rasmus Salmonsens havde sagt, at sådan skulde det være o. s. v.

Det emne blev snart forladt.

Angående leverancerne erklærede købmændene Ortved og Mathias Ditzel, at de havde lånt en del tømmer dertil hos — justitsråd Schougård, og Ditzel havde en gang til levering af 20 planker lånt 4 pommerke bjælker til udskæring — som tilhørte broens beholdning!

Angående afgiftens opkrævning viste det sig, at borgmesterens fuldmægtig ikke havde afkonfereret skippernes opgivelser af lastens størrelse med toldsedlerne, men taget alt for gode varer.

I april 1757 tiltalte kammeradvokaten, kancelliråd Sonne, på regeringens vegne den samlede magistrat for de nævnte forhold (dog alle de nævnte kriminelle forhold undtaget) og forlangte, at de enten satte broen i så forsvarlig stand, at et syn kunde godkende den, eller betalte de kalkulerede 7891 rdlr. og selv svarede til mudderprammen, samt betalte sagens omkostninger.

Kommissionen mente dog, at selv om broen var brøstfældig, kunde den dog udbedres og bruges.

Regnskabet 1754 kunde godkendes på enkelte poster nær.

Men magistraten havde negligeret broens tarv, og Rasmus Salmonsens havde spillet for stor en rolle og havde fået for store regninger honoreret. Yderligere havde borgmesteren personlig afhændet alt for dyre varer til broen, oftest på anden hånd.

Hvad ansvaret angik, havde de to rådmænd påstaaet sig fri derfor; men ikke destomindre havde de senere sammen med borgmesteren udtaget kontrastævning i spørgsmaalet angående muddermaskinen. Kommissionen mente derfor, at de herigennem havde erklæret sig for parthavere, og i øvrigt havde de røgtet deres hverv som r å d m æ n d s l e t og ladet alt passere!

Magistraten som helhed skulde derfor udrede reparationen af det sunkne stenkar samt betale forskellen i udgifterne i 1754-års regnskabet med 327 rdlr. Desuden skulde de betale sagens omkostninger med 454 rdlr.

N o g e t hensyn blev der dog taget til rådmændenes protest, idet det bestemtes, at borgmesteren i første række skulde betale, og kun i hans forfald skulde rådmændene træde til.

En betydelig forskel fra kammeradvokatens påstand var det imidlertid, at justitsråd Schougård blev idømt en bøde for de falske regninger. Den var ganske vist kun på 100 rdlr., men i betragtning af, at det var en embedsmand i funktion, der fik denne dom, var den dog alvorlig.

Det hele blev altsaa afgjort som et rent og skært pengespørgsmål, der da også i dommen fik påtegning om at være »billigt sluppet«, medens den lidet mo-

ralske side af sagen kun fik et svagt udtryk i dommen.

Misligheder ved leverancerne var en tidens skødesynd, som man åbenbart helst ikke kom for dybt ind i.

Det ser underligt ud for nutidsøjne, at justitsråd Schougård forblev i sine embeder. Medens de to rådmænd erklærede sig tilfreds med dommen, tænkte han på at appellere den; men om det blev til noget, kan ikke opklares. Højesterets voteringsprotokoller for de følgende år viser i hvert fald intet derom.

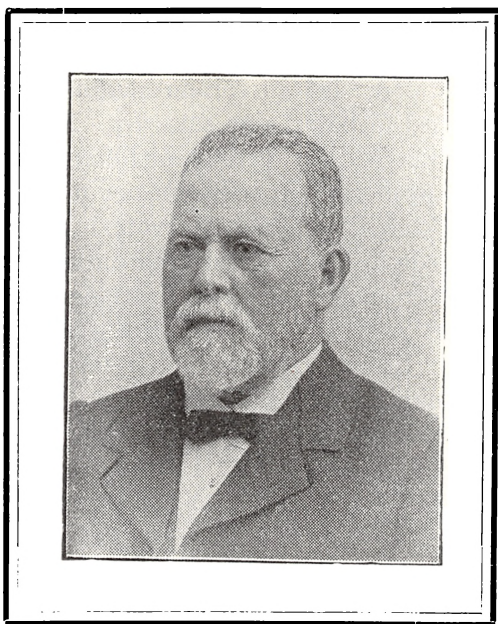
Mærkeligt er det også at se, at hele den svindel, der åbenbart var gået i svang lige fra 1731, ikke blev taget op til undersøgelse. Men hertil havde den nedsatte kommission jo ikke ordre.

Hele datidens dårlige og vilkårlige administrationsforhold står særlig grelt i denne sag. Embedsmændenes uredelighed og usunde syn på deres forretninger bundede først og fremmest i deres slette økonomiske forhold, som holdt sig langt op i 1800'erne.

Justitsråd Schougård døde i 1774, og hans embeder gik i arv til sønnen Jacob. Der konstateredes imidlertid ret betydelige kasse mangler hos justitsråden, og sønnens bestalling blev derfor kasseret.²⁵⁾

Rasmus Salmonsens stod så at sige med palmerne i hænderne, men det var nu ikke ærens palmer. Her som under tidligere retssager, stod han på et sådant punkt, at han reddede skinnet.

Denne tvetydige person, som i første omgang fældede justitsråd Schougård, var ofte fremme i byens offentlige liv og ikke altid for det gode. Han vides at have boet i et hus, han selv havde bygget, på hjørnet af Ahlgade og Pølsekrogen, hvor nu den høje røde ejendom ligger. (Fig. 3 nr. 1.)

Historisk Samfunds gamle Formand, Æresmedlem af Styrelsen, Borgmester *N. E. Hansen*, Holbæk, er den 24. November 1923 afgaaet ved Døden efter nogen Tids Svagelighed.

Ved dette Dødsfald har *Historisk Samfund* mistet en af sine bedste Venner, en af de Mænd, der i sin Tid stiftede Foreningen, gennem mange Aar en energisk og interesseret Leder af vort Arbejde.

*

Efter at der i nogen Tid havde været Planer fremme om at stifte en historisk Forening her i Amtet, indbød Borgmester Hansen og Redaktør H.

J. Hansen en Kreds af interesserede til et Møde paa Raadhuset i Holbæk den 3. Novbr. 1905, og her valgtes Borgmesteren til Formand for det Udvalg, som skulde forberede Sagen. Ved Stiftelsesmødet i Holbæk den 15. Febr. 1906 blev han Formand for Bestyrelsen.

De fleste af vore Medlemmer vil vide, i hvilken Grad Arbejdet for Historisk Samfund interesserede og optog ham. Han var først og fremmest Aar efter Aar en dygtig og forstaaende Leder af de mange Møder og Forhandlinger. Og i de fleste af vore Udflugter var han en trofast og utrættelig Deltager, selv efter at han var fyldt de 80 Aar, livlig og interesseret fra først til sidst.

Nævnes skal det ogsaa, at Borgmesteren havde betydelig Indflydelse og Andel i det Held, som fulgte os med Udgivelsen af H. V. Clausens smukke Beskrivelse af Amtet — et Mønsterværk i sin Art —, og da det samtidig gjaldt om at forøge Medlemstallet, skaffede han Foreningen en stor Mængde ny Medlemmer ved et beundringsværdigt personligt Agitationsarbejde.

Paa Aarsmødet i 1916 meddelte han, at han ønskede at fratræde som Formand. I sin Afskedstale mindede han om de 10 Aar, der nu var gaaet siden den første ringe Begyndelse, om de mange gode Aarbøger, der var udsendt, og om de vellykkede Foredragsmøder og Udflugter til historiske Steder. Men paa Grund af sin høje Alder maatte han bede sig fritaget for sit Hverv som Formand.

Paa Aarsmødet i 1917 valgtes han til livsvarigt Medlem af Styrelsen, og han var glad for den Ære, man derved viste ham. Lige til sit sidste Leveaar

deltog han i Styrelsens Møder, ofte som Leder af Forhandlingerne.

Om Borgmesterens øvrige Virksomhed skal her kun nævnes følgende:

Han var født i Roskilde den $19/4$ 1834, blev cand. jur. 1859, Assistent i Indenrigsministeriet 1861 og kom 1874 til Holbæk som Borgmester og Byfoged.

I denne Stilling virkede han i 40 Aar og vandt sig gennem Aarene alle Borgernes sande Højagtelse. Da han i 1913 fratraadte som Borgmester, holdt han i Byraadet en lang og interessant Tale om Byens Udvikling i de 40 Aar; den foreligger trykt som Manuskript og er en ikke uvigtig Kilde til Holbæks nyere Historie.

Samme Aar udnævntes han til Æresborger i Holbæk.

Indenfor Historisk Samfund vil Mindet om vor første Formand blive bevaret i Højagtelse og Ærbødighed! Vi staar i dyb Taknemlighedsgæld til ham for mange Aars trofast og interesseret Arbejde!

Ære være hans Minde!

BØGER

Rasmus Nielsen: *Sejerø Sogns Historie*. 320 Sider. — Eget Forlag. Næstved 1923.

Kommunelærer R. Nielsen, Næstved, som selv er Sejerøbo, har i flere Aar syslet med Øens Historie, idet han særlig i vore Biblioteker og Arkiver har foretaget omfattende Undersøgelser, saa der efterhaanden er blevet Stof nok til en stor Bog paa over 300 Sider, udsendt i Sommeren 1923. Forfatteren giver efter en kort Omtale af nogle Oldtidsfund og Middelaldersagn en udførlig Fremstilling af Øens Historie under de skiftende Ejere — Bisperne, Kongen, de private Ejere, især Jens og Frederik Rostgaard, indtil »Sireboerne« 1805 køber deres Gaarde og Huse fri til Selveje. Derpaa omtales de enkelte Byer og deres Gaarde, Kirken, Præsterne, Skolevæsenet, Sognefogederne m. m. Paa de sidste Sider fortælles lidt om Skikke, Overtro og Sagn. Et smukt Kort ledsager Bogen.

Forf. har i sin Iver for at faa alt med ikke været opmærksom paa, at Stoffet til en saadan Hjemstavnschildring, beregnet paa en almindelig Læserkreds, bør bearbejdes stærkt; her er for mange lange Citater, Udskrifter og Lister, som tynger Fremstillingen. Ogsaa Ordningen af Stoffet kan der indvendes en Del imod. Men en virkelig Mangel ved Bogen er det, at der kun findes en 10—12 Sider om Sagn og Folketro, Sæd og Skik. Forf. har kastet sin Kærlighed paa de trykte og skrevne Kilder; den mundtlige Overlevering, de gamles Fortællinger, som rækker Hundreder af Aar tilbage, burde have optaget en meget betydelig Del af Bogen, for dem gælder det først og fremmest om at opspore og redde fra Forglemmelse.

Men ellers maa man være Forf. taknemlig for det store Arbejde, han har nedlagt i denne Bog. Her er en Mængde interessante Childringer, f. Eks. de stridbare Sejerøboeres Forhold til deres Præster, Historierne om Otto Grundtvig og

Degnen Breum, de ulykkelige Krigsaar 1807—14, m. m. Byernes og Gaardenes Historie er ogsaa grundigt udredet. For Befolkningen paa Sejerø maa Bogen jo have ualmindelig Interesse; ligeledes vil Folk ude omkring i Landet, som paa en eller anden Maade har Forbindelse med Øen, være glade for at læse den.

Det vilde betyde meget for Vækkelsen af den historiske Sans i videre Kredse, om der fremkom mange saadanne Hjemstavsskildringer.¹⁾

A. T.

Gamle Danse fra Nordvestsjælland. Samlede og udgivne af Chr. Olsen. Harmoniserede af Christiane Rützo u. 1923. — Eget Forlag. (Kr. 5,00.)

I den sidste Menneskealder har mange rundt om i Landet vist Interesse for at samle paa de gamle Bondespille-mænds Musikrepertoire. Enkelte saadanne Samlinger opbevares nu i »Dansk Folkemindesamling« (Kgl. Bibl.), f. Eks. Ribe-Musikeren J. C. Nielsens Samling af sydjydske Dansemelodier (over 2000 Numre), Kantor H. Johansens Saml. af Dansemelodier fra Bornholm (329 Numre) og Skolebestyrer Mortensens Samling fra Sydfyn og de sydfynske Øer (over 600 Numre). Andre Samlinger er i private Hænder; blandt de største er det Spillemandsrepertoire, som Hr. Christian Olsen i Torpelund har samlet fra Nordvestsjælland. Chr. Olsen er af gammel Spillemandsslægt, derfor er det lykkedes ham, dels fra sin Fars og Bedstefars efterladte Optegnelser, dels ved Optegnelse efter mundtlig Slægtstradition, at faa opnoteret over 1000 Dansemelodier. Men Chr. Olsen har ikke villet nøjes med at være Samler; han har derfor nu udgivet paa Tryk et pynteligt Hefte, der indeholder 74 Melodier af hans store Stof.

Chr. Olsens Udgave af de 74 »Gamle Danse« er et underholdende Arbejde. Melodierne er udvalgt med kræsen Smag, og vi faar oplysende Eksempler paa de forskellige Melodityper, først de ældre, korte Turdanse- og Engelskdansemelodier, saa den letløbende ældre Valsetype og den sentimentale, mageligere Wienervals; til Slut faar vi bl. a. flotte Hop-

---

¹⁾ »Historisk Samfund« har overtaget en Del Eksemplarer, som sælges for Kr. 4,50 ved Henvendelse til Sekretæren.

saer og Mazurkaer. Samlingen virker meget original, da Melodi-Stoffet ikke falder sammen med de Udvalg, der er fremlagt i tidligere trykte Samlinger af gammel Spillemandsmusik (ved Berggreen, Nikolaj Hansen, Scheiding, »Foreningen til Folkedansens Fremme« osv.). Værdien af Udgaven forhøjes ved Fru Rützous kyndige og overlegne Harmonisering af Melodierne for Klaver; man maa i høj Grad beundre den Opfindsomhed, Fru Rützou har lagt for Dagen ved at stille hver enkelt Melodi i gunstigt Lys, og den vittige Maade, hvorpaa det gammeldags Bondeorkester undertiden er søgt imiteret. Melodisamlingen er derved bleven en interessant Forøgelse af vor Klaverlitteratur og fortjener den størst mulige Udbredelse, særlig naturligvis i Nordvestsjælland, hvor de smukke Melodier jo har lydt saa mange Gange i gammel Tid.

Et Par af de meddelte Melodier angives at være komponeret af navngivne Spillemand. Det vilde være nyttigt, om Chr. Olsen ogsaa kunde oplyse, hvorfra hans Far, Farfar og Oldefar har faaet deres Melodistof. Da Melodierne i Skabelon svarer til de Melodier, der træffes i Spillemandsbøger fra alle andre Egne af Danmark, maa man — indtil andet er oplyst — vel gaa ud fra at staa overfor gamle Modemelodier, Kunstmusik af lettere Art, hvis første Tilknytning til den sjællandske Bondebefolkning blot er, at de er tilegnet af dens Spillemand og spillet ved dens Gilder. Det vilde ogsaa være af Betydning, om der kunde skaffes nærmere Underretning om, hvornaar de enkelte Bondedanse er blevet almindelige blandt Bønderne i Nordvestsjælland. Mon der ikke endnu i Egnen skulde være bevaret gamle Nodebøger (helst før 1830), der kunde give Vejledning herom? Og hvornaar faar vi en Skildring af selve disse gamle Danse og en Melodisamling, der staaar i Forbindelse med Dansebeskrivelserne?

H. Grüner Nielsen.

Om Arkivvæsen. Af Landsarkivar G. Saxild. Fire Forelæsninger, holdte paa Statens Biblioteksskole. Hagerups Forlag 1923. (Kr. 2,00.)

Lige op til Jul udsendte Landsarkivar Saxild i Viborg en lille Bog med fire Foredrag om Arkivvæsen. Det er sjældent at træffe paa en Bog, der er saa fornøjelig at læse som denne; Forfatteren giver en klar og saglig Fremstilling af,

hvorledes de danske Arkiver har udviklet sig gennem Tiderne, og Bogen er skrevet i en elegant og vittig Stil, med muntre, respektløse Udfald til alle Sider. Forf. skildrer f. Eks. de store Krav, der stilles til Arkivmanden, og den Forstyrrelse, en uvøvet afstedkommer, naar han forsøger sig som Ordner af et Arkiv, ... »der tropper en eller anden Lokal- eller Personalhistorieforsker op og tilbyder sine bona officia med at »ordne« Arkivalierne. I dette Tilfælde er Fanden løs i Arkivet, for enhver som helst uprofessionel Ordner gør altid meget mere Ulykke end Gavn i et Arkiv«. Et andet Sted fortæller Forf. om Købstadarkiver, der er ødelagt af »Arkivrotter«. »Denne Gnaverart gaar paa to Ben og havde i ældre Tid ofte Ansættelse ved Latinskoler. De kaldte sig Lokalhistorikere og yndede at tilbringe deres ledige Stunder blandt Byens Arkivalier, som de enten tog hjem med og glemte at aflevere, eller hvad der var næsten lige saa slemt, paatog sig at ordne. Man kan være temmelig sikker paa een Ting: Findes der en nogenlunde fyldig Topografi over en Købstad, saa er vedkommende Bys Raadstuearkiv spoleret.«

Af stor Interesse for en Mængde Mennesker er Forfatterens Udredning af, hvad der maa kræves som Forberedelse af den, der ønsker at arbejde i et Arkiv, enten han saa søger Oplysninger om sin Slægt, eller han studerer sin Hjemegns Historie. Og derefter følger en Vejledning i, hvorledes man efter at have gennemgaaet de trykte Bøger om Emnet studerer videre i Arkivet. Alt for mange møder ganske uden Forudsætninger, ligesom den Mand, Forf. fortæller om, der en Dag ved 2-Tiden kom ind paa Viborg-Arkivet og bad om at faa udleveret Arkivalierne til Himmerlands Historie. Det viste sig imidlertid, at han intet havde læst om Emnet, kendte ikke engang Traps Danmark. »Jeg forklarede ham da, at Arkivet selvfølgelig laa inde med et stort Materiale til Himmerlands Historie, men det maatte samles sammen fra Landstingsarkivet, Bispearkivet, Amtsarkivet, Herredsarkiverne, Præste- og Godsarkiverne, og det kunde tage lang Tid. — Ja, saa var det maaske bedst, han ventede til en anden Gang, for han skulde allerede hjem med 4-Toget. I Betragtning af, at Klokkeren den Gang var 2, maa det jo siges, at han ikke havde synderlig god Tid den Dag. — Saa fo'r Fanden i mig (hvad han af og til gør), og det busede ud af mig: Troede De da, at vi havde hele Himmerlands Historie liggende paa »H.«?

Ja, han var ikke klogere, hvordan skulde den ellers ligge?« —

Jeg skal ikke citere mere, men blot anbefale den lille Bog til Læserne. Den er især uundværlig for enhver, som Tid efter anden arbejder i vore Arkiver.

A. T.

Fra Hedeboegnen, Optegnelser af Marie Christophersen, ordnede og udgivne af Henrik Ussing. (Danmarks Folkeminder Nr. 26).

Erik Pontoppidan: »Fejekost til at udfeje den gamle Surdejg eller de i de danske Lande tiloversblevne og her for Dagen bragte Levninger af saavel Hedenskab som Papisme«, 1736; oversat af Jørgen Olrik. (Danmarks Folkeminder Nr. 27.)

Evald Tang Kristensens Æresbog i Udvalg ved Hans Ellekilde. (Danmarks Folkeminder Nr. 28).

Det er de tre sidste Bøger, som er udsendt af Foreningen »Danmarks Folkeminder«. Vore Medlemmer, som har Karoline Graves: »Fra Halleby Aa« staaende, vil have stor Glæde af at læse Marie Christophersens Fortælling om sin Hjemegn, Hedeboegnen; den er et interessant Modstykke til Fru Graves Skildring.

Paa sin 80 Aars Fødselsdag fik vor store Folkemindesamler Evald Tang Kristensen som Gave en »Æresbog« med 1272 Sider haandskrevne Optegnelser af Folkeminder indsendt fra 223 Bidragydere Landet over. Af denne Bog har Mag. Ellekilde foretaget et Udvalg, som er sendt ud til »D. F.«s Medlemmer.

Bogen indeholder ogsaa mange gode Optegnelser her fra Amtet, især Sagn og Eventyr.

— Indmeld Dem i »Danmarks Folkeminder«! Medlemsbidraget er kun 4,50 Kr., og for det faar man mindst 2 gode Bøger hvert Aar.)

A. T.

Louise Ottesen: Danske Folkedragter. (Hasselbalch, 1923.) Pris 6 Kr.

Denne smukke Bog om vore Folkedragter er ikke en videnskabelig Udredning af, hvad der er særegent for hver Landsdel, og hvori de enkelte Dragtskikke adskiller sig fra hverandre, men en populær Forklaring af de vigtigste Egndragter med Angivelse af, hvorledes man i vore Dage kan

efterlave dem nogenlunde korrekt, »en Mønsterbog for dansk Ungdom til at gøre sig gode Efterligninger af Folkedragter til Brug for Folkedanselag, for Højskolernes og Ungdomsforeningernes Sanglegeskredse .....«. Bogen, som er rigt illustreret, kan gøre en god Gerning ved at forhindre, at de faa tilbageværende gamle Dragter ødes og slides op som Kostumer ved alskens Fester (de bør gemmes paa vore Museer), og ved at give de unge Anvisning paa at lave korrekte Dragter, saa man kan blive fri for de uhyrlige, sammenkomponerede »Nationaldragter«, som hverken er det ene eller det andet. — Holbæk Amt er i Bogen repræsenteret ved et Kapitel om Røsnæsdragterne; de hører jo ogsaa til Landets mest ejendommelige Dragttyper. —

Af Folkemindesamleren Lars Andersen i Høve er der i 1923 udkommen en Bog, som maa kunne paaregne Interesse i vor Læsekreds: Folkeeventyr, indsamlede i Ods Herred (faas hos Forf., Pris 2,50 Kr.). Og et nyt lille Skrift har han under Udarbejdelse: Testamenter fra Holbæk Amt; det kommer engang i Foraaret. Disse Bøger skal imidlertid — sammen med L. Andersens tidligere Skrifter — blive gjort til Genstand for nærmere Omtale i næste Aar-bog. —

»Holberg paa Sorøegnen«, er Titlen paa en Afhandling af Bibliotekar Carl S. Petersen; oprindelig et Foredrag ved det kgl. Oldskriftsselskab Møde i Sorø sidste Sommer, nu udsendt i Boghandelen af »Holberg-Samfundet«. — Her gives en ypperlig og meget interessant Skildring af Holbergs Ophold paa Tersløsegaard, og det lille Skrift bør vinde mange Læsere ogsaa blandt vore Medlemmer. — (Se Aarbogens Omslag.)

Endelig skal vi nævne, at Historisk Samfund har ladet fremstille en samlet Udgave af Chr. Olsens to store Afhandlinger i Aarbøgerne 1922—23 som en selvstændig Bog: »Fra Nordvestsjælland, Slægtsminder og Folkeminder.«
A. T.

HISTORISK SAMFUND i 1923

Aaret indledes med det sædvanlige Aarsmøde, som afholdtes Søndag den 28. Januar i Holbæk. Efter Generalforsamlingen talte Kredslæge Møller om »Folketro om Døden«. Men for øvrigt er dette Møde ligesom vort Foredragsmøde i Nykøbing den 18. Marts (samme Taler og Emne) allerede omtalt i Aarbogen 1923.

Styrelsen havde Møde den 14. Maj for at forberede Sommerudflugten; fra d' Hr. Postmester v. Eyben og Læge Madsen, Ruds-Vedby, forelaa en udmærket Plan til et Møde paa Vedbygaard, og Sekretæren havde paa Stedet forhandlet med dem om Enkelthederne.

Sommerudflugten

fandt derefter Sted Søndag den 17. Juni. Efter lang Tids Regn og Kulde var Vejret endelig for en Dag smukt og klart, og da Tilslutningen desuden var meget stor, og Programmet i alle Enkeltheder blev gennemført, kan man nok betegne Turen som særdeles vellykket.

Ved Middagstid var ca. 400 Mennesker forsamlede i Borggaarden, da Næstformanden, Kredslæge Møller, bød velkommen. Efter Grundtvigs »Danmark, dejligst Vang og Vænge —« talte Mag. art. V. Hermansen om Vedbygaards Historie gennem Tiderne, og om de skiftende Ejere, især Rud'erne. Et sagligt og dygtigt Foredrag, som interesserede Forsamlingen stærkt. Den gamle Gaard var selv en levende og malerisk Illustration til Foredraget.

Kredslæge Møller takkede Taleren og rettede samtidig en varm Tak til Vedbygaards Bestyrelse og til de gode Hjælpere, som havde medvirket ved Arrangementet, især Postmester v. Eyben, Dr. Madsen og Skovrider Reck. — Man sang derefter: »Vi elsker vort Land — —«, og Sekretæren gjorde saa Rede for Resten af Programmet. I Hold paa 25—30 blev Medlemmerne nu ført rundt i Gaardens Indre, en lang og morsom Spadseretur, fra »Fangekældereren«, »Brevkammeret«,

Drabantstuen, Køkkenet osv. og helt op paa Loftet til Skydeskaarene og Skoldehullerne.

Kl. ca. 3½ kørte man saa fra Vedbygaard ad Sæby til Egnens Folk havde med største Elskværdighed stillet Vogne og Biler til Raadighed. Vogntoget standsede ved Sæby Kirke; Kirkens Organist, Lærer Bergstedt, præluderede over »Kirken den er et gammelt Hus«, mens Folk strømmede ind. Her blev aldeles overfyldt, hver Plads var optaget. Kommunalærer Thomsen holdt nu et kort Foredrag om Kirkens Bygningshistorie og omtalte særlig dens ejendommelige gamle Kalkmalerier samt mindede sluttelig om, at der er stor Sandsynlighed for, at Kirken er opført i Esbern Snares Levetid, maaske af ham og Sæby-Bønderne i Fællesskab, og Esberns Gaard, Sæbygaard, hvor han døde, har sikkert ligget tæt op til Kirken. — Til sidst sang man »Dejlig er Jorden«, og mens Organisten spillede en Fantasi over Dronning Dagmar-Visen og andre nationale Melodier, tømtes Kirken langsomt, Udflugtsdeltagerne spredtes til alle Sider, Turen var forbi.

*

Efter Forslag fra Medlemmer i Ruds-Vedby, hvor Historisk Samfund nu har en ret stor »Kreds«, afholdt vi den 28. November i Fællesskab med den stedlige Haandværkerforening et Foredragsmøde, hvor Mag. Hermansen talte om de danske Landsbykirker med særligt Henblik paa Egnens Kirker. Mødet lededes af vor Repræsentant, Postmester v. Eyben, Ruds-Vedby, og det var helt igennem vellykket; der var mange Tilhørere.

*

Ved »Dansk historisk Fællesforenings« Repræsentantmøde i København den 17. December var Historisk Samfund repræsenteret ved Sekretæren. — Her talte Biblioteksdirektør Døssing om »Lokalhistorien og Folkebibliotekerne« og oplyste bl. a., at der er en stadig stigende Efterspørgsel efter lokalhistoriske Bøger paa Bibliotekerne, især Statsbiblioteket i Aarhus, og man vil derfor søge at skaffe Centralbibliotekerne et langt rigere Udvalg af saavel de store historiske og topografiske Hovedværker som de mindre Skrifter, der omhandler f. Eks. en Egn eller en Slægts Historie. — Derefter talte Dr. Vilh. Lorenzen om vore Herregaardes og Præstegaardes Bevarelse, idet han gjorde op-

mærksom paa, at mange prægtige gamle Herregaarde langsomt forfalder, fordi bl. a. en urimelig høj Ejendomsskyld tvinger Ejerne til at fraflytte dem. For de Gaardes Vedkommende, som Staten ved Fredlysning allerede har lagt en Servitut paa, bør i hvert Fald Ejendomsskylden nedsættes saa meget, at Ejerne faar Raad til at bo paa dem og vedligeholde dem. — Og hvad Præstegaardene angaar, da vil de ny Udstykningslove mange Steder bevirke, at Gaardene bliver »for store«, Udlængerne bliver overflødige og nedrives, og Stuehuset bliver saa enten liggende som en sørgelig Rest af den smukke, hyggelige gamle Gaard, eller det erstattes af en »Villa«, som passer til Landsbyens gamle Gaarde ligesom en »maskinsnedkereret« Buffet i en gammel Bondestue. — Hvor en gammel Præstegaard staar for Fald, beder vi vore Medlemmer enten underrette Historisk Samfund, de lokale Museer eller helst Nationalmuseets 2. Afdeling, saa Gaarden i hvert Fald kan blive undersøgt og fotograferet, inden den forsvinder.

*

Vor gamle Formand, Styrelsens Æresmedlem, Borgmester N. E. Hansen, Holbæk, døde den 24. November. — Historisk Samfund sendte en Palmedekoration til hans Baare og var repræsenteret ved Begravelsen.

Malermester Hans Nielsen, Høve, som skulde paa Valg ved Afstemningen 1923, frabad sig Genvalg paa Grund af Sygdom. Derfor var der kun foreslaaet 2 Navne paa Stemmesedlen, og Resultatet blev, at Læge Tulinus, Snertinge, valgtes med 32 St. og Højskolelærer J. P. Jensen, Høng, med 30 St. Men kun 33 Medlemmer deltog i Afstemningen! I Fjor fik vi dog omtrent 100 Stemmesedler.

I Aar er der i Højby og Bregninge Kirker ophængt indrammede forklarende Tavler omhandlende Kalkmalerierne, Særtryk af Dr. Nørlunds Artikler her i Aarbogen. I Aar kommer Turen til Sæby Kirke. Pladsmangel er Skyld i, at vi ikke i nærværende Aar bog kan bringe lignende Artikler om et Par andre Kirker; de maa vente til næste Bog.

*

Ved Generalforsamlingen i Holbæk den 10. Februar i Aar indstilledes de 3 afgaaende Styrelsesmedlem-

mer: Grev Brockenhuus-Schack, Forstander Povl Hansen og Kommunalærer Thomsen, til Genvalg, og som nyt Medlem (i Stedet for Malermester Nielsen) Redaktør Kofod-Larsen, Nykøbing, som det sidste Aars Tid har været vor Repræsentant deroppe.

Til Revisorer valgtes kgl. Maaler og Vejer Bus og Overpostbud Ringdal, Holbæk, i Stedet for Grosserer Jul. Mortensen, som er død, og Kbmd. Th. J. Petersen, som ønskede sig fritaget for Genvalg.

Medlemstallet er i 1923 steget stærkt; vi begyndte med 916 Medlemmer (d. v. s. Medl. + Subskrib.) og sluttede med 1004; der er indmeldt 124 og udgaaet 36. Denne Fremgang er meget glædelig, og vi haaber, Medlemmerne ved lidt personlig Agitationsarbejde vil hjælpe til, at Tallet yderligere stiger i Aar; jo flere Medlemmer, des større og bedre kan Aarbogen blive, og des bedre kan der blive Raad til Møder og Foredrag, Fremdragning og Fredning af Minder o. m. a.

»Fortid og Nutid«,

»Dansk historisk Fællesforening«s Tidsskrift, udkommer normalt med 4 Hefter aarlig. Vore Medlemmer kan abonnere til halv Pris (Kr. 2,50 aarlig) ved Henvendelse til undertegnede. (I de sidste Hefter fandtes bl. a. C. Christiansen: Amtsregnskaberne som historisk Kilde. — Vilh. la Cour: Oldtidsveje og Stednavne. — Henrik Larsen: Sjællands Landsbyer og Landsbynavne. — Svend Aakjær: Dansk Landsbyhistorie 1844—1600. — Hans Jensen: Politisk Lokalhistorie. — Marius Kristensen: Sønderjyllands Runemindesmærker.) —

De andre historiske Samfunds Aarbøger

kan vore Medlemmer tegne Subskription paa for nedsat Pris (Aarbogens Fremstillingspris) ved Henvendelse til undertegnede.

Albert Thomsen,
Kommunalærer, Holbæk.

STEDNAVNE-INDSAMLINGEN,

som af »Stednavneudvalget« iværksattes i 1921 ved Udsendelse af Kort og Vejledning m. m. til Førstelæreren ved Hovedskolen i hvert Sogn, har hidtil givet gode Resultater, idet der er indløbet Besvarelse fra ca. 500 Sogne med omkring 41,000 gamle Navne paa Marker, Enge, Moser o. s. v., Navne, som kun de ældste i Sognene erindrer, og som det derfor er af største Vigtighed at faa optegnet og kortlagt nu.

Herfra Holbæk Amt er der kommet Svar fra

Kalundborg By og Landsogn, Buttrup, Nørre Jernløse, Eskilstrup, Niløse, Tersløse, Svinninge, Stigs-Bjergby, Gierslev, Drøsselbjerg, Raklev, Aarby, Udby og Bjergsted.

Men alle andre Sogne mangler. Stednavneudvalget har derfor anmodet os om her i Aarbogen at rette en indtrængende Opfordring til de Lærere, som endnu arbejder med Indsamlingen, om at fuldende og indsende Materialet. Hvis nogen ikke mener at kunne paatage sig denne Indsamling, bedes Materialet enten overgivet til en stedkendt interesseret Mand, som vil paatage sig det, eller ogsaa tilbagesendt til »Stednavneudvalget«.

UDDRAG AF REGNSKABET FOR 1923

Indtægt:

Kassebeholdning fra 1921 + Renter ...	Kr.	261,89
Tilskud fra Staten	»	400,00
do. fra Holbæk Amt	»	200,00
do. fra Holbæk By	»	50,00
do. fra Økonom. Selsk. Sparekasse	»	200,00
do. Sparek. for Holbæk og Omegn	»	100,00
Aarsbidrag fra Medlemmerne	»	2867,40
Indtægter ved Salg af vore Skrifter ...	»	353,14
Sommermødet	»	233,50
Indvunden Porto	»	390,60
		<hr/>
	Kr.	5057,23

Udgifter:

Aarbogens Trykning og Heftning	Kr.	1814,50
Clicheer	»	206,66
Honorarer til Forfatterne	»	686,00
Aarbogens Udsendelse	»	573,23
Aarsmødet i Holbæk	»	128,44
Nykøbingmødet	»	85,50
Sommermødet i Ruds-Vedby	»	223,81
Mødet i Ruds-Vedby i November	»	20,00
Sekretærens Honorar, Tlf., Porto m. m.	»	441,19
Frk. Wiggers Hansen for Ekspedition...	»	150,00
Købt 75 Ekspl. af »Sejerøbogen«	»	300,00
Dansk historisk Fællesforening	»	63,67
Andre Udgifter	»	56,10
Kassebeholdning	»	308,13
		<hr/>
	Kr.	5057,23

Af tidligere Aargange af »Fra Holbæk Amt« faas endnu: 1907—1908—1909—1910—1911—1912—1913—1914—1918 (2. Halvbind af H. V. Clausens: Holbæk Amt) 1919—1922—1923. — 1918 koster 2,50, 1922—23 1,50 Kr., de øvrige 1 Kr.

Desuden sælges — ligeledes kun til Medlemmer:

R. Nielsen: **Sejerø Sogns Historie**. 320 S. — Pris Kr. 4,50. (Bogladepris 7 Kr.)

Chr. Olsen: **Fra Nordvestsjælland, Slægtsminder og Folkesminder**. — 245 S. Med talrige Billeder. — Særtryk af »Fra Holbæk Amt« 1922—23. Pris Kr. 4,00. Bogladepris 5 Kr.)

Johs. Brøndum-Nielsen: **Runestenen i Gørlev, nogle Særtryk af en Afh. i Aarb. 1923, 16 Sider**. Pris 1 Kr.

Carl S. Petersen: **Holberg paa Sorøegnen; udg. af »Holberg-Samfundet«**. 27 Sider. — Pris 75 Øre (Bogladepris 1½ Kr.)

J. S. Møller: **Kalundborg Kirke, Særtryk af Aarbogen 1924**. 23 Sider, Pris 60 Øre.

Bøgerne faas ved Henvendelse til Sekretæren,

Kommunelærer Thomsen, Holbæk.

Tlf. 598.